alle pieron en arjan koek

FILOSOFIE: ANALYSE EN DISCUSSIE

werkboek bij Studieboek Filosofie

oote boe unltd, leeuwarden

alle pieron en arjan koek

FILOSOFIE: ANALYSE EN DISCUSSIE

werkboek bij Studieboek Filosofie

oote boe unltd, leeuwarden

Dit werkboek is gebaseerd op materiaal uit het *Studieboek Filosofie*. Een eerste versie ervan ontstond midden jaren zeventig.
Bij deze versie (1998) werd Arjan Koek als kritische instantie betrokken. Het ligt in de bedoeling dat hij op den duur een deel van de redactie op zich neemt, en zorgt voor aanpassing en aanvulling van de inhoud.

NUGI 127

Copyright © 1998 by A.Ch.Pieron, Leeuwarden en A.J.Koek, Amsterdam
Alle rechten voorbehouden

Druk: Repro Duck, Leeuwarden

INHOUDSOPGAVE FILOSOFIE: ANALYSE/DISCUSSIE

A. INLEIDING
- **0.1. Het discours** ***1***
- **0.2. Het debat** ***1***
- **0.3. Discussies** ***1***
  - *0.3.1. De regels*
  - *0.3.2. Gevaren*
- **0.4. De beschouwing. Vertoog en betoog** ***3***
- **0.5. De analyse van een beschouwing** ***3***
- **0.6. Twee teksten** ***4***
  - *0.6.0. Inleiding*
  - *0.6.1. Kierkegaard, Systeem en existentie*
  - *0.6.2. Schopenhauer, Metafysica als (ervarings)wetenschap*

B. INHOUD

AD.I. FILOSOFIE
- **I.0. Inleiding** ***9***
- **I.1. Een wirwar van opvattingen** ***9***
- **I.2. Francis Bacon** ***9***
- **I.3. De broosheid van het bestaan. Nihilisme** ***10***

AD.II. COMMUNICATIE
- **II.1. Communicatie. NVC** ***11***
- **II.2. Beeldende communicatie** ***12***
- **II.3. Taal. Functie en betekenis** ***13***
- **II.4. Beeld en taal. De metafoor** ***15***
- **II.5. Het symbool** ***16***

AD.III. ARGUMENTATIE
- **III.1. Feitelijke argumentatie** ***17***
- **III.2. Praktische argumentatie. Werkwijze** ***20***
- **III.3. Intermezzo (1). Retoriek** ***21***
- **III.4. Intermezzo (2). The Wave** ***24***
- **III.5. Praktische argumentatie. Uitwerking (1): straf** ***26***
- **III.6. Praktische argumentatie. Uitwerking (2): sexualiteit** ***29***
- **III.7. Praktische argumentatie. Uitwerking (3): opvoeding** ***30***
- **III.8. Praktische argumentatie. Uitwerking (4): sport** ***33***
- **III.9. Praktische argumentatie. Uitwerking (5): massamedia** ***34***

AD.IV. KENNIS
- **IV.1. Religie** ***35***
- **IV.2. De mythe** ***36***
- **IV.3. Twijfel en vertwijfeling** ***37***
- **IV.4. Speculatie** ***38***
- **IV.5. De natuurwetenschap** ***40***
  - *IV.1.A. De methode*
  - *IV.1.B. Ethiek*
  - *IV.1.C. WTE*
  - *IV.1.D. Het milieu*

IV.1.E. Dierethiek

AD.V. HET MENSBEELD
V.0. Inleiding ***44***
V.1. De ziel als onsterfelijk beginsel ***45***
V.2. Het onbewuste als drijvende kracht ***46***
V.3. Een kloof tussen mensen en dieren? De taal als criterium ***47***
V.4. Mentalisme: de geest als logisch program ***48***
V.4.A. Semantische intentionaliteit
V.4.B. Het mentalisme
V.5. Wetenschap van de geest ***50***
V.6. De persoon en zijn vrijheid ***51***
V.6.A. Determinisme
V.6.B. Het ik als drager van vrijheid

AD.VI. PERSOONLIJKE EN SOCIALE ETHIEK
VI.0. Inleiding. Stellingen ethiek en politiek ***53***
VI.1. Het goede leven: wat maakt het leven dragelijk en plezierig? ***56***
VI.2. Persoonlijke stijl ***59***
VI.3. Genot en geluk ***60***
VI.4. Persoonlijke ethiek ***61***
VI.4.A. Sex en geweld
VI.4.B. Schuld en berouw
VI.4.C. Het utilarisme
VI.5. De samenleving als sociaal systeem ***64***
VI.6. Macht. Een begripsmatige analyse ***65***
VI.7. Rechtvaardigheid ***66***
VI.7.0. Inleiding. Moreel-ethische codes
VI.7.1. De Gulden Regel
VI.7.2. Twee ethische codes
VI.8. Menselijke waardigheid ***72***
VI.9. Bafa Bafa ***73***

AD.VII. POLITIEK
VII.1. Het sociale systeem. Twee politieke interpretaties ***74***
VII.2. De democratie ***75***

AD.VIII. ESTHETICA EN FILOSOFIE VAN DE KUNST
VIII.0. Inleiding. Stellingen ***76***
VIII.1. Esthetisch en kunstzinnig ***78***
VIII.2. KGV en art pur ***79***
VIII.3. Dichtkunst ***81***
VIII.4. Muziek ***82***
VIII.5. De schilderkunst ***84***
VIII.6. De film ***85***

C. LIJSTEN

1. Begrippenlijst ***89***
2. Index ***123***
3. Lijst met afkortingen ***149***

ANALYSE/DISCUSSIE

A. INLEIDING.

Tekst: Beknopte argumentatieleer, 9.

0.1. Het discours

(1) In dit onderdeel van het basisboek word je de gelegenheid geboden om persoonlijk of in groepsverband je de stof meer eigen te maken, je eigen opvattingen uiteen te zetten en ze te verdedigen.
Dit gebeurt aan de hand van een analyse van kortere en langere teksten. De teksten gaan vergezeld van vragen en opdrachten die je de gelegenheid geven je beter op een probleemstelling te concentreren. Met als resultaat een discussie in groepsverband, een discussiestuk of een beschouwing ('essay'). Deze hebben in de kern dezelfde opzet en inzet.
Voorop staat dat je je kritisch opstelt. Er wordt van je verwacht dat je begrippen analyseert en definieert, de consistentie van een verhandeling ('discours') onderzoekt en haar bewijskracht nagaat. Dit betekent dat je op de hoogte moet zijn van de (spel)regels van logica en argumentatie.
Belangrijk is het onderscheid dat kan worden gemaakt tussen verschillende soorten van discours. In een *uiteenzetting* worden beweringen in een feitelijk en zakelijk verband gezet. Er wordt informatie gegeven en kennis overgedragen. In een *vertoog* doet men een onderzoek: men analyseert op kritische manier andere teksten binnen hun eigen code en vormt een oordeel[a]. In een *betoog* laat men alle neutraliteit varen. Men kiest partij in een conflict. Dat kan als vervolg op een vertoog over bv de verschillen van definitie binnen de dieptepsychologie van het begrip onbewuste of over de werking van de massamedia. Dit door afweging van de argumenten voor en tegen. Betogen spelen zich in een samenleving vooral af op moreel-ethisch gebied en verlangen van de auteur een voorstel. Dit betekent een praktische argumentatie gekoppeld aan ethische afwegingen: wel of geen doodstraf, euthanasie?

0.2. Het debat

In dit (werk)boek wordt een scherp onderscheid gemaakt tussen debat en discussie. Een debat staat voor een woordenstrijd, waarin men de bedoeling heeft zijn gelijk te krijgen. Je spreekt meer dan je luistert, je past -vaak ongemerkt- allerlei trukjes toe om de zwakheden in je verhaal te verstoppen. Zo kun je de bewijslast ontlopen en weigeren aan te geven hoe je aan je 'argumenten' komt. Je bespeelt het publiek met grapjes of met aanvallen op je tegenstanders. Je gebruikt retorische foefjes. Zo'n debat is oeverloos, er zit geen lijn in en je verdwaalt op den duur in een wirwar van motieven en rationaliseringen.[b]

---

[a]Tekstanalyse is in dit werkboek nooit een doel op zich, maar leidt altijd naar een meningsvorming en uitwisseling van gedachten. Filosofie als een kritische vorm van communicatie. Kern van de filosofie zijn discussie en betoog.

[b]Technisch noemt men zo'n gespreksvorm aporetisch: je roept problemen op, bediscussiëert ze zonder ze op te lossen. Dezelfde bezwaren gelden voor het 'socratische gesprek': dit is wel meer gestructureerd (en soms zelfs overgestructureerd) maar blijft inhoudelijk volledig in het vage omdat het niet een degelijke uiteenzetting als basis heeft. En kennis van zaken is de enige basis om redelijk met elkaar te communiceren.

0.3. Discussies

0.3.1. De regels

In een discussie houd je je aan regels die binnen de feitelijke en praktische argumentatie gelden. Wel plaats je je op een hoger niveau en bespreekt zaken in termen van A. Het gaat er niet zozeer om of jouw zusje met haar hoge IQ een briljante toekomst te gemoet gaat, maar of de samenhang tussen IQ en carrière terecht als juist wordt aangenomen en welke gevolgen zo'n vaststelling maatschappelijk heeft. Discussies als deze verplaatsen zich naar H/N, en naar een praktische en ethische argumerntatie. Zo'n discussie is vaak complex. Er wordt niet alleen van je verwacht dat je begrippen goed definieert en dat je je houdt aan de eisen van de argumentatie, maar ook dat je vooroordelen doorziet en je rationaliseringen ontmaskert.

Een wereld zonder manipulatie en indoctrinatie, waarbinnen redelijke communicatie de basis is van het maatschappelijke gebeuren, ligt niet voor de hand, maar behoort sociaal-psychologisch gezien zeker niet tot de onmogelijkheden.
Wel is het een illusie te menen dat de communicatie tussen mensen zich zou kunnen voltrekken buiten de gedragswetenschappelijke wetmatigheden en buiten de sociale werkelijkheid om. Ook bij een redelijke communicatie sturen de gesprekspartners onderling hun gedrag. Zij proberen de ander met argumenten te overtuigen door hun motieven naar doel en gevolgen te onderzoeken, en hun hun morele opvattingen te toetsen aan de ethische code. Iedere communicatie is een (wederzijdse) gedragsbeïnvloeding die nooit vrij kan zijn van persoonlijk gezag en deskundig overwicht.
Een 'Herschafftsfreie Kommunikation' (Habermas) kan alleen betekenen dat de retoriek buiten schot blijft. Verder blijft de redelijke communicatie een *voluit menselijke activiteit*. Ook als mensen doordacht met elkaar omgaan, staan zij onder elkaars controle, hoewel deze dan als plezierig zan worden ervaren. Redelijke mensen laten zich 'met plezier' door argumenten overtuigen.
Habermas overschrijdt de utopistische grens als hij meent dat redelijke communicatie zich zou kunnen onttrekken aan psychologische mechanismen van beloning (en straf): ook in de activeit van het redeneren en in het feit dat mensen hun partner kunnen overtuigen, ligt voldoening opgesloten.

0.3.2. Gevaren

(1) In discussies dreigen een aantal gevaren. Je moet proberen de eenzijdige en gesloten manieren van communicatie, die eigen zijn aan het debat, te vermijden. Aan de andere kant, juist in een discussie zal het je vaak onmogelijk worden gemaakt bepaalde fouten ('drogredeneringen')[a] in je voordeel te laten meespelen. Bij de opmerking bv dat immigratie leidt tot meer misdaad of discriminatie zal direct worden gevraagd haar (statistisch) te onderbouwen. En dat kan niet met een beroep op het verslag van de wijk-vereniging of uit het ochtendblad.[b] Ook als je je probeert te onttrekken aan de eis je argumenten met feiten te ondersteunen ('de bewijslast'), word je direct op je vingers getikt.

(2) Mensen hebben geleerd vlug hun conclusies trekken. Dit is handig omdat het een snelle reactie in moeilijke omstandigheden bevordert. Bovendien geeft het hun vastheid en zekerheid. Nu zou je in dit

[a]In deze paragraaf wordt ten dele ingegaan op de opsomming van drogredeneringen uit de lijst van eindtermen filosofie VWO. Deze lijst omvat de volgende onderwerpen: de causaliteit, de analogie, de autoriteit, de overhaaste generalisering, de cirkelredenering, het 'ad hominem', de bewijslast en het inspelen op het publiek. Hiervan behoort zeker de analogie er niet in thuis, omdat er bij vergelijkinge geen sprake is van welke redenering of argumentatie dan ook. Analogieën dienen binnen een discours op zijn hoogst als (waardevolle) illustraties. Ook bij de andere, met uitzondering van het 'ad hominem', kan men eraan twijfelen of de zwaarbeladen term 'drogredenering' er wel op van toepassing is.

[b]De opmerking zelf is geen drogredenering, maar een algemene uitspraak (A) die moet worden waargemaakt. Dat je in een politiek debat zo'n soort uitspraak alleen kan doen als je de statistische bewijsvoering bij de hand hebt, is een andere zaak.

geval eerder van een vooroordeel dan van een drogredenering willen spreken, maar als er dan sprake is van een onjuiste manier van denken dan is er wel sprake van een waarschijnlijk universele manier van menselijk falen.
Belangrijk is in ieder geval dat juist binnen een discussie overhaaste generaliseringen als 'Alle marokkanen...' of 'Alle joden...' geen kans maken. De gesprekspartners weten echt wel beter.

(3) Een van de moeilijkste problemen binnen een discussie is de vraag naar de autoriteit. Ieder gebied zijn eigen deskundigheid. En omdat de deelnemers aan een discussie vaak leken zijn, is het niet gemakkelijk uit te maken hoe het met de deskundigheid van de autoriteiten staat. Bovendien wie is er bv op het gebied van religie en moraal een autoriteit? Is het echt een drogredering als de paus stelt dat anticonceptie afbreuk doet aan de natuurlijke, door God gegeven orde of abortus aan de heiligheid van het leven? Nee, natuurlijk niet: een drogredering is het pas als binnen het theologische betoog niet wordt waargemaakt dat er bv een samenhang bestaat tussen abortus en de aantasting daardoor van de heiligheid van het leven èn dat men vervolgens desondanks zou beweren dat de bewering wel juist is omdat de Paus nu eenmaal de deskundige bij uitstek is.[a]

0.4. De beschouwing. Vertoog en betoog

(1) Argumentatie als vorm van implicatieve redenering hoort binnen westerse samenlevingen tot het dagelijkse patroon van communicatie[b]. Je geeft je visie weer in dat wat vaak een discours ('verhandeling') wordt genoemd: in een uitzetting geef je informatie door, in een vertoog zet je je standpunt kritisch uiteen en in een betoog geef je een oplossing voor een probleem dat conflicten oproept. Na een uiteenzetting van de quantumfysica, toon je in een vertoog aan dat binnen de natuurkunde op quantumniveau een idealistische en een materialistische visie mogelijk zijn. In een betoog tenslotte neem je in deze kwestie een standpunt in en verdedigt dit. Vertoog en betoog zijn beide een vorm van beschouwing.

(2) Een beschouwing staat op papier, je schrijft een essay. Daarin houd je je, zoals in discussies, aan de regels van de argumentatie en neem je kritisch afstand van de stof. Een beschouwing kan ook worden voorgedragen als lezing. Ze staat daarmee tegenover de preek, de politieke redevoering of het requisitoir van een officier van justitie. Omdat predikers, politici en advocaten te veel afhankelijk zijn van direct succes bij hun publiek, zullen zij zich als vanzelfsprekend overgeven aan retoriek (→ AD.III.3, Senator Clarke, Hitler).

En de dichters? Zij schrijven vaak in beelden, vergelijkingen en metaforen juist om te ontkomen aan de strenge eisen die logica en argumentatie stellen. Dichterlijke communicatie is met opzet dubbelzinnig, vaag, 'intuïtief' en wil zich in het algemeen niet meten met het discours.[c]

---

[a]Men zou bv tegen het pauselijk betoog kunnen aanvoeren dat heiligheid meer inhoudt dan alleen maar het naakte bestaan. Abortus beschermt juist het volle, rijke (= heilige) leven.
De vraag of anticonceptie een inbreuk is op dat wat God in de natuur heeft vastgelegd zal door de tegenstanders worden ingebed in een discussie over de verhouding van natuur en cultuur in het algemeen. Deze inbreng speelt zich af binnen een theologisch betoog dat is gebaseerd op een argumentatie die door iedereen, ook door niet-katholieken, kan worden gevolgd en op argumenten kan worden beoordeeld.

[b]De feitelijke en praktische argumentatie zijn beide gebaseerd op de implicatie (→): als de melk zuur is, is het hier vast erg warm geweest, als je met vliegtuig gaat (M), kom je snel in New York (D).

[c]Dit betekent niet dat men niet kan stellen dat een dichter op een meer subtiele en diepzinnige wijze zou kunnen 'uiteenzetten' hoe de wereld er uitziet. Zo bv Nietzsche in de praktijk en Heidegger in theorie.

0.5. De analyse van een beschouwing

(0) Als je een essay wilt schrijven, betekent dit dat je ook de uiteenzettingen en verhandelingen van anderen moet kunnen lezen en aan een kritisch oordeel moet kunnen onderwerpen. In dit gedeelte een suggestie hoe je dit zou kunnen doen.

(1) Na het lezen van een beschouwing ga je eerst na waar zij eigenlijk over gaat. De titel zal vaak aangeven wat het onderwerp is, maar soms zul je haar willen veranderen.

Een discours wordt vaak aangevuld met casususen en illustraties ('aangekleed discours'). De analyse van verhandelingen moet daarvan losstaan. Een terugkoppeling naar voorbeelden maakt haar rommelig en vaag.
Bij de analyse wordt kennis van de encyclopedie verondersteld. Mis je haar dan moet je in staat zijn je op de hoogte te stellen.[a,b]

(2) Vervolgens bepaal je om wat voor soort discours het gaat: een natuurwetenschappelijk, psychologisch, sociologisch, theologisch, metafysisch, ethisch, literatuurwetenschappelijk/muziekwetenschappelijk, economisch, enz.
Je komt hier achter door een onderzoek te doen naar de hypothesen die op de achtergrond van de verhandeling (mee)spelen en naar het netwerk van uitspraken[c] dat daarop is gebaseerd.

Misschien is er ook plaats voor zuiver filosofische verhandelingen als een analytisch meta-onderzoek dat zich dan richt op (speculatieve) begrippen. Aarzeling komt voort uit de vraag of niet ieder discours uiteindelijk kan worden teruggevoerd op wetenschappelijke analyses en vraagstellingen.

(3) Een vertoog moet worden geanalyseerd op vraagstelling, redeneertrant (logisch-argumentatief, dialectisch, analogisch) en bewijskracht. Inhoudelijk draait alles om de begripsanalyse. De analyse in haar geheel wordt afgesloten met een conclusie.
De basis van ieder vertoog ligt in de feitelijke argumentatie met zijn implicatieve uitgangspunt en met zijn terugval op H/N. Het vereist deskundigheid, inzicht en afstand.

(4) Een betoog eist naast een kritische instelling strijdbaarheid. Deze dringt ook door in de analyse ervan. Zij wordt, omdat er in een betoog een standpunt wordt ingenomen, zelf al snel een betoog.
Voor de analyse van een betoog kunnen geen specifieke regels worden gegeven. Wel zal er altijd sprake zijn van een (schematische) uiteenzetting van de standpunten, een beoordeling van (het verloop van) de argumentatie en een conclusie.
Ook bij het betoog ligt het fundament in de feitelijke argumentatie (en daarmee in een vertoog).

0.6. Twee teksten

0.6.0. Inleiding

---

[a]Dat er van je wordt gevraagd tevoren kennis in je hoofd te stampen, maakt dat een analyse nooit zuiver kan zijn. De vermenging van (filosofische) analyse en 'weetgedrag' vertroebelt veel filosofisch onderwijs (en haar examens). Leerwerk en openboek-analyses zijn beide nuttig, maar moeten duidelijk worden gescheiden.

[b]De analyse van een verhandeling staat niet alleen los van 'weetvraagjes', maar zij veronderstelt ook dat men, zoals men bij het vak nederlands heeft geleerd, in staat is een tekst te analyseren en te interpreteren.

[c]Het gaat om uitspraken, niet om naakte feiten. Een feit is een bewering waarin wordt gesteld dat iets het geval is, niet dat het er *is* (Wittgenstein). De wereld bestaat niet uit feiten, maar zij wordt aan de hand van feiten beschreven.

Iedere tekst vereist een eigen analyse afhankelijk van onderwerp, redeneertrant en vakgebied. Vooral filosofische teksten met een typisch speculatief karakter kunnen problemen geven, omdat zij hun eigen bv dialectische of holistische gedachtengang hebben (→ Exc.XXIV). Men krijgt dan de neiging de redeneertrant te analyseren en een meta-onderzoek in te stellen in plaats van zich te richten op de analyse van de tekst zelf[d]. Toch is dit laatste de bedoeling. Men constateert de H/N zonder deze direct onder vuur te nemen, hoe moeilijk dat soms ook is.
In deze paragraaf een tweetal filosofische betogen aan de hand waarvan wordt geprobeerd een analyse te geven die zich aan de tekst houdt en die haar recht probeert te doen.

0.6.1. Kierkegaard, Systeem en existentie

> Een systeem van het bestaande kan niet worden gegeven. Bestaat zoiets dus niet? Dàt ligt niet in deze stelling opgesloten. Het bestaan zelf is een systeem - voor God, maar het kan het niet zijn voor een existerende geest. Systeem en afgeslotenheid behoren bij elkaar, maar het bestaan is juist het tegengestelde. Op abstract niveau kunnen systeem en bestaan niet samen worden gedacht, omdat het systematisch denken, om het bestaan te denken, dit als opgeheven moet denken en dus als niet bestaand. Bestaan is het spatiërende, dat wat de dingen los houdt; het systeem is de afgeslotenheid, de volledige samenvatting.
>
> Wie zelf bestaat, kan niet - zoals duidelijk is - die afgeslotenheid krijgen die, buiten het bestaan, bij de eeuwigheid behoort waartoe het verleden is overgegaan. Wanneer een denker zo verstrooid wenst te zijn dat hij zijn eigen bestaan vergeet, volgt daar niet uit dat speculatie en verstrooidheid geheel hetzelfde zijn. Integendeel, het feit dat hijzelf bestaat, betekent dat het bestaan hem een eis stelt.
>
> Zo bezien moet men vooral tegen de huidige speculatie[a] de tegenwerping inbrengen (...) dat zij vergeten heeft wat het betekent: mens te zijn. Niet mens zijn in het algemeen -daarvoor zou men de instemming van de speculerende nog wel kunnen krijgen -, maar wat het betekent dat ik en jij en hij, ieder voor zich mensen zijn.
>
> Terwijl dus het systeem van Hegel zich zo verliest in verstrooiing en een systeem van het bestaan wordt, ja wat meer is, een afgesloten systeem - zonder ethiek, waarin de existentie nu juist thuis is - zal die eenvoudiger filosofie, die door een existerende voor existerenden wordt voorgedragen, juist het ethische naar voren brengen.
>
> De eigen ethische werkelijkheid van een enkeling moet ethisch meer

[d]Bij de analyse gaat het om een onderzoek naar de consistentie van het vertoog of betoog *binnen de eigen redeneertrant*!

[a]De metafysica van Hegel.

> voor hem betekenen dan de hemel en de aarde en al wat daar in is (...). Als dat niet zo is dan is dat het ergste voor de enkeling zelf, want dan heeft hij niets, dan heeft hij volstrekt geen realiteit: want met al het andere heeft hij op zijn best alleen maar een verhouding van mogelijkheid.

Woordenlijst: 1. spatiëring, met tussenruimte zetten, uiteendrukken,
< spatie, ruimte tussen letters of regels (engels: spatial, ruimtelijk).

FilEnc: 1. Kierkegaard
2. systeem
3. existentie
4. verstrooiing
5. speculatie/metafysica
6. Hegel
7. ethiek

Termen in de woordenlijst en termen die behoren tot de FilEnc worden meegegeven.

Analyse:

(1) Titel geeft onderwerp goed weer, hoewel zij ook de samenhang van existentie en ethiek had kunnen benadrukken.

(2) Het gaat om filosofisch betoog met een speculatieve inslag (H/N: 'existentie', 'God', 'systeem').

(3) Schematische samenvatting van het begrippenapparaat binnen de tekst:

1. systeem	<-->	1. bestaan/existentie
2. verleden		2. (heden)
3. gesloten, eeuwigheid		3. open, spatiërend
4. (bestaan als systeem voor god)		4. (systematisch denken heft bestaan op)
		5. bestaan stelt eis: mens zijn ethiek. zonder ethiek alleen mogelijkheid, geen realiteit

Commentaar/kritiek

(1) Kernprobleem natuurlijk: het begrip 'existentie'. Geen definitie, zelfs geen aanwijzing van bedoeling/inhoud. → FilEnc![a]

(2) Tegenstelling systeem/bestaan uitgelegd aan de hand van het begrip 'spatiërend': existentie als concreet, ruimtelijk bestaan. Aanval op speculatief-ontologische denken dat bestaan afleidt uit denken.

(3) Ethisch denken (koppeling existentie - ethiek) vervangt speculatieve denken. Maar sprong naar ethiek

[a]Het is duidelijk dat een tekst als deze te veel uit zijn verband is gerukt om er werkelijk een passende analyse van te kunnen geven. Dit geldt in feite voor alle vertogen en betogen uit tekstboeken, en dat maakt dit onderdeel van het filosofieonderwijs bijzonder dubieus. Teksten kunnen alleen worden geplaatst binnen een inleidende context als illustratie, maar ook daar is het de vraag of een zelfstandige analyse ervan zin heeft.

komt uit de lucht vallen en is bovendien begripsmatig dubieus (moet 'moraal' zijn).

(4) Geen samenhang in uiteenzettingen, geen implicatieve kracht, geen verwijzing naar ervaring
⇒ (vaag) speculatief betoog, zonder inhoud en (feitelijke) bewijskracht. Verhaal heeft meer zoiets van een gevoelsmatig inleven in existerende mens aan de randen van het grote systeem. De beste opdracht in zo'n geval is te vragen om op grond van de gegeven tekst een gedicht te schrijven en de eigenzinnige begrippen om te zetten in poëtisch-metaforische taal.

En voor de exegetici onder ons is er een oneindigheid aan materiaal om vele, vele diepzinnige vragen, ook op historisch gebied op te stellen. Opdracht: maak er drie.

0.6.2. Schopenhauer, Metafysica als (ervarings)wetenschap

> Ik laat Kants 'Prolegomena voor elke metafysica' ook voor mijn oplossing van het probleem van de metafysica onverkort gelden. De metafysica gaat dus eigenlijk nooit boven de ervaring uit, maar leidt slechts tot het ware begrip van deze ervaringswereld.
> (...) Zij is een kennis, geput uit de waarneming van de wereld of de werkelijkheid buiten ons en uit de opheldering welke het persoonlijke feit van het zelfbewustzijn hierover verschaft, neergelegd in duidelijke begrippen. Zij is dus een ervaringswetenschap: geen afzonderlijke ervaringen, maar het totaal en het algemene van alle ervaring is haar onderwerp en haar bron.
> Ik handhaaf volledig de leer van Kant dat de wereld van de ervaring louter verschijnsel is en dat onze inzichten-a-priori alleen hiervoor gelden; maar ik voeg hieraan toe dat zij juist als verschijnsel de openbaring is van dat wat verschijnt, en met hem noem ik het ding op zichzelf ('Ding an sich'). Dit moet daarom in de ervaringswereld zo zijn wezen en karakter uitdrukken dat het daaruit kan worden verklaard, en wel uit de stof of de inhoud, niet uit de loutere vorm van de ervaring. Daarom is de filosofie niets anders dan het juiste, universele begrip van de ervaring zelf, de ware uitleg van haar zin en inhoud. Deze is het metafysische, dat wat zich tot hen verhoudt als de gedachte tot haar uitdrukking in woorden.
> Zo'n ontcijfering van de wereld met betrekking tot dat wat in haar verschijnt, moet het bewijs van haar waarheid aan zichzelf ontlenen door het verband dat zij legt tussen de zo uiteenlopende verschijnselen van de wereld, een verband dat men zonder haar niet waarneemt. - Als men een geschrift vindt, waarvan het alfabet onbekend is, probeert men de verklaring ervan zo lang tot men een hypothese vindt over de betekenis van de letters, waarin zij verstaanbare woorden en samenhangende

zinnen vormen. Dan blijft er evenwel geen twijfel over aan de juistheid van de ontcijfering omdat het niet mogelijk is dat de overeenstemming en samenhang die deze uitleg aan alle tekens van dit geschrift geeft, puur toevallig zou zijn en dat men bij een geheel andere waarde van de lettertekens in deze samenstelling ervan eveneens woorden en zinnen zou kunnen lezen.
Op zo'n manier moet ook de ontcijfering van de wereld zich uit zichzelf volkomen legitimeren. Zij moet een gelijkmatig licht verbreiden over alle verschijnselen van de wereld, en ook de meest heterogene met elkaar in overeenstemming brengen, zodat ook tussen de grootste contrasten alle tegenspraak wordt opgelost.

FilEnc. 1. Schopenhauer
2. metafysica
3. Kant: fenomenon, apriori, Ding an sich

Analyse:

(1) Titel geeft inhoud goed weer.

(2) Zuiver filosofisch vertoog: analyse en uiteenzetting van specifiek filosofisch begrip ('metafysica').

(3) Duidelijke uiteenzetting:
-begint bij de ervaring/fenomena (Kant)
-fenomena zijn een openbaring/uitdrukking van 'dat wat verschijnt' als totaliteit van alle ervaring. Analogie: gedachte uitgedrukt in woord.
-Metafysica = de ontcijfering van de concrete, inwerking van het Ding an sich in de fenomena als totaliteit.

(4) Argumentatie via analogie: metafysica zal als ontcijfering juist zijn als alles op zijn plaats valt, precies zoals ook gebeurt bij ontcijfering van onbekend schrift.

Commentaar/kritiek

Problemen:
-De analogie tussen gedachte en woord kan ook anders en beter worden uitgelegd: de gedachte ligt juist in het woord, niet erbuiten.
-Centrale analogie faalt: de ontcijfering van een schrift vindt plaats via een vaste methode, de metafysica heeft geen methode. Bovendien valt een onbekend schrift niet te ontcijfe ren: in de opeenvolging van letters ligt de betekenis niet opgesloten. En zelfs al zou er sprake van een ontcijfering zijn dan kan deze geheel op toeval berusten (gezien oneindigheid en eeuwigheid). Ook een andere interpretatie blijft dan mogelijk.
-Schopenhauer verwaarloost de kracht van Kants antinomieeën.
-Het kenmerk van ervaringswetenschappen is juist dat zij formeel van aard zijn (bv de supersnaartheorie), alles valt wiskundig op zijn plaats. Juist hier is letterlijk sprake van ontcijfering!

pieron en koek, filosofie: analyse en discussie, een werkboek (1998)

De opdracht zou kunnen zijn teksten van Assagioli, Bergson, Austeda, Frankena, Nietzsche, Greshoff uit het Basisboek op dezelfde korte wijze te analyseren en van commentaar te voorzien. Dit afgezien van de opmerkingen gemaakt in 0.6.1 noot.

B. INHOUD

ANALYSE/DISCUSSIE I. FILOSOFIE

AD.I.0. Inleiding

I.0.1. inleiding

Een omschrijving van het begrip filosofie is complex en lokt veel discussie uit. Als en orintatie daarom eerst de volgende vier vragen.

-(a) Welke gedachten en bijgedachten roept het begrip filosofie bij je op?
-(b) Welke begrippen duiken volgens jou vaak op in filosofische geschriften?
-(c) Waarom, waar en wanneer is -denk je- filosofie ontstaan?
-(d) Waar liggen de overeenkomsten en verschillen in activiteiten van een wetenschapsman, een dichter, een theoloog én een filosoof?

Teksten achteraf: ***1. Filosofie, geuite en doordachte twijfel, 1.3.***
2. Inleiding tot de KCF, 11.0.

AD.I.1. Een wirwar van opvattingen

Tekst: De vraagstelling, 0.1.

Filosofen verschillen sterk van mening over de doelstellingen en de reikwijdte van hun vakgebied. De citaten uit de gegeven tekst spreken voor zich.

I.1.1. -(a) Geef, indien mogelijk, drie citaten waarvan je vindt dat zij naar jouw mening aangeven waarover het in de filosofie behoort te gaan.
-(b) Noem er drie waarvan je de strekking beslist afwijst.

AD.I.2. Francis Bacon

Teksten:
1. De vaste groepsovertuiging (VGO), 1.1.
2. Het gezonde verstand (GV), 1.3 (2).
3. Bacon, 1.3 (6).
4. Redelijke communicatie, 0.2.

Voor velen betekent filosofie in eerste instantie een kritische instelling tegenover VGO (→ tekst 1) en GV (→ tekst 2). Binnen de nieuwe filosofie heeft vooral Francis Bacon de aanzet gegeven tot een aanpak die zich baseert op deze gedachte.

I.2.1. voor -(a) Lees de tekst over Bacon (→ tekst 3) en geef bij ieder van zijn idolen een eigen beeld.
-(b) In tekst 4 wordt het belang van de filosofie vooral gekoppeld aan een redelijke maatschappelijke communicatie. Is de opzet van Bacon hiermee in strijd?

De lijn die Bacon uitzet, wordt in dit werkboek vervolgd in AD.II over communicatie.

AD.I.3. De broosheid van het bestaan. Nihilisme

Teksten:
1. Een analyse van vragen, 2.1.
2. De existentiële vraagstelling, Exc.XII.1.3.1, 1.3.3 & 1.3.4.
3. Montaigne, Het menselijke tekort, 11.4.2.
4. Pascal, De onzekere, ellendige toestand van de mens, 11.3.H.
5. Pascal, De dood als existentieel probleem, Exc.XVII.2 (2).
6. Nihilisme, KCF.5.4.1.
7. Pascal, Verstrooiing, 11.3.I.
8. De existentiële bewijsgrond, Exc.XXIV.2.
9. Leopardi's nihilisme, Exc.XXIX.1.2.

Bij het lezen van de teksten wordt het al gauw duidelijk dat het om een heel andere benadering gaat dan bij Bacon (→ AD.I.2). De bron van filosofisch onderzoek is de existentiële situatie waarin mensen verkeren en van de vragen die zij daarbinnen stellen: vragen naar de zin van lijden en dood, armoede, eenzaamheid en ellende, ziekte en pijn. Reeds Montaigne (→ tekst 3) en Pascal (→ tekst 4, 5) analyseren de 'conditio humana' met inzicht en gevoel.
Het antwoord op existentiële vragen is, ook binnen de filosofie, negatief-emotioneel van toon: uitingen van angst, walging (Sartre), opstandigheid, gelatenheid en vertwijfeling begeleiden haar. Het leven lijkt zinloos en zonder uitzicht.

I.3.1. -Bespreek de filosofische aanpak zoals die naar voren komt in tekst 2 (analyse, wijze van communicatie en conclusie) en vergelijk haar met die van Bacon (→ AD.I.2).

I.3.2. vanuit ieder

-(a) Uit tekst 6 blijkt dat het nihilisme een gecompliceerd begrip is dat vanuit verschillende hoek kan worden benaderd: emotioneel-existentieel (→ tekst 9), kentheoretisch, de werkelijkheid en moreel-ethisch. Ga dit na en ga in op de argumenten die in van de vier gevallen worden gebruikt.
-(b) Waarom ontkomt een nihilistische auteur nooit aan een tegenstrijdigheid (in zijn betoog)?
-(c) Ben je het met Pascal eens dat de vlucht in een bestaan vol activiteit en vermaak de menselijke toestand alleen maar verergert (→ tekst 7)?
-(d) Via het existentiële argument (→ tekst 8) wordt vaak geprobeerd aan de dreiging en ernst van het nihilisme te ontkomen. Is hier sprake van geestelijke lafheid en luiheid of juist van moed en inzicht?

I.3.3. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

In een bekend fragment over de waanzinnige mens ('Der tolle Mensch') stelt Nietzsche het probleem van het nihilisme op scherp. De waanzinnige mens proclameert de dood van God. Wij hebben Hem gedood, wij hebben onze horizon weggeveegd. Een ramp: Is er nog een boven en beneden? Dwalen wij niet door een oneindig niets? Ademt de lege ruimte ons niet aan? Het heiligste en machtigste, wat de wereld tot nu toe bezat, is onder onze messen doodgebloed. Is deze daad niet te groot voor ons? Moeten we niet, om deze daad waardig te zijn, zelf goden worden?
De waanzinnige mens keert zich indirect tegen Pascal die zich afvraagt of we niet moeten proberen -juist omdat leegte en oneindigheid ons omringen- een glimp van God op te vangen (→ tekst 4). Nietzsche meent dat de moord op God de grootste daad uit de geschiedenis is en dat iedereen vanwege deze daad toebehoort tot een hogere geschiedenis. Ben je het met hem eens? Of is het leven juist een zoektocht naar God?

→ AD.IV.3. Twijfel en vertwijfeling.

ANALYSE/DISCUSSIE II. COMMUNICATIE
nvc - beeld - taal
symbool - metafoor

AD.II.1. Communicatie. NVC

Teksten:
1. Communicatie: wederzijdse gedragsbeïnvloeding, 3.1.
2. Bergson, 4.0.4 (3).
3. Jaspers, 9.6.2.
4. Niet-verbale communicatie (nvc), 4.0.2.

Overal in de levende natuur spelen zich communicatieprocessen af. Zo vinden er uitwisselingen plaats tussen planten en hun omgeving. Dieren beïnvloeden elkaar op talloze manieren: met een uitgebreid repertoire aan kleuren, geluiden en lichaamshoudingen wijzen ze elkaar de weg naar gevonden voedsel, waarschuwen elkaar bij dreigend gevaar en maken ze bv al dansend duidelijk dat ze tot paring bereid zijn.
Ook mensen communiceren met elkaar: net als dieren sturen ze elkaars gedrag via allerlei vormen van prikkels. Er is sprake van wederzijdse gedragsbenvloeding (Bc).

II.1.1. -Vraag aan je beste vriend(in) wat zijn/haar en jouw manieren zijn om anderen te beïnvloeden. Analyseer op jouw beurt je eigen en zijn/haar gedrag. Bespreek de uitkomsten.

II.1.2. -Bergson (→ tekst 2) en Jaspers (→ tekst 3) betwisten de juistheid van de definitie van communicatie als wederzijdse gedragsbeïnvloeding. Zij benadrukken de meer gevoelsmatige kanten van communicatie. Geef je commentaar.

Voor mensen is de taal het belangrijkste communicatiemiddel, maar zij communiceren vaak ook zonder woorden ('non-verbale communicatie').

II.1.3. -(a) Geef vanuit je directe omgeving, bv de klas, voorbeelden van nonverbale communicatie (nvc) en deel ze op in rubrieken.
-(b) Noteer ook gevallen van Sapirs 'tegenstrijdigheid van impliciete en expliciete communicatie' (→ tekst 4).

II.1.4. -Wat denk je van de stelling dat elk gedrag -ook zwijgend- een vorm van communicatie is?

AD.II.2. Beeldende communicatie

Teksten: ***1. Beeldende communicatie, 4.0.3.***
2. Het signaal, 4.1.0.
3. De zeggingskracht van het beeld, Exc.XLIII.1.
4. De interpretatie van het beeld, Exc.XLIII.2.

Sinds oeroude tijden gebruiken mensen naast woord en gebaar afbeeldingen om met elkaar te communiceren (→ tekst 1). Ook in de moderne maatschappij vervullen zij een belangrijke communicatieve rol. Denk bijvoorbeeld aan films, foto's, videoclips, boekillustraties, verkeersborden.
Beelden hebben een vijftal functies. Soms zul je in één enkel beeld al de functies tegenkomen, maar vaak alleen maar één of twee. De functies zijn:

-**Informatieve functie**. Beelden brengen informatie en kennis over. Als je een beeld bekijkt, herken je of herinner je je feiten en gebeurtenissen. Illustraties in schoolboeken zijn informatief bedoeld. Maar ook in afbeeldingen op cd-doosjes vind je informatie terug: over de groep, over haar stijl en de sfeer van de muziek.
-**Esthetische functie**. Afbeeldingen zijn vaak mooi en aantrekkelijk.
-**Directieve functie**. Verkeersborden sturen je gedrag en geven aan hoe je moet handelen ('mand').
-**Expressieve functie**. Beelden kunnen emoties uitdrukken en ze op suggestieve manier oproepen. Wanneer een beeld een

schokkend of gevoelvol tafereel bevat, reageren mensen vaak ontroerd of vertederd, vol verontwaar- diging en afschuw of juist met medelijden. Voorbeelden hiervan vind je te over in de reclame.
-**Prikkelfunctie** (→ tekst 2). Afbeeldingen zijn in staat om lichamelijk direct te prikkelen. Porno is hiervan het bekendste voorbeeld.

II.2.1 -Zoek in krant of tijdschrift een kleurenreclame die aan al de vijf functies voldoet.

II.2.2. *OPEN DISICUSSIE/ESSAY*

-In de moderne tijd wordt de woordcultuur hoger aangeslagen dan de beeldcultuur. Terecht? Raadpleeg teksten 3 en 4.

AD.II.3. Taal. Functie en betekenis

Teksten:
01. Verbale communicatie, 4.0.1.
02. Driedeling, 4.5.1 (5).
03. De mand, 4.1.1.
04. Referentiële tekens, 4.1.2.
05. De fatische functie, 4.5.1 (3).
06. De aanwijzende definitie, Exc.IX.2.
07. De definitie als familiegelijkenis, 4.6.2, Exc.IX.1 (1).
08. Een analyse van het begrip sport, Exc.XXVII.2.1 (1).
09. Contextuele betekenis, 4.4.2.A.
10. De controverse Bernstein/Labov, 4.5.3 (2).
11. Tutoyeren, 4.5.3 (3).
12. De implicatieve definitie, 3.5.5.
13. Sociolinguistiek, 4.5.3 (1, 2).

II.3.1. -Eenvoud en ondubbelzinnigheid zijn voor de code een belangrijke voorwaarde om goed te functioneren. Betekent dit dat de spelling van het Nederlands moet worden vereenvou digd en dat zij bv fonetisch moet worden weergegeven?

II.3.2. -Korte tijd tussen de twee wereldoorlogen heeft men pogingen ondernomen een nieuwe taal, het 'Basic English', te ontwikkelen, een taal zonder onregelmatigheden in syntaxis en zonder dubbelzinnigheden in betekenis. Waarom moet zo'n poging wel mislukken?

II.3.3. -Geef een voorbeeld in taal van de vijf functies die werden genoemd bij de beeldcommunicatie (→ AD.II.2.).

De vijf taalfuncties kunnen worden teruggebracht tot drie (→ tekst 2), daarvan zijn mand (→ tekst 3) en referentieel teken (→ tekst 4) voor de argumentatie van het meeste belang.

II.3.4. -Waar is bij de acht volgende beweringen sprake van een mand, waar van een zuiver (referentiële) mededeling?

(a) Je gaat nu naar school.
(b) Ik ga nu naar school.
(c) Ik ging naar school.
(d) De treinen rijden niet.
(e) Het staat in de atlas.
(f) Het zwembad ligt drie kilometer buiten de bebouwde kom.
(g) De suikerpot is leeg.
(h) De vuilnisbak staat nog buiten.

II.3.5. Skinner stelt dat een bewering pas een mand kan worden genoemd als zij effect heeft. De uitroep 'stilte!' is pas een mand als het na de uitroep stil wordt. Ben je het met deze stellingname eens? Vergelijk in dit verband de vraag of een opmerking wel ironisch kan worden genoemd als hij niet zo wordt opgevat.

Een mooi voorbeeld van de aanwijzende definitie (→ tekst 6) stamt van Weeks: 'Ik herinner mij dat ik eens het woord voor tafel wilde weten. Er waren vijf of zes jongens in de buurt. Ik tikte met mijn wijsvinger op de tafel en vroeg "Wat is dit?" Een jongen zei dat het een *dodela* was, de tweede *etanza*, de derde *bokali*, de vierde *elamba* en de vijfde *meza*. We schreven al deze woorden in ons notitieboekje en wensten onszelf geluk dat we onder een volk werkten met zo'n rijke taal dat zij vijf woorden voor één voorwerp bezaten'.

II.3.6. -Welke conclusie ligt meer voor de hand?

II.3.7. -(a) Ga aan de hand van de analyse van het begrip sport (→ tekst 8) na of Wittgenstein (→ tekst 7) gelijk heeft als hij stelt dat bij een begrip als dit een vaste betekeniskern ont breekt. Vergelijk de stipulatieve definitie (→ tekst 12) van sport als een spel dat competitief van aard is ('Indien sport dan competitie'/'Sport niet zonder competitie').
-(b) Vallen familiegelijkenis en contextuele betekenis (→ tekst 9) samen of vullen zij elkaar aan?
-(c) Op welke manier zou je het woord vrede definiëren?

pieron en koek, filosofie: analyse en discussie, een werkboek (1998)

Taal is het belangrijkste communicatiemiddel waarover mensen beschikken. Zij wordt gebruikt om onderling elkaars gedrag te beïnvloeden (Bc). In de wijze van beïnvloeding is er een overeenkomst met de werking van het beeld. Wel kent de taal een eigen, specifieke functie: de fatische functie (→ tekst 5). Begroetingen als "Hallo!" en "Hoe gaat het ermee?", gesprekken over het weer, koffie- en theepraatjes, kletsen in de pauze of over de heg heen, zijn practisch nietszeggend. Het is gebabbel. Toch vervullen ze een belangrijke functie: ze houden sociale contacten in stand en bevorderen ze. In het dagelijks leven zijn ze onmisbaar. Anders ontbreekt de aandacht voor elkaar en ontstaan er gevoelens van eenzaamheid.

II.3.8. -Zijn meisjes en vrouwen meer geneigd te babbelen dan jongens en mannen?

II.3.9. -Maak een gesprek op papier, video of band waarin de babbelfunctie sterk overheerst.

II.3.10. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

machts Onderlinge verhoudingen zijn in de moderne tijd gebaseerd op solidariteit, niet op verhoudingen (→ tekst 11). Dit betekent dat binnen gezin, school en universiteit tutoyeren vanzelfsprekend zou moeten zijn. Bespreek deze stelling.

II.3.11. -(a) Taal is gebonden aan groep en omgeving. Geef een aantal voorbeelden van verschillen in taalgebruik tussen jeugdgroepen en tussen subculturen.
-(b) Is taalgebruik ook gebonden aan verschillende vormen van onderwijs? (→ tekst.13)

II.3.12. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Het sociolinguistische onderzoek van Bernstein en zijn controverse met Labov (→ tekst 10) hebben een belangrijk sociaal en politiek vraagstuk aan het licht gebracht. Moet de overheid het onderwijs in de taal van de (sub)cultuur bevorderen of zal zij juist alle nadruk leggen op het gebruik van de officiële taal? Geef een beargumenteerd antwoord op deze vraagstelling. Gebruik als voorbeeld de discussie rond het Fries of rond het gebruik van getto-talen in het onderwijs binnen amerikaanse binnensteden.

AD.II.4. Beeld en taal. De metafoor

Teksten:
1. Objecttaal en beeldtaal, Exc.VII.1.
2. Vergelijkingen, Exc.VII.2.1.
3. De authentieke metafoor, Exc.VII.2.2.
4. De metafoor, 4.3.4 (2).
5. Steiner over de metafoor, Exc.VII, motto.

II.4.1. -(a) Noem een spreekwoord met een verrassende metafoor.
-(b) Maak aan de hand van het begrip palmboom of scheerapparaat een vergelijking (→ tekst 2) en een authentieke metafoor (→ tekst 3).
-(c) Gevoelens worden weergegeven met metaforen (→ tekst 4). Bedenk zelf een nieuw

gevoel en benoem dit met een metafoor (of andersom?)
-(d) Karakteriseer iemand in je directe omgeving met een metafoor (of metaforisch gedicht).

II.4.2. -Geef een parafrase van het citaat van Steiner (→ tekst 5).

II.4.3. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

-Bespreek kritisch Lotmans stelling dat beeldtaal een groter waarheidsgehalte heeft dan de objecttaal (→ tekst 1).

AD.II.5. Het symbool

Teksten: ***1. Het symbool, Exc.VIII.4.***
2. Het symbolische gebruik van kleur, 10.19.2 (2).
3. Goethe's kleurensymboliek, 10.19.3.
4. Kandinsky, 10.21.1 (3).
5. Yves Klein, 10.21.2.

II.5.1. -Ga na of er in de door jou gekozen reclameboodschap (→ AD.II.2.1.) gebruik wordt gemaakt van symbolen in de engere zin (→ tekst 1). Maak een duidelijk onderscheid tussen teken en symbool.

II.5.2. -(a) Aan kleuren wordt vaak een (symbolische) betekenis toegekend (→ tekst 2). Ontwerp uit een twaalftal kleuren een kleurensymboliek. Maak (de opzet voor) een abstract schilderij, waarbij de kleur een gebeurtenis, een verhaal of een visie tot uitdrukking brengt. Leg dit vervolgens voor aan anderen met uitleg en interpretatie.
-(b) Vergelijk je eigen kleurensymboliek met die van Goethe (→ tekst 3), van Kandinsky (→ tekst 4) en van Yves Klein (→ tekst 5), en geef commentaar.

ANALYSE/DISCUSSIE III. ARGUMENTATIE

AD.III.1. Feitelijke argumentatie

Tekst: ***Feitelijke argumentatie, 9.B.***

Bijtekst: ***Implicatie en equivalentie, 3.5.4.***
De implicatieve definitie, voldoende en noodzakelijke voorwaarden, 3.5.5.

(0) Kern van deze AD is de praktische argumentatie. Als inleiding hierop is het nodig de feitelijke argumentatie te behandelen omdat een praktische argumentatie zich voortdurend op haar beroept.

(1) Argumenten (P) ondersteunen stellingen (Th), waarin een verklaring wordt gegeven of een voorspelling wordt gedaan: 'De melk zal zeker zuur worden (Th), want het is drukkend warm (P)', 'Het is hier vast erg warm geweest (Th), want de melk is zuur (P)'.
Een argumentatie is dus altijd gebaseerd op een concrete waarneming. Bovendien gaat zij alleen op als men het erover eens is dat de koppeling van warmte en zure melk in het algemeen (A) klopt: 'Indien het warm is, wordt melk zuur'.
Niet altijd is één argument voldoende om een ander te overtuigen van de juistheid van zijn stelling. Zure melk betekent nog niet dat het warm is geweest. Dit argument wordt pas overtuigend als het door andere, nevenargumenten (nP) wordt ondersteund: 'De dieren zijn erg dorstig', 'Het water uit de kraan is lang niet zo koel als anders'.
Een stelling (Th), met zijn argumenten pro (P) kan worden weerlegd door het aanvoeren van tegenargumenten (C): 'De aarde van het bloemenperkje is anders nog behoorlijk vochtig'. Men moet dan P en C tegen elkaar afwegen.

III.1.1. -Analyseer de volgende argumentaties en ga na of ze plausibel zijn:

(a) 'Heerenveen gaat vast verliezen, er zijn drie basisspelers geblesseerd'.
(b) 'Hij heeft het op school vast goed gedaan, hij had immers een hoog IQ'
(c) 'Er komen rampen, want er is een kring rond de maan'.
(d) 'Ik heb zijn foto met spijkers doorboord en daarna verbrand, hij zal een slecht weekje hebben'.

In de logica wordt een onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten voorwaarden: mogelijke, noodzakelijke en voldoende (→ bijteksten).
Stel dat je op vlucht voor een mafiabende opgesloten zit in een bergdorp. Je ontdekt een bergpad en vraagt een bewoner of de weg je de mogelijkheid geeft te ontsnappen. Hij kan dan antwoorden dat zij de enige weg is door de bergen, maar dat het niet zeker is dat de mafia haar onder controle heeft. De weg is dan een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde om te ontsnappen: het is de enige mogelijkheid, maar zij biedt je geen garantie. Regen biedt de garantie dat de straten nat worden, zij is een voldoende (maar niet noodzakelijke) voorwaarde, wolken zijn een noodzakelijke, maar niet een voldoende voorwaarde voor regen. In 'Als het warm wordt, wordt de melk zuur' is warmte een voldoende, maar niet noodzakelijke voorwaarde.
Naast noodzakelijke en voldoende zijn er ook mogelijke voorwaarden: 'Als het regent, komen er minder bezoekers.'

III.1.2. Ga na of er onder de voorwaarden van onderstaande beweringen voldoende en/of noodzakelijke zijn.

-Als je met de TGV gaat, kom je op tijd.
-Als het een vogel is, kan het vliegen.
-Als het een vogel is, heeft het vleugels.
-Als het vleugels heeft, is het een vogel.
-Als de jonge koffieplant in Brazilië is aangetast, stijgen de koffieprijzen
-Als André van Duin optreedt, wordt er veel gelachen.
-Als de engelen baden, gaat het regenen.

III.1.3. -Bij het laatste voorbeeld wordt in de logica gesproken van het 'non sequitur': uit het één volgt niet het ander. Belangwekkend in dit verband zijn de claims van mantiek en magie (→ tekst, 9.3.2). Zij beroepen zich, evenals de natuurwetenschap, op het 'post hoc, ergo propter hoc': 'na' dus 'omdat'. Is er, zoals erin de tekst wordt gesuggereerd, sprake van een drogredenering?

III.1.4. -Argumentatie is gebaseerd op feitelijke constateringen. Ga na of je de onderstaande beweringen als argument zou accepteren. Geef aan waarom (niet).

-De aarde is rond.
-De mens is van nature gewelddadig.
-Chinezen zijn gemiddeld kleiner dan Europeanen.
-In de grote steden is criminaliteit de laatste jaren toegenomen.
-Hitler pleegde is 1945 zelfmoord.
-De som van de hoeken van een driehoek is steeds 180 graden.
-De mens stamt af van de apen.
-Er worden voortdurend vrouwen in UFO's zwanger gemaakt.
-Alle raven zijn zwart.
-Alle mensen zijn sterfelijk.
-De wegen rondom Roubaix zijn slecht en erg gevaarlijk.

III.1.5. -Uit de voorafgaande opgave wordt het duidelijk dat je veel argumenten gebruikt waarvan je niet zelf de juistheid hebt geconstateerd. Vaak doe je een beroep op bronnen waarin je vertrouwen stelt. Rangschik de onderstaande bronnen volgens hun toenemende mate van betrouwbaarheid.

Een encyclopedie
De Kijk
De Margriet
De Bijbel
Notulen van een vergadering
Verslag van een wetenschappelijk onderzoek
Vrienden
Blad van de consumentenbond of de ANWB
De krant
Religieus tijdschrift (Kerkblad, Elisabethsbode, Wachttoren)
Sporttijdschrift
Verkiezingsprogramma van een politieke partij
Schoolboeken

III.1.6. -Een argumentatie komt nooit verder dan plausibiliteit (→ AD.III.1.1) en betrouwbaarheid (→ AD.III.1.3). Waarom is zekerheid binnen een feitelijke argumentatie onhaalbaar?

Discussies worden moeizaam als de deelnemers hun vooroordelen als argument inbrengen. De oordelen die zij vellen, zijn blijkbaar zo ingebakken te zijn dat een kritische bespreking ervan niet mogelijk is. Twijfel wordt afgedaan met een schouderophalen of met gebaren en uitingen van ergernis. Vaste groepsovertuiging (traditie) en gezond verstand zijn de autoriteiten waarop stilzwijgend wordt afgegaan: 'Pedofilie is smerig en misdadig', 'Abstracte kunst is niet meer dan kinderwerk', 'Vrouwen zijn nu eenmaal zorgzaam van aard'. Als er aan zo'n oordeel wordt getornd, dreigen er (persoonlijke) onzekerheid en (maatschappelijke) chaos.
Dit betekent niet dat vooroordelen onjuist behoeven te zijn, het enige waar het aan schort is dat de bezitters ervan zich niet wensen druk te maken over de juistheid ervan en aan hun waarheden vasthouden zonder een diepgaande discussie erover.

III.1.7. -(a) Noem een aantal veel gehoorde vooroordelen op het gebied van opvoeding en onderwijs.
-(b) Op het gebied van de politiek.
-(c) En van jongeren naar ouderen toe en omgekeerd.

III.1.8. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

In de tekst wordt een aantal regels opgesomd waaraan men zich in een discussie moet houden. Veel daarvan spreekt voor zich zoals het 'Niet met twee maten meten' en 'Vermijd schijnheiligheid'. Enige moeilijkheden levert het 'Argumentum ad hominem' op. Gesteld wordt dat een een discussie ter zake ('ad rem') moet blijven: alleen zakelijke betogen tellen. Men mag in een discussie geen gebeurtenissen uit het privéleven als feitelijke argumenten toevoegen bij dat wat zakelijk te berde wordt gebracht. De zakelijke autoriteit van iemand als een hoogleraar, politiecommissaris of burgermeester kan en mag niet worden aangetast als hij aan SM doet, dronken achter het stuur heeft gezeten of bij een vechtpartij in een bordeel is betrokken. Dit alles klinkt nogal vanzelfsprekend, maar waarom dan toch enige twijfel?

AD.III.2. Praktische argumentatie. Werkwijze

Teksten: ***1. Praktische argumentatie (1), 9.9.***
2. Praktische argumentatie (2), 9.10.
3. Rechtvaardigheid, de rationele code, 8.0.3.

4. Het recht van de sterkste, 8.7.1.
5. Perls' visie op communicatie, 9.6.3.

In de praktische argumentatie geeft men geen raad of advies en probeert men niet op emotionele manier de discussie te beïnvloeden, maar formuleert men voorstellen (V) of maakt een plan door doelen (D) en middelen (M) af te wegen. Middelen zijn functioneel als zij effectief (E) zijn en in staat het doel (D) te verwerkelijken. Snel reizen (D) kun je prima (E) met het vliegtuig (M): D/M:E.
Daarnaast gaat men na welke voordelen (nE^+) en nadelen (nE^-) aan het middel zijn verbonden, en welke risico's (R) men neemt. Tenslotte moeten de gevolgen op lange(re) termijn (G) worden vastgesteld.

III.2.1. -(a) Vul de nE, R en G in van een vacantiereis per vliegtuig.
-(b) Is het op grond van praktische argumentatie een redelijk voorstel om bij V&D ongezien casettebandjes mee te nemen?
-(c) En een spiekbriefje te maken?
-(d) Hoe staat het met spijbelen? Is spijbelen een doel (D) of een middel (M)?

III.2.2. -Zet roken in een argumentatieschema[a].

Iets kan handig of slim, maar daarom nog niet eerlijk of rechtvaardig zijn.

III.2.3. -(a) Wat denk je van appeltjes jatten?
-(b) Is appeltjes jatten hetzelfde als het pikken van cassettes of repen bij V&D?
-(c) Plaats winkeldiefstal binnen een ethisch en moraalgebonden argumentatie. Ga daarbij uit van de tegenstelling tussen de rationele code van rechtvaardigheid (→ tekst 3) en de code van het recht van de sterkste (→ tekst 4).

→ AD.VI.7.0. Moreel-ethische codes

III.2.4. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Via een feitelijke en een praktische argumentatie wordt menselijke communicatie verstandelijk, zakelijk en afstandelijk van aard. Voor sommigen, zoals Perls (→ tekst 5), betekent dit een duidelijk voorbeeld van verval. Lees de tekst en bespreek zijn visie.

AD.III.3. Intermezzo (1). Retoriek

Tekst: ***1. Communicatie, 3.1.***

[a]Onder *argumentatieschema* wordt in dit werkboek altijd het *praktische* argumentatieschema verstaan.

2. De retorica, 9.12.

Bijtekst: ***1. Twee toespraken van Adolf Hitler, bijlage.***
2. Sartre, De rede van senator Clarke, 9.12.3 [kader].
3. Discussies, AD.0.3.

Binnen de communicatie (→ tekst 1) kan worden geprobeerd mensen op een handige (en eenzijdige) manier over te halen de denkbeelden van anderen over te nemen. Dit gebeurt bv in de rechtspraak en politiek of via propaganda en reclame. Deze soort van beïnvloeding wordt onderzocht in de retorica (→ tekst 2). Om een idee te krijgen hoe retorisch gedrag eruit ziet is het het beste Adolf Hitler aan het werk te zien. Dit kan via 'Triomf van de Wil' van Lenie Riefenstahl, een film die op zich al een grandiose illustratie is van de wijze waarop propaganda werkt.

III.3.1. -(a) Toon aan de hand van film (en bijtekst 1) aan op welke manier retorica werkt.
-(b) Hoe groot zijn volgens jou de verschillen met huidige politieke campagnes?

III.3.2. -Analyseer de tekst van Sartre (→ bijtekst 2) en geef aan welke retorisch trukjes de senator toepast .

Reclamespots zijn niet bedoeld als voorlichting, maar zij zijn retorisch van inslag. Er wordt gebruik gemaakt van beeld, woord en nvc, gesteund door geluid, muziek (en kleur). De bedoeling is consumenten bepaalde goederen aan te prijzen en ze over te halen deze te kopen. Daarbij wordt vaak ingespeeld op behoeften en wensen die met het product (zouden) kunnen worden geassocieerd zoals huiselijkheid en nestwarmte, spanning en avontuur, sexualiteit, status en eeuwige jeugd. Een retorisch procédé.

III.3.3. -Bekijk een drietal reclamespots, ieder bedoeld voor zijn eigen doelgroep en geef aan naar welke (verborgen) wensen en behoeften worden verwezen.

III.3.4. *ESSAY*

Maak een retorisch betoog, bv voor een rechtse partij als de CD over het immigratiebeleid, voor de KKK over het 'neger-probleem', voor een nieuwe feministische partij over de voortdurende mannenoverheersing of juist omgekeerd een betoog tegen zo'n partij. Dit steeds voor een publiek dat welwillend staat tegenover de spreker/spreekster (→ tekst 2). Geef in een bijlage aan hoe je te werk bent gegaan en welke retorische procédés je hebt toegepast.

BIJLAGE. TWEE TOESPRAKEN VAN ADOLF HITLER

Toespraak van Hitler tot de Hitlerjugend (1934)

Mijn Duitse Jeugd! Na één jaar kan ik jullie hier weer begroeten. Jullie hier, vandaag in dit stadion, vormen slechts een klein deel van DAT wat er verder op dit moment in Duitsland gebeurt.

Wij willen dat jullie, Duitse jongens en Duitse meisjes, alles in je opnemen, wat we eens verwachten en hopen van Duitsland:

We willen één volk zijn.
En jullie, mijn jeugd, zal dat volk worden.
We willen eens geen klassen en standen meer zien.
En jullie moeten die gedachte deel van je laten worden.
Eens willen we één Rijk zijn.
En jullie moeten daar naartoe werken.
Wij willen dat dit volk eens gehoorzaam is.
En jullie moeten je in die gehoorzaamheid oefenen.
Wij willen dat dit volk vredelievend maar ook dapper is.
En daarom moeten jullie vredelievend zijn en dapper tegelijk.
We willen niet dat dit volk verwekelijkt; het moet ook hard kunnen zijn.
Jullie moeten je daartoe stalen, jullie moeten leren ontberingen te dragen zonder ooit te bezwijken.

Want wat we vandaag creëren en doen, zal vergaan. Maar: in jullie zal Duitsland verder leven. En wanneer er van ons niets meer over is, zullen jullie de vlag in je hand nemen die wij ooit uit het niets neergezet hebben!

Ik weet dat het zo zal gaan en niet anders. Want jullie zijn vlees van ons vlees en bloed van ons bloed. En in jullie brein werkt dezelfde geest die ook ons leidt.
Jullie kunnen niet anders dan met ons verbonden zijn. En wanneer de grootse colonnes vandaag door de mist marcheren, in triomf, in Duitsland, dan weet ik dat jullie zij aan zij met onze gelederen mee zullen optrekken!
En bedenkt: voor ons ligt Duitsland, in ons marcheert Duitsland en achter ons komt Duitsland!

Toespraak van Hitler tijdens de slotmanifestatie van het partijcongres van de NSDAP in Nürnberg (1934)

Het zesde partijcongres loopt ten einde. Wat voor miljoenen Duitsers die buiten onze rijen staan niet méér was dan een imposante demonstratie van politieke macht, was voor de honderdduizenden vechtende mannen oneindig veel meer: de grootse persoonlijke en geestelijke ontmoeting van oorlogsveteranen en strijdmakkers. Misschien dat een aantal van u, ondanks de dwingende grootsheid van deze parade van onze partij, nostalgisch terugblikt op de tijd waarin het nog moeilijk was om lid te zijn van de Nationaal-Socialistische Partij.

Want toen, onze partij bestond nog uit precies zeven man, droeg zij reeds twee principes uit. Ten eerste wilde ze een partij zijn met een wijdse blik, die gericht was op heel de wereld. En ten tweede wilde ze compromislos de enige macht in Duitsland zijn.

Wij moesten als partij wel in de minderheid blijven, omdat we de meest waardevolle elementen, namelijk strijd en offer, mobiliseerden, die altijd in de minderheid en nooit in de meerderheid geweest zijn.

En omdat deze beste karaktertrekken van de Duitse natie door de leiding van het Rijk en het volk trots en moedig uitgedragen worden, heeft het volk zich in steeds grotere aantallen bij de partij aangesloten in gehoorzaamheid aan onze regel.

Het Duitse volk is gelukkig nu het zich er van bewust is, dat aan de chaos van alledag nu eindelijk een eind is gemaakt door een man van vrede! Een man, die zich ervan bewust is, dat het beste bloed van de natie door zijn aderen stroomt. Een man, die de Führer van de staat geworden is, die vastbesloten is zijn macht ten beste te gebruiken en nooit op te geven.

Slechts een klein deel van het volk zal bestaan uit werkelijk actieve soldaten. En op hun schouders rust meer gewicht dan op die van de miljoenen andere volksgenoten. Voor hen is het niet genoeg om te zeggen: "Ik geloof." Zij leggen de eed af: "Ik trek ten strijde!"

De partij zal de politieke elite van het Duitse volk zijn. Zij zal in haar leer onveranderlijk zijn, in haar organisatie hard als staal, in haar tactiek flexibel, maar in haar gezamenlijkheid zal ze als een kloosterorde zijn.

Ons doel moet zijn: alle goede Duitsers worden nationaal-socialisten, maar alleen de allerbeste nationaal-socialisten zijn partijgenoten.
Eens hebben onze tegenstanders er door verbod en vervolging voor gezorgd dat onze gelederen gezuiverd werden. Vandaag moeten we zelf onderscheid maken en afstoten wat slecht bleek te zijn, wat innerlijk niet tot ons behoort.

Het is onze wens en wil dat deze Staat en dit Rijk zullen bestaan in de komende duizenden jaren. En we zijn gelikkig te weten dat deze toekomst rechtmatig voor ons weggelegd is. Als de oude generatie wankelt, vormt de jeugd onze macht, ons met hart en ziel toegewijd.

Slechts dan, wanneer we in de partij door ons aller toedoen de hoogste idee van het nationaal-socialisme in leven en denken verwerkelijken, zal de partij een eeuwige en onvergankelijke steunpilaar van het Duitse volk zijn.

En dan zullen de oude, trotse krijgers van ons ras samen met ons leger en de leiding van de partij marcheren, bekrachtigd door de traditie. Dan ook zullen beide organisaties het Duitse volk onderwijzen en het sterk maken. Zij zullen op hun schouders de Duitse Staat, het Duitse Rijk dragen.

Op dit moment verlaten tienduizenden partijleden weer de stad. Terwijl zij op de herinnering teren, zullen anderen beginnen zichzelf voor te bereiden op volgende samenkomsten, waar mensen elkaar zullen treffen, diep geraakt en gelukkig door de inspiratie. Want de idee en de de beweging leven als de uitdrukking van ons volk en zijn zo een symbool van de eeuwigheid.

Leve de nationaal-socialistische beweging!
Leve Duitsland!

AD.III.4. Intermezzo (2). The Wave

We maken een zijstap en gaan ons bezighouden met een experiment ('The Wave') dat een leraar uitvoert met zijn leerlingen en waaruit blijkt welke rol indoctrinatie en manipulatie kunnen spelen binnen een groep. Retoriek wint het van redelijkheid.

> Tijdens de geschiedenislessen op een Amerikaanse high-school komt de Tweede Wereldoorlog aan de orde. De leraar, Mr Ross, laat een film zien over de concentratiekampen en vertelt over de gruwelen van de nazi's. Een aantal leerlingen stelt de vraag hoe het ooit zover heeft kunnen komen, daar in Duitsland, in die tijd.
> Mr Ross blijft in eerste instantie het antwoord schuldig. Maar tot de volgende les is hij met niets anders bezig dan met pogingen om een antwoord te vinden op de vraag. Dit is onconventioneel. Hij brengt in de klas groepsprocessen op gang, die lijken op een verklaring van dat wat er zich destijds in Duitsland afspeelde. Hij zorgt ervoor dat de klas, waar de sfeer oorspronkelijk vrij en ontspannen is, ordelijk wordt. Hij disciplineert de leerlingen. Iedereen doet zijn best en is zeer te spreken over dat wat er nu tijdens de les gebeurt. Ze doen alles samen, ze horen ergens bij en dat geeft hun een goed gevoel.
> Ross gaat steeds verder. Leerlingen brengen hem en elkaar de groet, herhalen de motto's ('Strength through discipline', 'Strength through community') en dragen met trots het symbool van hun groep, 'The Wave'. Nieuwe leden worden geworven.
> Op een gegeven moment is het groepsbesef zo sterk dat oppositie niet meer wordt geduld. Niets mag de groep schaden. Kritische artikelen in de schoolkrant wekken agressie op, vrije meningsuiting wordt taboe. Alles draait om de groep: individuen dienen zich daarnaar te schikken. Dat er slachtoffers dreigen te vallen neemt men op de koop toe: het algemeen belang is het enige dat werkelijk telt.
> Maar Ross krijgt steeds meer kritiek en besluit het experiment te stoppen. Hij vertelt zijn leerlingen dat The Wave is uitgegroeid tot een nationale beweging en dat hij de nationale leider aan hen zal voorstellen. Hij roept de leerlingen op massaal naar de aula te komen. Daar aangekomen staan de tv-toestellen klaar. Dan volgt de ontnuchtering.

De film roept twee soorten discussies op: de één over de inhoud, de ander over de vormen van gedrags-beïnvloeding.

III.4.1. -Vooraf een vraag die bepalend is voor het slagen van Ross' experiment: geeft dit een verklaring voor het ontstaan van het nazisme in Hitler-Duitsland?

III.4.2. -Over de film zelf: geef een aantal voorbeelden van retorisch en argumentatief gedrag.

Nu een kerngedeelte uit de film waarin Laurie en haar ouders spreken over dat wat er in de klas gebeurt.

> Laurie (L) zit met haar moeder (M) en vader (V) aan tafel. Tussen hen ontpopt zich de volgende driespraak.
>
> L_1: Iedereen gaf de groet en herhaalde het motto. Het was echt aanstekelijk. Je kreeg gewoon zin om mee te doen.
> M_2: Het bevalt me niet, Laurie. Het klinkt mij teveel naar hersenspoeling en massapsychologie.
> L_2: Dat is het helemaal niet. Je had erbij moeten zijn. Dan kon je de positieve energie voelen.
> V_1: Nou, ik vind het prima, zolang die kinderen maar opletten.
> L_3: Dat is precies wat er gebeurt. Zelfs Robert, de griezel van de klas, hoort er nu bij. M_2: Maar het is de bedoeling dat je geschiedenisles krijgt, niet om te leren hoe je bij een groep kunt horen!
> V_2: Dit land dankt anders zijn bestaan aan mensen die tot een groep behoorden, de Pilgrim fathers.
> M_3: Dat kan wel zo zijn, maar zijn grootheid dankt het aan die mensen, die er niet voor terug deinsten individu te zijn.
> L_4: Je hoeft niet bezorgd te zijn, mam. Mr Ross heeft een goede manier om iedereen iets te leren. Zelfs de achterblijvers houden het nu bij.
> M_4: Dat kan wel zijn, maar voor jou lijkt het me veel minder geschikt. Wij hebben je juist altijd geleerd een individu te zijn.

V_3: Neem je dit niet wat te serieus op, Midge. Een beetje gemeenschapszin kan toch geen kwaad?

L_5: Dat is waar, mam. Jij moppert altijd dat ik zo onafhankelijk ben.

M_5: Als je maar onthoudt dat dat wat populair is, niet altijd het juiste is.

L_6: Je snapt het niet, mam.

V_4 Ik weet zeker dat die leraar wel weet wat hij doet. Bovendien klagen de andere ouders toch ook niet. Waarom zouden wij er dan zo'n ophef van maken?

M_6: Omdat het gevaarlijk is als een leraar zijn leerlingen zo manipuleert. We hebben Laurie altijd geleerd zelf na te denken.

V_5: En een geschiedenisleraar verandert dat heus niet in een paar dagen.

L_7: Mr Ross is één van mijn beste leraren. Hij weet heus wel wat hij doet.

V_6: Waar is David eigenlijk? Komt hij niet?

L_8: Nee. Hij is thuis om zijn huiswerk voor geschiedenis te maken.

V_7: David en boeken? Nu begin ik me pas echt zorgen te maken.

III.4.3. -(a) Het stuk staat -naast enige feitelijke constateringen- bol van dooddoeners, vooroorde len, rationaliseringen, waardeoordelen en mands. Geef er een aantal (bv door ze in kleur te onderstrepen).
-(b) De drie komen er niet uit. Waarom niet?

III.4.4. -Herschrijf het gesprek als discussie (→ bijtekst 3). Begin bij L_2.
Of: Geef schematisch aan hoe dit gesprek als discussie had kunnen verlopen. Begin ook hier bij L_2.

III.4.5. -Pas het argumentatieschema toe op het voorstel (V) om een klas (of school) te discipline ren en plaats dit voorstel vervolgens binnen een moraalgebonden en ethische argumen tatie (→ teksten III.2). Met als kernvragen:

-Hoe definieer je *discipline*. Geef een aantal voorbeelden van de toepassing ervan.
-In welke mate is discipline op school nodig?
-Is discipline prettig?
-

III.4.6. -(a) Pas het argumentatieschema toe op de methode (M) van Ross om tot disciplinering (D) te komen.
-(b) Is er een verband tussen retorische activiteit en de roep om discipline?
-(c) Wat is eigenlijk het bezwaar tegen methoden als die van Ross? Is niet iedere vorm van opvoeding een zaak van manipulatie, indoctrinatie en disciplinering. Het gaat er toch gewoon om als opvoeder je doel te bereiken?
-(d) Tenslotte: retoriek werkt op grond van een mengeling van waarden en feitelijke gegevenheden, en is doortrokken van emoties en gevoelens. Is het ooit mogelijk bij zwaarwe gende onderwerpen als opvoeding en onderwijs onder het juk van de retoriek uit te komen?

III.4.7. -Moet je achteraf bezien ook de film 'The Wave' niet beschouwen als louter retoriek en propaganda?

AD.III.5. Praktische Argumentatie. Uitwerking (1): straf

Teksten: ***1. Drie gedragscodes, 10.38.5***
2. De sociale orde, 10.38.3.IIIb.
3. De rationele code, 8.9.3.(2).
4. Lao Tze, Wei Woe Wei, 11.0.4.1, 11.1.63. en 48.

Een groep of samenleving kan alleen goed functioneren als de leden zich aan de gestelde regels houden: zij moeten zich aanpassen en leren gehoorzamen. Alleen zo worden chaos en willekeur tegengegaan. Om de orde te handhaven en de leden tegen negatief gedrag te beschermen (D) is binnen de meeste groepen straf een belangrijk instrument (M). Straf kan bestaan uit het onthouden van beloningen, maar vooral uit het aandoen van pijn (lijfstraf) en het plaatsen in afzondering (gevangenisstraf).

Binnen een sociaal systeem wordt van de leden verwacht dat zij zelfbewust, zelfbeheerst en loyaal de hun toegekende posities innemen en hun rollen spelen. Slagen sommigen hier niet in, wijken zij af en brengen zij het groepsleven in gevaar door het te ontregelen, dan wordt hun gedrag ingeperkt en bijgestuurd. In het uiterste geval wachten hun gevangenis of psychiatrische inrichting, die zorgen voor een voorlopige isolatie en -in de ideale situatie- voor een doelgerichte heropvoeding. Straf is in moderne samenlevingen een middel (M) om gedrag bij te sturen ('social enginering') en functioneert vanuit het systeem gezien niet in de eerste plaats als vergelding (hoewel het 'do ut des' juist het rechtvaardigheidsgevoel burgers, en vooral van de slachtoffers bevredigt).
Straf als resocialisatie is alleen mogelijk als er een consensus binnen de samenleving is over dat wat billijk, eerlijk en rechtvaardig is. Bestaat er in brede lagen van de bevolking grote ontevredenheid over de status en waardering van bepaalde posities en rollen dan heeft heropvoeding geen zin en zullen de spanningen in het systeem toenemen. Misdaad betekent vaak dat er iets mis is in de samenleving zelf.

III.5.1. voorbeeld Leg dit
-(a) Straf kan worden toegepast als middel tot verbetering ('resocialisatie'), als functie ('algemene preventie') en als vergelding ('leer om leer'/'oog om oog'). uit aan de hand van een situatie thuis of op school.
-(b) Is er een verschil tussen vergelding en wraak?
-(c) Waar ligt binnen het argumentatieschema het onderscheid tussen vergelding aan de ene kant én verbetering en voorbeeldfunctie aan de andere kant?
-(d) Is dit verschil een reden om af te zien van vergelding als onderdeel van straf?

III.5.2. -Bespreek aan de hand van het argumentatieschema de vraag of gevangenisstraf als middel (M) binnen een moderne samenleving wel effectief (E) is.

III.5.3. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

De uitspraak "Misdaad betekent vaak dat er iets mis is in de samenleving zelf' houdt in dat de schuld van (veel) crimineel gedrag niet bij het individu, maar in de samenleving, die mensen tot zulk gedrag dwingt. Bespreek deze kwestie kritisch.

→ AD.III.5.7./→ AD.V.6.3.

Nadat zoon John van Hamelingen cum laude is afgestudeerd in economie en rechten, wordt hij opgenomen in de zaak van zijn vader, een groot bedrijf met wereldwijde vertakkingen. Hij doorloopt alle afdelingen van het hoofdkantoor in Amsterdam, van laag tot hoog. Daarna wordt hij uitgezonden naar Buenos Aires waar hij het dochterbedrijf moet reorganiseren en moderniseren.
Voor zijn vertrek trouwt hij en krijgt van zijn ouders een groot bedrag mee als huwelijksgeschenk. Hiermee kan hij zijn huis inrichten en zijn leven enige status geven.
Op zijn tocht naar Zuid-Amerika -tevens de huwelijksreis- gaat hij op een avond -alleen- met een klein bedrag op zak naar het casino. Hij verliest en laat zich dan via cheques, die hij 'toevallig' bij zich heeft, al zijn geld afhandig maken. Zijn vrouw schrikt, maar reageert rustig: 'Veel mensen mensen moeten het ook zonder hulp redden!'.
Omdat hij volledig platzak is, belt hij het hoofdkantoor in Amsterdam om een klein voorschot. Het antwoord is kort en bondig: 'Kom onmiddellijk beiden terug, ticket is betaald!'.
Op Schiphol wacht een auto van de zaak hen op en brengt hen naar een klein, achteraf gelegen hotelletje, waar twee kamertjes voor hen zijn gereserveerd. Op tafel ligt een brief waarin de hij het bevel krijgt zich 's middags op het hoofdkantoor te melden. Daar wacht een bedrijfsleider hem op, die hem, nadat hij zijn verhaal heeft verteld, meldt dat hij de volgende dag op een nevenvestiging buiten Amsterdam als lader aan het werk moet op de transportafdeling. In de toekomst wordt een geleidelijke promotie niet uitgesloten geacht. Ook wordt hem medegedeeld dat hij wel te horen krijgt wanneer hij thuis weer welkom is. Zijn vader krijgt hij niet te zien.
Na enig morren schikt zoonlief zich, zijn vrouw gaat als arts in een ziekenhuis werken, ze verhuizen en bezoeken in het geheim (schoon)moeder. Een paar jaar later is hij in ere hersteld en wordt directeur Europa. Tenslotte volgt hij de vader op.

III.5.4. -(a) In welke opzichten kun je het optreden van de vader volstrekt onredelijk noemen?
-(b) Is er bij hem sprake van vergelding of alleen van een poging het leven van zijn zoon ten goede te keren?

Daarna vertelde hij: Iemand had twee zonen. De jongste van hen zei tegen zijn vader: 'Vader, geef me het deel van ons vermogen dat mij toekomt'. En hij verdeelde zijn bezit onder hen. Na enkele dagen pakte de jongste zoon alles bij elkaar en ging op reis naar een ver land waar hij zijn vermogen in een losbandig leven verkwistte. Hij had alles er doorheen gejaagd toen in dat land een ernstige hongersnood uitbrak en hij gebrek begon te lijden. Hij ging er op uit en papte aan met iemand uit die streek. Die zond hem naar zijn landerijen om er de varkens te hoeden. Hij had graag zijn maag gevuld met de peuldoppen die de varkens te eten kregen, maar niemand gaf ze hem.
Toen kwam hij tot zichzelf en zei: 'Hoeveel dagloners van mijn vader hebben brood in overvloed, terwijl ik hier verga van de honger! Ik ga hier weg, terug naar mijn vader en zal tegen hem zeggen "Vader, ik heb me slecht gedragen tegenover de hemel en tegenover jou; ik ben niet meer waard je zoon te worden genoemd! Behandel me als een van je dagloners!". En hij vertrok en keerde naar zijn vader terug.
Hij was nog ver af, toen zijn vader hem zag komen. Die werd diep ontroerd, holde naar hem toe, viel hem om de hals en zoende hem hartstochtelijk. Zijn zoon zei tegen hem 'Vader, ik heb gezondigd tegen de hemel en tegen jou. Ik ben niet meer waard je zoon te worden genoemd.' Maar de vader zei tegen zijn slaven: 'Haal gauw de mooiste mantel voor de dag en sla hem die om, doe hem een ring aan zijn vinger en sandalen aan de voeten - en breng het gemeste kalf. Slacht het, en laat ons eten en feest vieren, want die zoon van mij was dood en is weer tot leven gekomen, hij was verloren en is teruggevonden!' En ze begonnen met hun feest (Lucas 15.11-24).

De situatie in deze gelijkenis van Jezus over de Verloren Zoon verschilt grondig van die in het boven gegeven verhaal over de Gokzuchtige Zoon. Toch kun je het optreden van de vaders wel met elkaar vergelijken, omdat dit in beide situaties hetzelfde karakter zou hebben gehad: 'hard' tegenover 'liefdevol'.

III.5.5. -(a) Is de tegenstelling tussen 'hard' en 'liefdevol' terecht gekozen?
-(b) Ga na welke manier van optreden (M) uiteindelijk het meeste resultaat (E) zal

opleveren.

De Zenleraar, Haku-In, werd door zijn buren geprezen om zijn zuivere levenswandel. Een mooi japans meisje, dat naast hem bij haar ouders woonde, verwachtte een kind. Dit maakte de ouders woedend. Ze wou de naam van de man niet geven, maar noemde tenslotte Haku-In. Woedend gingen de ouders naar de meester. O! zei deze alleen.
Nadat het kind was geboren, werd het kind naar Haku-In gebracht. Deze had door het gehele geval zijn reputatie verloren, maar dit hinderde hem blijkbaar niet. Hij verzorgde het kind goed. Van zijn buren kreeg hij melk en alles wat het kind nodig had.
Een jaar later kon het meisje het niet langer uithouden. Ze vertelde haar ouders de waarheid: de echte vader was een jonge man die op de vismarkt werkte. De vader en de moeder gingen onmiddellijk naar Haku-In om hem vergeving te vragen, stamelden duizenden excuses, en vroegen het kind terug. O! zei Haku-In, terwijl hij het kind hun overgaf.

Het lijkt er op dat de orde in een groep, samenleving of maatschappij alleen kan worden gehandhaafd en het kwaad alleen kan worden tegengegaan als er met kracht voor wordt gezorgd dat de regels worden nagekomen. Overtredingen moeten worden bestraft. Kwaad en wetteloosheid zijn alleen met hardheid en strengheid te bestrijden. Je kunt spreken van het *principe van de negatieve wederkerigheid*: bestrijd het kwaad met eigen middelen.
Maar ondanks zijn vanzelfsprekendheid houdt dit principe blijkbaar niet voor iedereen een onwrikbare waarheid in, zelfs het tegendeel wordt met klem verdedigd:

> Bedwing de woede van de ander door kalm te blijven,
> vergeld goed met kwaad,
> overwin gierigheid door gul te geven,
> bestrijd de leugen door de waarheid te spreken (Boeddha).

> Gij hebt gehoord dat er gezegd is *Oog om oog, tand om tand*. Maar ik zeg u: bied geen tegenstand, als men u kwaad doet; wanneer iemand u een klap geeft op de rechterwang, keer hem dan ook de linker toe; wil iemand u uw hemd afnemen, laat hem ook uw mantel; wil iemand u dwingen één mijl met hem mee te gaan, ga er dan twee mee. Geef aan wie van u vraagt en wijs niemand af die van u wil lenen (Jezus in de Bergrede).

Een harde aanpak, die gepaard gaat met geweld en straf, wordt afgewezen. Van mensen wordt geeist dat zij zich niet afwerend en negatief, maar juist vergevingsgezind, nederig, zachtmoedig, barmhartig en lankmoedig gedragen (Haku-In!). En dit niet uit zwakte, maar juist om de ander van zijn ongelijk te overtuigen. Het principe van de negatieve wederkerigheid, dat zich uit in wraak en vergelding, wordt vervangen door het beginsel van geweldloosheid ('Ahimsa-principe'). En daarmee wordt binnen het argumentatieschema straf als middel (M) ter discussie gesteld.

III.5.6. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

De vader neemt de verloren zoon weer op in huis en herstelt hem zonder een woord van verwijt in alle oude rechten (de ring, het kleed en de sandalen zijn alle een teken van hoge status!). Haku-In laat zich zonder een blijk van teleurstelling of boosheid het kind afnemen, dat hij vol liefde heeft verzorgd en opgevoed ('O!' is een teken van natuurlijke meegaandheid en levensaanvaarding). Gandhi, en in navolging van hem vele anderen, hebben geprobeerd de macht van leger en politie te breken door middel van boycot en sit-down-stakingen of door vrouwen en kinderen op te stellen voor naderende legervoertuigen.
Ga na of/en wanneer het mogelijk is het pacifisme als ethische code toe te passen.

→ De discussie wordt voortgezet en verdiept in AD V.5: de negatieve terugkoppeling (T) binnen het FT-systeem, het onderscheid tussen positieve en negatieve versterking (Skinner/Homans), het wit/zwart spelen als kernprobleem van het Dilemma van de Gevangene (DG) en in AD.VI.7.1.1. met de vergelijking tussen de

principia van wederkerigheid en agapè.

III.5.7. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Behoren misdadigers niet op dezelfde wijze te worden behandeld als zieken? Het zou toch te gek zijn dat je iemand die AIDS of kanker heeft gaat straffen? Op dezelfde gronden kan men toch ook stellen dat het onrechtvaardig is een moordenaar en verkrachter te straffen: dezen zijn immers op dezelfde wijze schuldig 'als rot fruit er schuldig aan is dat het is gaan rotten'. Zo Samuel Butler in zijn satirische roman *Erewhon* (= 'nowhere') uit 1872. Straf is dus geen eerlijk middel om de problemen rond de misdaad op te lossen. Of moet men andersom redeneren en stellen dat ziekte iemand, precies zoals misdadigheid, als een fout kan worden aangerekend (en dus moet worden afgestraft)? Geef je visie.

→ AD.III.5.3./→ AD.V.6.3.

Indien men met reden kan stellen dat de doodstraf als algemene preventie faalt en dus geen afschrikwekkende werking uitoefent, moet men wel concluderen dat zij een doel op zich is en dus alleen dient om wraakzucht te bevredigen.

III.5.8. -Acht je deze argumentatie juist en de conclusie voldoende om de doodstraf uit te bannen?

AD.III.6. Praktische argumentatie. Uitwerking (2): sexualiteit

Als je alle moeite doet sex tot een spel of jacht te maken, hoe kun je dan later een gezonde houding verwachten?
Frazier in Skinners Walden Twee

Teksten: ***1. Sexualiteit, een definitie, Exc.XIX.4.2.1.***
2. Pedagogische pedasterie, Exc.XIX.4.1.2
3. De erotiek in het werk van Plato, Exc.XIX.2.2.4-6.
4. Het affectiemodel, Exc.XIX.4.4.2.
5. Allan Bloom, Het wegvallen van de sociale en culturele waarden, Exc.XXIX.4.D.1.

De problemen rond sexualiteit binnen de westerse cultuur hangen samen met de sterke afkeer die er lange tijd heerst van het puur lichamelijke: Plato, de gnostiek, het christendom (Maria!). Sex wordt alleen gezien als een middel (M) nageslacht te verwekken. Ook voor opvattingen, waarin zij in de magisch-religieuze of zelfs spirituele sfeer wordt getrokken, is officieel geen plaats.
Wanneer sexualiteit een doel (D) op zich wordt en wordt beschouwd als een esthetische -plezierige en avontuurlijke- vorm van gedrag, veranderen ook de morele opvattingen erover: masturbatie en homosexualiteit worden ontdaan van het etiket *zondig*, het sexuele gedrag zelf wordt minder eenzijdig en zelfs wordt dat wat vroeger pervers werd geacht, als natuurlijk aanvaard.
Ethisch roept deze verandering nieuwe vragen op. Als leidraad kunnen de utilaristische en kantiaanse principes gelden. Het utilaristische principe eist dat je altijd het belang van anderen moet laten meetellen in je overwegingen ('benevolence') en Kant stelt dat het geweten je voorhoudt dat je een ander nooit alleen als middel mag gebruiken. Samengevat in een alledaagse formulering: alles kan en alles mag bij wederzijdse goedkeuring, plezier en respect. Dit geldt dan bv voor het sado-masochisme, maar verkrachting en sex met dieren zijn uit den boze.

III.6.1. -(a) Maar hoe staat het met pedofilie en incest? Geldt ook hier de bovengenoemde esthetisch-ethische norm?
-(b) Wat met het tegenargument dat veel vormen van sexualiteit, zoals homosexualiteit en SM onnatuurlijk (en daarmee ziekelijk) zijn?
-(c) En wat met de tegenwerping vanuit de romantische hoek dat sex in feite thuishoort binnen een erotische relatie vol genegenheid en gefundeerd moet zijn in wederzijdse (eeuwige) trouw (→ teksten 4 en 5)?

III.6.2. -Mag sex functioneren als middel om er geld mee te verdienen?

III.6.3. -Plaats porno binnen het argumentatieschema en geef je oordeel.

III.6.4. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Het esthetisch-ethische model stelt dat sexualiteit een positieve (en zelfs intrinsieke) waarde is. Het staat je vrij er volop van te genieten. Toch wordt binnen de antieke filosofie juist verdedigd dat een actieve en strijdbare vorm van zelfbeheersing ('enkrateia') op sexueel gebied een bevrijding betekent en je tot een vrij mens maakt. Kun je je hier iets bij voorstellen?

→ AD.VI.4.2. Paglia over verkrachting.

AD.III.7. Praktische argumentatie. Uitwerking (3): De opvoeding

III.7.0. Inleiding: stellingen

01. Opvoeden is binnen menselijke groepen de belangrijkste activiteit, het is de kern van het bestaan.

02. Een opvoeding zal falen als zij is gefundeerd op dwang, en op de uitoefening van macht en autoriteit.

03. Een scholing in de natuurlijke -sociale en technische- omgeving heeft verre de voorkeur boven geïsoleerde opleiding in daarvoor bestemde ruimten.

04. Beter een kort leven vol avontuur en afwisseling dan een lang leven van sleur en verveling.

05. Het onderricht in klassieke talen, geschiedenis, muziek, film en literatuur zijn voor de ontwikkeling van jongeren van weinig of geen belang.

06. Ouders voeden op, zij hebben de verantwoordelijkheid voor de vorming van hun kinderen, bv op sexueel en politiek gebied, de school behoort zich te beperken tot een vaktechnische opleiding.

07. Bij opvoeding en onderwijs zou de nadruk niet moeten liggen op de wetenschappelijke vorming, de technologische scholing en het bijbrengen van kennis, maar op de ontwikkeling van spelmethoden, verbeeldingskracht en kunstzinnigheid.

08. Het zou goed zijn iedereen een opleiding te geven in meer dan één vak, de eerste bv in de

technische sector, de andere in de verzorging.

09. De school is een weerspiegeling van de bestaande sociaal-economische orde, en is ingesteld om deze in stand te houden. Zij is daarom niet in staat op de feiten vooruit te lopen en nieuwe wegen aan te geven.

10. Het moderne schoolsysteem is de oorzaak van sociale ongelijkheid, persoonlijke teleurstelling en maatschappelijke polarisering.

11. De universiteit behoort een centrum te zijn van zuiver wetenschappelijk onderzoek en niet de plaats waar studenten zich enkel voorbereiden op een maatschappelijke carrière.

12. We moeten niet opvoeden voor deze, maar voor een betere maatschappij (Kant).

13. De school lijkt in haar dwangmatigheid op een psychiatrische inrichting of een gevangenis. Zij manipuleert en indoctrineert (Illich).

14. Hoewel de jeugd bijna alles buiten de school om leert, bepaalt zij toch het gehele leven van de jeugd, ook thuis en in de vrije tijd (Illich).

15. Doel van de opvoeding is het voortbestaan van de cultuur, de ontplooiing van het individu komt pas op de tweede plaats en moet worden beschouwd als een neveneffect.

16. Het onderwijs opdracht geven te spreken over waarden en normen zal zich niet verder kunnen uitstrekken dan het doorgeven van regels de rommel op te ruimen en oude mensen te helpen bij het oversteken van een winkelstraat.

17. Het onderwijs opdracht geven waarden en normen als respect en solidariteit aan de orde te stellen in een samenleving waarin de heersende elites zichzelf daar op geen enkele wijze door laten leiden, is absurd en getuigt van een diep gevoel van minachting voor de werkelijke ethische problemen waar een samenleving voor staat.

18. Het filosofieonderricht op scholen is geen instrument om ethische normen en waarden over te dragen, maar juist om deze kritisch te analyseren en indien nodig alternatieven aan te bieden.

III.7.1. De argumentatie

Teksten:
1. Montaigne, Opvoeding, 11.6.4.
2. Het vormingsideaal, KCF.6.2.2.
3. Ethische en moraalgebonden argumentatie, 9.11.12.
4. De vrije school, KCF.6.0 (noot 1).
5. Illich, KCF.6.4.3 (4).
6. Het gezin, KCF.6.3.
7. Bloom, Female drama, Exc.XXXIX.4.D.1.
8. Politeia, De opvoeding, Exc.XX.1.4.2.
9. Skinner, Opvoeding en onderwijs binnen Walden Twee, Exc.XX.2.3/4.

III.7.1. Montaigne kan worden beschouwd als een voorloper van het vormingsideaal, een ideaal dat pas later, gedurende de Verlichting, tot volle ontwikkeling komt.

-(a) Geef een puntsgewijze samenvatting van Montaigne's opvoedingsideaal (→ tekst 1) en voorzie het van een kort commentaar.
-(b) Hoe beoordeel je met name zijn ideaal van de *honnête homme*?

III.7.2. -Heeft het vormingsideaal (→ tekst 2) voor de moderne maatschappij nut of is het alleen maar ballast? Ga bij de beantwoording in op de kritiek van Adorno en Nietzsche.

→ Vorming, AD.VI.3.4.

III.7.3. -Normen en waarden: je wordt ermee doodgegooid. Bespreek de stellingen 16- 18. Ga daarbij in op het verschil tussen moraalgebonden en ethische argumentatie (→ tekst 3).

III.7.4. -Vind je dat anthroposofische ('vrije') scholen (→ tekst 4) met hun spirituele doelstelling, hun anti-moderne visie en hun alternatieve pedagogische aanpak van staatswege moeten worden gesubsidieerd?

III.7.5. -Zet het opvoedingsmodel van Illich (→ tekst 5) binnen een argumentatieschema en onderwerp het aan een moraalgebonden en ethische argumentatie.

III.7.6. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Het gezin als centrum van de opvoeding: als je tekst 6 er op na leest lijkt het een onbereikbaar ideaal. Bloom denkt dat de voornaamste oorzaak van de huidige crisis ligt in het *female drama* (→ tekst 7). Ben je dit met hem eens? Of ligt de oplossing bij een Plato (→ tekst 8), Engels of Skinner (→ tekst 9), die allen stellen dat een opvoeding van kinderen in groepsverband de voorkeur heeft?

AD.III.8. Praktische argumentatie. Uitwerking (4): De sport

Tekst: ***Sport, Exc.XXVII.2.***

Bijtekst: ***Het Jungle-principe, 10.38.5.***

III.8.1. -Zet sport in een argumentatieschema.

III.8.2. -Kan sport volgens jou worden gedefinieerd in termen van *doden/verwonden* (→ tekst 2.1)? Anders gesteld: zijn boksen, vissen en jagen sporten?

III.8.3. -Zijn bridgen en schaken een sport? Indien ja, waarom halma en klaverjassen dan niet?

III.8.4. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Lees de tekst. Gezien de citaten in de inleiding tot de tekst en het scherpe betoog van Veblen (→ tekst 2.4) lijkt het erop dat sport in de eerste plaats valt onder het Jungleprincipe (→ bijtekst) en daarmee als barbaars moet worden afgedaan. Geef je commentaar.

III.8.5. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Ga puntsgewijs in op de kritiek van de Frankfurter Schule (→ tekst.2.2) en vergelijk haar met de uitkomsten van de pragmatische analyse (→ tekst.2.3). Vind je deze laatste overtuigend?

AD.III.9. Praktische argumentatie. Uitwerking (5): De massamedia

Teksten: ***1. Massacommunicatie, Exc.XXX.***
2. Baudrillard, Exc.XXXIX. 2.3.

III.9.1. -Lees tekst 1 en zet vervolgens de TV als massamedium in een argumentatieschema.

III.9.2. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

TV als pseudo-context (→ tekst 1.4.0), als absorberende realiteit (→ tekst 1.5.3.), als een moderne vorm van oerreligie (→ tekst 1.7.1.5) of gewoon als een 'multifunctionele' factor (→ tekst 1.7.2.2)? Ga in dit verband in op de visie van Baudrillard (→ tekst 2): de TV een *simulacrum*, dat door de massa wordt gebruikt om zich te onttrekken aan alle verantwoordelijkheid.

ANALYSE/DISCUSSIE IV. KENNIS

AD.IV.1. Religie

Teksten: ***1. Het kosmische model, 5.1.***
2. Het Heilige, 5.2.1
3. Filosofische benaderingen, 5.3.
4. De visie op religie, 5.8.

IV.1.1. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

-Schrijf naar aanleiding van (de discussie over) de teksten een essay over de oorsprong, de functie en de betekenis van religie.
Ga vooraf in op de vraag of het mogelijk is deze discussie te plaatsen binnen het argumentieschema (D/M:E enz).

Velen geloven dat er ook binnen het kosmisch-religieuze model kennis mogelijk is, niet alleen over de mythische tijd, maar ook over de positie van individu en over de situatie binnen een samenleving, nu en

en in de toekomst (astrologie, tarot, I Tjing).

IV.1.2. Ontwikkel een methode om dit kennismodel experimenteel te toetsen en pas het toe op een redelijk grote groep proefpersonen. Analyseer de gegevens, het liefst met iemand die op de hoogte is van het verwerken van statistisch materiaal en geef je oordeel.

AD.IV.2. De mythe

Hoofdtekst: ***De mythe, 5.5.***

Bijtekst: ***De Eleusische mysteriën, Exc.X.***

IV.2.1. -(a) Maak een kort, zakelijk verslag van de gebeurtenissen die zich afspelen in de het scheppingsverhaal uit Tahiti (→ hoofdtekst 5.5.2. eerste voorbeeld).
-(b) Waar ligt het belangrijkste verschil tussen dit verslag en de mythe zelf?
-(c) Is dit verschil essentieel?

IV.2.2. -(a) Welk beeld domineert het *Regenbooglied* van de Pygmeeën (→ hoofdtekst 5.5.2. tweede voorbeeld)?
-(b) Toets dit gedicht aan de kenmerken die eigen zijn aan mythen in het algemeen.

IV.2.3. -(a) Geef het existentiële karakter aan van de mysteriën van Eleusis en van de mythe die daarin centraal staat (→ bijtekst).

-(b) Geef de overeenkomsten en verschillen aan tussen de ceremonie te Eleusis met haar mythe van Persefone en de rk mis met het Christusverhaal dat daar het centrum van vormt.

IV.2.4. -De christelijke traditie ziet de verhalen, die in Genesis worden verteld, als een onderdeel van de *heilsgeschiedenis*. Het begrip mythe wordt er niet van toepassing op geacht. Kun je voor dit standpunt begrip opbrengen?

IV.2.5. -Volgens Theilicke (→ hoofdtekst, 5.5. motto) voegt de mythe een diepere dimensie toe aan het menselijk bestaan. Bespreek zijn uitspraak kritisch. Ga in dit verband in op de stelling van Éliade dat de mythe de meest oorspronkelijke ('archaïsche') vorm van denken is (→ hoofdtekst 5.6.3) en nog steeds onontkoombaar opduikt in de westerse cultuur.

AD.IV.3. Twijfel en vertwijfeling

Teksten: ***1. Pascal, Een keuze, 6.1.1.***
2. Hume, Twijfel, geen vertwijfeling, 6.5.7.
3. Nietzsche, Nihilisme, 6.4 (5).
4. Pascals weddenschap, 11.3.K.
5. James' optimisme, KCF, 5.4.2.

IV.3.1. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Pascal (→ tekst 1) en Hume (→ tekst 2) verschillen in eerste instantie weinig van elkaar: de natuur komt de menselijke twijfel te hulp. Maar voor Pascal betekent dit niet dat de mens het redt: hij wordt immers innerlijk verscheurd. Hume meent dat de twijfel in het leven van alledag ('common life') wordt overwonnen. Pascal zal tegenwerpen dat Hume wel beter weet: als je het bestaan serieus neemt en over de dingen echt nadenkt -en dat doet Hume toch- zal de vertwijfeling altijd toeslaan. Nietzsche (→ tekst 3) trekt dan ook

zijn conclusies en stelt dat iedere twijfel voert tot nihilisme: leef daarnaar in vrijheid!. Geef je visie.

→ AD.I.3.2. Broosheid, verstrooiing, nihilisme.

Nietzsche maakt de sprong naar de vrijheid (→ IV.3.1), Pascal (→ tekst 4) en James (→ tekst 5) nemen beiden -maar vanuit een totaal verschillend uitgangspunt- de gok dat God bestaat.

IV.3.2.
-(c) Analyseer en becommentarieer Pascals weddenschap.
-(b) Analyseer en becommentarieer James' stelling dat een spontaan en actief leven de sprong naar God eigenlijk vanzelfsprekend maakt.
-(c) Pascal en James vinden beiden dat mensen risico's moeten durven nemen. Ben je het met hen eens dat risico's op het terrein van leven en dood onontkomelijk zijn?

AD.IV.4. Speculatie

Tekst: ***Speculatie/metafysica, 6.2.***

Bijteksten:
01. Holisme, Exc.XIV.1.3.
02. Dialectiek, KCF.1.1.
03. Teleologie, Exc.XIV.1.2.
04. Gusdorf, Filosofisch bewustzijn, 6.2.1 (motto).
05. Cassirer, De mythe als vrucht van emotie, 5.5 (motto).
06. Het principium 'Ex nihilo nihil', 6.6.1.c.
07. Hume, Kennis van god, 6.5.5.
08. Parmenides en Zeno, Exc.XIII.1.3.
09. Bergson, Intuïtie, 7.3.4 (citaat).
10. Bergson, Intuïtie, 7.4.4 (3).
11. Austeda, Metafysica als een gedachtenspinsel, 7.3.4 (citaat).

12. Het idealisme van Plato, 6.1.2.
13. Plato, De erotische ladder, Exc.XI.1.2.1.-1.2.4.

Van Urenzer is de uitspraak: 'Enige jaren geleden werd beweerd dat er een einde was gekomen aan *de metafysische vraag*. De vraag naar *de zin* -en daarmee de vraag naar God- was aan het uitsterven. Men had net zo goed kunnen beweren dat de mens zou uitsterven. Als deze niet meer de vraag naar *zin* en *doel* stelt -of zelfs kan stellen- wat zou hij dan nog meer zijn dan een hoogontwikkeld dier?'.

IV.4.1. -(a) Staat volgens jou de vraag naar de zin en naar God op één lijn?
-(b) Beantwoord de (retorische) vraag die aan het einde wordt gesteld.

IV.4.2. -(a) Is speculatie -met haar begrippen als holisme (→ bijtekst 1), dialectiek (→ bijtekst 2) en teleologie (→ bijtekst 3)- eigenlijk wel iets anders dan een abstractie van het mythisch verhaal en daarmee een surrogaat voor de mythen. Beantwoord deze vraag aan de hand van het citaat van Gusdorf (→ bijtekst 4) en leg in dit verband uit wat er wordt bedoeld met *abstractie*.
-(b) Speculatie is een redelijke onderneming, een denkactiviteit. Maar moet je na het lezen van de uitspraak van Cassirer (→ bijtekst 5) toch niet concluderen dat ook speculatie -als een zoeken naar een samenhang- uiteindelijk is terug te voeren tot een gevoelsmatige (religieuze) reactie?

IV.4.3. -Valt er niet veel voor te zeggen om het bestaan van god als sturend beginsel te aanvaarden als je ziet dat er uit het niets (→ bijtekst 6) een ordelijk en doelgericht ('teleologisch') systeem is ontstaan? Gebruik bij de beantwoording van deze vraag Hume's analyse van en kritiek op het kosmologische en teleologische godsbewijs (→ bijtekst 7).

De bekendste vorm van speculatief denken binnen de westerse traditie is *de ontologie*. Deze werd door Parmenides ontwikkeld en door zijn leerling Zeno vervolgens met spitsvondigheid verdedigd.

IV.4.4. -(a) Bespreek Zeno's analyses ('aporieën') van ruimte en tijd (→ bijtekst 8).
-(b) Is er bij deze strikt formele benadering door Parmenides en Zeno nog sprake van enige religieuze emotie (→ IV.4.2.b)?

Velen binnen de westerse en oosterse tradities menen dat verstandelijke kennis beperkt en eenzijdig is. Zij pleiten voor een meer intuïtieve en contemplatieve houding, die tot een absoluut weten kan leiden. Zo bv Bergson in de twee gegeven bijteksten (→ 9, 10).

IV.4.5. -Lees beide teksten, geef een parafrase en lever commentaar.

Met een venijnige, maar retorische uitval doet Austeda een scherpe aanval op de metafysica en beschuldigt haar van geestelijke zwakte en loos gepraat (→ bijtekst 11).

IV.4.6. -(a) Geef aan waarom Austeda's betoog eerder retorisch dan argumentatief van aard is.
-(b) Zet de bezwaren van Austeda tegen de metafysica op een rijtje en bespreek ze zakelijk.
-(c) Toets de erotiek van Plato (→ bijteksten 12, 13) aan de uitkomsten.

AD.IV.5. De natuurwetenschap

A. De methode

Teksten: ***1. De natuurwetenschap, 7.***
2. Rationaliteit en irrationaliteit binnen de wetenschap, Exc.XIX.
3. De natuurwetenschap. Het constructivisme, Exc.XXXIX.5.3.

Bijteksten: ***1. Goethe, Kwalitatieve wetenschap, 7.0.4.***
2. Goethe's dialectische visie op kleur, 10.19.13.
3. Lévi-Strauss, Het zuivere denken als verinnerlijking van de kosmos, Exc.XVI.0 (motto).

4. Maxwells formulering van de wetten der electrodynamica, 7.0.5 (2).
5. Filosofische interpretaties, 6.8.4.
6. De stelling van Saint Simon/Comte, 7.0.2.

De natuurwetenschap (→ tekst 1) wordt gekenmerkt door een experimentele opzet en een strikt wiskundige aanpak. Reeds Goethe (→ bijtekst 1, 2) keerde zich scherp tegen deze methode en stelt vast dat haar basis, de wiskunde, de doodskist is van de natuur.

IV.5.1. -(a) Wat bedoelt Goethe met de laatste opmerking?
-(b) Ben je het met hem eens dat wiskunde en experiment een gevaar betekenen voor de beschouwing over mens en natuur?

Een radicaal ander standpunt wordt gedeeld door hen die stellen dat wiskunde (en logica) juist een directe verbinding vormen tussen mens en wereld. Zo bv Leibniz en Lévi-Strauss (→ bijtekst 3). Vooral Maxwells prestatie (→ bijtekst 4) geldt als een sterk voorbeeld van de kracht van de menselijke geest. Zo stelt Planck: 'Maxwell had, na vele jaren van onderzoek in stille afzondering, een succes waarvan wij moeten erkennen dat het tot de allergrootste wonderdaden van de menselijke geest behoort, want het lukte hem door zuiver nadenken geheimen aan de natuur te ontfutselen die pas een kleine honderd jaar later door middel van scherpzinnige em moeizame experimenten konden worden bewezen. Dat zo'n prestatie ooit voor mogelijk was, zou onbegrijpelijk lijken indien men niet zou willen erkennen dat tussen de wetten van de natuur en de wetten van de geest zeer nauwe betrekkingen bestaan.'

IV.5.2. -Ben je het eens met de stellingname van Planck. Beantwoord de vraag aan de hand van bijtekst 5.

IV.5.3. -Carnap en Popper (→ tekst 2) verdedigen beiden het standpunt dat wetenschap pas echt wetenschap kan zijn als zij rationeel van aard is. Geef de standpunten van beiden weer en toon de zwakke zijden ervan aan.

IV.5.4. -(a) Toets het begrip *wetenschappelijke vooruitgang* aan de hand van de denkbeelden van Neurath, Popper en Kuhn (→ tekst 2).
-(b) Kun je naar jouw mening van vooruitgang spreken binnen de wetenschap?

IV.5.5. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Als je nauwkeurig definieert wat mythische, speculatieve, theologische en wetenschappelijke kennis inhoudt, kun je toch niet ontkennen dat de natuurwetenschap vooruitgang betekent (→ bijtekst 6). Haar methode is redelijk en betrouwbaar. Voor het eerst is kennis feitelijk en voorspelbaar.
Tegenover deze claim stelt de constructivistische richting (→ tekst 3) dat de natuurwetenschap niets anders is dan een sociaal-culturele constructie. Zij biedt niet, zoals ze pretendeert, een onafhankelijk, afstandelijk inzicht. Haar kennis is tijdgebonden. Haar hypothesen en grondregels zijn speculatief van aard, reïsme en materialisme zijn niet

meer dan metafysische constructies. De experimentele kracht is beperkt. En zelfs van vooruitgang is binnen de natuurwetenschap geen sprake (Kuhn).
Analyseer deze controverse en ga in op de vraag of het instrumentalisme niet een oplossing biedt.

B. Ethiek

IV.5.6. -(a) Ben je van mening dat een wetenschapsman -onder het motto dat de natuurwetenschap waardenvrij behoort te zijn- in volle vrijheid zijn eigen weg kan gaan? Mag hij alles publiceren? Mag hij iedere opdracht aanvaarden, en dat onder het mom dat zijn werk de wetenschap dient?
-(b) Hoe beoordeel je in dit verband het optreden van geleerden als Von Braun (V2's) en Oppenheimer (atoombom) gedurende WO II?

C. WTE

Tekst: ***De technologie, Exc.XVIII.***

Bijteksten:
1. Fukuayama kort, Exc.XXXIX.4.C.
2. De rationele code, 4.0.3.
3. Waarde, 4.3.2.
4. Nut, 9.8.2.
5. Nut en belang, 9.8.3.
6. Belang en waarde, 8.0.1.
7. Subjectivisme en relativisme, 10.6.6.
8. Fascinatie, 10.6.5 (4).

IV.5.7. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

'Grote gevaren bedreigen de mensheid: overbevolking, gebrek aan voedsel en grondstoffen, oorlogen opgeroepen door een enorme bewapeningswedloop en gevoerd met alles verdelgende (ABC-)wapens. Wij moeten wel aannemen dat de geleerden gelijk zullen krijgen, die voorspellen dat de aarde vóór het jaar 2000 zal worden getroffen door fatale rampen.' Een stelling in een voorloper van dit werkboek uit het jaar 1972, die mede werd opgeroepen door het 'Eerste rapport van de club van Rome'. Een bewijs van kortzichtigheid en doemdenken of, afgezien van het jaartal, nog steeds een dwingende conclusie?
Lees de korte samenvattingen van de visies van Sloterdijk (→ tekst 2.3.2), Fukuyama (→ bijtekst 1) en Schwartz en Leyden (→ tekst 2.4.2). Beantwoord daarna de bovengestelde vraag.

→ AD.IV.10.

Weaver citeert bij zijn uiteenzetting van het begrip *statistische moraliteit* Dostojewski's 'De Gebroeders Karamazof (→ tekst 4.1.4).

IV.5.8. -(a) Geef zelf antwoord op de vraag die aan Alyosha wordt gesteld.
-(b) Hoe beoordeel je de vraagstelling zelf?
-(c) Is het beginsel van de statistische moraliteit in strijd met de rationele code (→ bijtekst 2), die eist dat het belang van alle mensen moet worden gediend.

Technologie is volgens sommigen van haar critici demonisch van aard (→ tekst 3.1) en gaat autonoom te werk (→ tekst 3.2.2). In dit verband wordt door Ellul gesteld dat zij geen ethische normen verdraagt (→ tekst 3.2.2). Anderen zullen tegenwerpen dat de technologie als instrument voor menselijk handelen neutraal is (→ tekst 4.1). Dit betekent dat zij gewoon is onderworpen aan een praktische, en daarmee ethische argumentatie.

IV.5.9. -Geef je visie, bv aan de hand van het gebruik van de computer.

De kritiek van Marcuse (→ tekst 3.3) ligt op een ander vlak dan die van Jünger en Ellul. Hij verzet zich niet tegen de technologische ontwikkelingen op zic1h, wel meent hij dat de pragmatische visie met haar instrumentele vorm van rationaliteit voorbijgaat aan een dieperliggende, ethische argumentatie. Blijkbaar veronderstelt het pragmatisme dat het WTE automatisch een betere wereld zal voortbrengen.

IV.5.10. -(a) Bespreek Marcuse's kritiek en ga in op het alternatief dat hij biedt.
-(b) Is zijn kritiek typisch het product van de jaren zestig of heeft zij ook nu nog geldigheid?

→ AD.IV.7.

D. Het milieu

In dit gedeelte staat het programma van Deep Ecology (1973) ter discussie. Het werd opgesteld door Naess en Sessions en was bedoeld om de milieukrisis te bestrijden op grond van een nieuwe mentaliteit en houding tegenover mens, cultuur en natuur. Het omvat de volgende acht punten:

1. De bloei van het menselijk en niet-menselijk leven op aarde heeft intrinsieke waarde.
2. Rijkdom en verscheidenheid van levensvormen zijn in zich waardevol en dragen bij aan de bloei van menselijk en niet-menselijk leven op aarde.
3. Mensen mogen deze rijkdom en verscheidenheid alleen verminderen ter wille van hun vitale behoeften.
4. Het huidige menselijke ingrijpen in de niet-menselijke wereld is buitensporig, en de situatie wordt snel slechter.
5. De bloei van menselijk leven en menselijke culturen is verenigbaar met een aanzienlijke vermin dering van de menselijke bevolking. De bloei van niet-menselijk leven vereist zo'n vermindering.
6. Verandering van beleid is nodig om te komen tot een veelbetekenende ('significant') verandering ten goede van de levensomstandigheden.
7. De ideologische verandering houdt in dat men levenskwaliteit -je verkeert in situaties van intrinsieke waarde- leert waarderen in plaats van vast te houden aan een hoge levenstandaard.
8. Zij die de vorige punten voor hun rekening nemen, hebben de plicht direct of indirect deel te nemen aan pogingen de noodzakelijke veranderingen te bewerkstelligen.

Dit programma is niet alleen een reactie op de onverschilligheid die er bestaat (bestond) tegenover het milieuprobleem, maar vooral ook tegenover de meer pragmatische aanpak, die velen in deze tijd voorstaan (→ tekst, kader II).

IV.5.11. -(a) Lees als illustratie van de gedachtenwereld van de Deep Ecology de gegeven gedeel ten uit de toespraak van Seattle (→ tekst, kader I) en ga vervolgens na met welke stellingen uit het programmna van Deep Ecology je het eens bent.

-(b) Analyseer de begrippen *vitale behoeften* (→ stelling 3) en *levenskwaliteit* (→ stelling 7), vergelijk ze beide met de begrippen *nut* en *belang* (→ bijteksten 3-6).

-(c) Is het na analyse niet verstandiger het begrip *intrinsieke waarde* (→ stellingen 1 en 7) te vervangen door *belang* en het begrip *levenskwaliteit* door *levensstandaard* (→ stelling 7)?

-(d) Zijn begrippen als respect en plicht in een milieu-ethiek onmisbaar of niet?

'De schoonheid van de natuur spruit voort uit een zelf-schepping die onafhankelijkheid (vrijheid) vereist van niet-natuurlijke (= culturele) invloed. Onze waardering van de schoonheid van de natuur is niet eenvoudig gericht op de directe zintuigelijke gewaarwording van het moment maar ook gezeefd door begrip voor en waardering van de scheppende krachten die dat moment voortbrengen in de geschiedenis van de natuur. Net zoals we wensen dat een kunstwerk origineel is -en het feitelijke resultaat van een kunstzinnig proces- wensen wij dat de schoonheid van de natuur authentiek is, het resultaat van enkel natuurlijke processen'. Met deze uitspraak van Hargrove wordt een vraagstuk aangeroerd dat zijdelings verband houdt met de visie van Deep Ecology. Is de schoonheid die de natuur bij mensen oproept meer dan alleen maar een gevoel van esthetische ontroering (→ bijtekst 7) en fascinatie (→ bijtekst 8)? Hargrove meent van wel: natuurlijke schoonheid gaat meer in de kunstzinnige richting en bezit een authentiek, objectief en creatief karakter.

IV.5.12. -(a) Analyseer Hargrove's uitspraak kritisch en geef aan waar het verband ligt met de Deep Ecology.
-(b) Mogen volgens jou ooit leven en geluk van mensen worden opgeofferd terwille van de schoonheid van de natuur?

F. DIERETHIEK

Behandel de problemen van de dierethiek (tekst, kader II) aan de hand van de volgende vier vragen:

IV.5.13. -(a) Hebben dieren rechten?
-(b) Zou er een algeheel jacht- en visverbod moeten worden ingesteld?
-(c) Mogen er dieren worden gefokt voor de bontproductie?
-(d) Kunnen pijnlijke dierproeven binnen de medische research ethisch worden gerechtvaardigd?

ANALYSE/DISCUSSIE V. HET MENSBEELD

Mensen beschikken over een min of meer vastomlijnde voorstelling van en opvatting over zichzelf. Zij passen bepaalde karaktertrekken op zichzelf toe of juist niet, zij weten dat ze bepaalde gevoelens en emoties hebben, dat zij wensen en verlangens hebben, dat zij doelen nastreven en dat zij zaken overwegen en beslissingen nemen.
In de psychologie (en vroeger in de filosofie) probeert men dit alles in kaart te brengen om er achter te komen hoe mensen in elkaar zitten en hoe zij tot hun gedragingen komen.

Het mensbeeld wordt voor een groot deel bepaald door de cultuur waar mensen opgroeien. In India wordt de mens traditioneel beschouwd als een wezen dat als ziel op doortocht is binnen een reeks van reïncarnaties ('het rad der wedergeboorten'), de christenen zien de mens als een wezen dat in zonde is gevallen en dat redding nodig heeft om in het hiernamaals aan de ellende te ontkomen, de humanist gelooft dat mensen redelijke personen zijn die in vrijheid en verantwoordelijkheid hun eigen weg moeten zoeken.
Binnen de natuurwetenschap probeert men zich te ontdoen van alle culturele ballast en doet men onderzoek op genetisch, neuraal en gedragsmatig gebied.

In dit hoofdstuk wordt een aantal kernproblemen behandeld, dat wordt gekoppeld aan een bepaald mensbeeld. Centraal staan de begrippen: ziel, de droom als uiting van het onbewuste, conditionering, beleving, emoties en gevoel, de wil en de vraag naar de menselijke vrijheid, verstand en rede, naar de kloof die er binnen de natuur kan bestaan tussen mensen en dieren.

AD.V.0. Inleiding

In moderne samenlevingen bestaat er groot aantal verschillende opvattingen over wat mensen zijn en hoe ze in elkaar zitten: je bent bv in zonde geboren, je bent een vrije en verantwoordelijke persoonlijkheid, je bent onderworpen aan instincten als agressie en machtswellust. Vanuit de godsdienst, het humanisme° en een wetenschap als de biologie wordt heel anders tegen mensen aangekeken. Voor de filosofie is dit een reden een onderzoek te doen naar de vooronderstellingen die achter de verschillende soorten van mensbeeld schuil gaan. Zijn mensen spirituele* wezens of zijn zij alleen maar stoffelijk en kunnen zij daarom worden onderworpen aan wetenschappelijk onderzoek? Of is er misschien een tussenweg? Deze vraagstelling leidt binnen dit boek tot vijf mogelijkheden:

-mensen zijn een ziel, met hun lichaam als zetel of woning. Hun leven geeft een niet-aardse oorsprong.
-mensen zijn redelijke, geestelijke wezens. Hun kracht ligt in hun vermogen na te denken over de dingen.
-mensen zijn gedragssystemen, zij kunnen worden bestudeerd op grond van hun uiterlijk gedrag. Innerlijke ('psychische') processen zijn voor het onderzoek niet direct van belang. Zij spelen geen belangrijke rol bij het ontstaan van gedrag.
-juist het innerlijk leven ('psyche') is kenmerkend voor mensen: zij denken, voelen en willen. De psyche stuurt het gedrag. Zij is niet-stoffelijk ('niet-fysisch') van aard.
-mensen zijn net als dieren in de kern onderworpen aan driftmatige, onbewuste mechanis men.

De ziel, de rede ('geest'), de psyche, het gedrag en het instinct: zij beheersen de discussies over de mens in de moderne tijd.

V.0.1. -Geef bij ieder van de vijf mogelijkheden een voorbeeld waaruit blijkt dat de gegeven opvatting het naar jouw mening bij het rechte einde heeft.

AD.V.1. Droom en onbewuste

Inleiding

(0) In deze AD gaat het dus in de kern om de vraag welke plaats mensen in het heelal, in de natuur en in de samenleving innemen. Aan de hand van een aantal mensbeelden wordt ingegaan op de veronderstellingen en de vormen van argumentatie die de discussies over deze vraag binnen wetenschap en filosofie begeleiden.

(1) Als eerste stap een analyse van de droom, omdat de denkbeelden daarover sterk samenhangen met het beeld dat mensen van zichzelf hebben. Door deze aanpak krijg je op indirecte, maar herkenbare wijze vat op het onderwerp. Vervolgens komt het mensbeeld van Freud (de psycho-analyse*) en van Jung (de analytische psychologie*) als studieobject aan de orde.

De eerste opvattingen over de droom

(1) Vanaf oude tijden zijn dromen voor mensen een raadselachtig, wonderbaarlijk en soms zelfs angstaanjagend verschijnsel geweest. Er bestaat gedurende slaap blijkbaar een tweede werkelijkheid waar de ziel wordt binnen gevoerd en waar zij van alles meemaakt.

De gebeurtenissen in een droom zijn voor primitieven* vaak zo levensecht dat mensen worden schuldig verklaard voor (wan)daden die zij in andermans droom hebben bedreven.

Bovendien lijkt het er dikwijls sterk op dat er in de droom een boodschap ligt opgesloten die voor de dromer van belang is. Zo'n boodschap komt vaak uit de wereld van goden en geesten en eist een uitleg. Dit gebeurt door magiers, via orakels en in droomboeken. Ook worden er methoden ontwikkeld om boze dromen en nachtmerries af te weren.

(2) Pas binnen de griekse filosofie gaat men inzien dat dromen niet afkomstig zijn uit een goddelijke wereld, maar dat ze de werkelijkheid weerspiegelen (Plato), terug gaan op gewone alledaagse zintuiglijke nawerkingen (Aristoteles) of op lustgevoelens die immoreel* van aard zijn (Plato). Ook suggereert Aristoteles dat we in een droom kunnen weten wat in de alledaagse werkelijkheid aan onze aandacht ontsnapt, bv een beginnende ziekte.

Freud en Jung

In de moderne tijd nemen de opvattingen van Freud en Jung over de functie en betekenis van dromen een belangrijke plaats in.

(1) Freud vat de droom in de eerste plaats op als een vervulling van alledaagse wensen en verlangens: je krijgt aandacht, wordt rijk, ontmoet de ideale jongen. Maar bovendien meent hij dat dromen altijd een sexuele ondertoon hebben: zijn gaan altijd terug op verdrongen, kinderlijk-sexuele wensen. Dat dit niet direct duidelijk wordt komt doordat mensen in hun dromen hun verlangens vermommen. De aandacht wordt verplaatst bv door de diep gewenste moord op je vader[a] te vervangen door de moord van een vriend op een gehate leraar. De boodschap wordt ook verborgen door het droomverhaal te verdichten: het wordt verteld in beelden ('symbolen') die de inhoud beknopt en als een raadsel samenvatten: 'Tussen

[a]Het Oidipous-complex*: de jongen verlangt sexueel naar zijn moeder en is jaloers op zijn vader.

twee prachtige paleizen staat, iets achteraf een klein huis waarvan de deuren gesloten zijn. Mijn vrouw neemt mij mee de straat in tot het kleine huis, duwt de voordeur open en ik stap rustig en zonder moeite een binnenruimte in die schuin naar boven loopt'. Het huis doet de dromer denken aan een plek in Praag waar hij een meisje heeft ontmoet waarmee hij graag van achteren had geneukt.[a] De inhoud van deze droom is dus openlijk (Praag) én bedekt (de overspelige, sexuele wens). Dit principe geldt voor iedere droom: zij is manifest én latent.
De oorzaak van al deze droomarbeid ligt dus in de verborgen en verboden wensen, die grote spanningen oproepen. Haar functie is om instinctieve spanningen in goede banen te leiden. De dromer kan dan rustig slapen.

(2) Jung ziet de droom als een opening naar het volle, onbewuste leven waar de verborgen en verdrongen aspecten van onze persoonlijkheid liggen opgeslagen in de vorm van symbolen ('archetypen'): de macho vindt er zijn tedere, 'vrouwelijke' kanten terug, het schuchtere schoolmeisje haar verborgen verlangens naar avontuur en verleidelijkheid. De droom geeft richting aan je leven, zij vertelt je wat je ontbreekt, waar je te eenzijdig mee bezig bent en waar je moreel tekort bent geschoten. De droom vult het vaak verstarde leven van alledag aan en toont je wegen die meer in overeenstemming zijn met je verborgen, onbewuste idealen.

> Een droom van de oudere Freud: *Ik ga in een zeer onvolledig tenu uit een huis op de onderste verdieping via de trap naar een hogere. Daarbij spring ik iedere keer over drie treden heen en verheug me dat ik zo flink trappen kan bestijgen. Plotseling zie ik dat een dienstmeisje de trap af en me dus tegemoet komt. Ik schaam me, wil me haasten, en nu treedt er een geremdheid op, ik kleef aan de trede vast en kom niet van de plaats.*

V.1.1. -Analyseer deze droom en leg haar uit op grond van Freuds eigen model van de wensvervullingen en van Jungs compensatie-model. Gebruik als het kan een boek of lijst met (droom)-symbolen.
Welke waarde ken je toe aan beide modellen. Verschillen ze veel van het primitieve droommodel?

V.1.2. -Bestudeer een artikel waarin de psychoanalyse met haar theoretische achtergronden wordt uiteengezet. Zet het naast een artikel over Jungs analytische psychologie. Onderstreep uit beide de belangrijkste (vooronder)stellingen, vergelijk ze en geef je commentaar. Maak vooral duidelijk welke rol het onbewuste en het instinctmatige in beide theorieën spelen. Geef je commentaar.

Het onbewuste als wetenschappelijk begrip

Hoofdtekst: ***Freud, Onbehagen in de cultuur, KCF.3.4.1.***

Bijtekst: ***1. Wetenschappelijke reductie, 7.3.3 (2)/Exc.XIX.1.1 (5).***
2. Poppers demarcatieprincipe, Exc.XIX.2.6 (0).

Freuds psycho-analyse (→ hoofdtekst) is puur materialistisch van inslag, zij heeft geen niet-fysische factoren nodig om het menselijk gedrag in al zijn facetten te verklaren. Toch is zijn theorie over het onbewuste speculatief en is zijn leer over dromen, verdringingen, psychosen, syndromen, neurosen en complexen op geen enkele wijze te toetsen. Freud voldoet wel aan de eis van wetenschappelijke reductie (→ bijtekst 1), maar niet aan Poppers demarcatieprincipe (→ bijtekst 2).

---

[a]Let op de verplaatsing van meisje naar vrouw!

V.1.3. -Wat weegt volgens jou zwaarder?

De wetenschappelijke benadering van de droom

(1) Het is ook mogelijk de droom op wetenschappelijke wijze beschouwen als een zuiver lichamelijk verschijnsel waaraan geen enkele betekenis behoeft te worden toegekend: 'De neurofysioloog die het droomverschijnsel bestudeert heeft geen emkele oorzaak of functie tot zijn beschikking (Jouvet, 1992)'. Men weet iets over de duur van de droom en de hoeveelheid, maar daar kan men verder niets mee beginnen. Ook de opvatting dat dromen heilzaam zijn voor het organisme wordt weersproken door het feit dat mensen maanden droomloos in volle geestelijke gezondheid kunnen leven. En als er er dan een oorzaak wordt gevonden van de droom, zal blijken dat deze verscheiden en complex is. Tenslotte: zelfs weet de wetenschap nog steeds niet waarom mensen eigenlijk slapen: om energie te besparen, om te herstellen (Kalat)

(2) Dromen zijn kenmerkend voor warmbloedigen: de vogels en zoogdieren. De duur van de perioden, waarin wordt gedroomd, is afhankelijk van lichaamsgewicht en stofwisselingsprocessen. Dromen zijn een lichamelijk, motorisch proces dat wordt geactiveerd in de Pons, waarbij tegelijkertijd op toevallige manier zintuiglijke gebieden worden geprikkeld. Verrassend is een onderzoek van Sastre. Deze slaagde er in bij katten de spierverlamming ('spieratonie'), die tijdens dromen optreedt, kunstmatig op te heffen. Met als resultaat dat de katten tijdens hun dromen ieder op eigen manier allerlei voor katten kenmerkende bewegingen gingen maken.

(3) Bij mensen begint het dromen negentig minuten na het inslapen. De hersenactiviteiten benaderen de waaktoestand, de aandacht wordt verscherpt, het lichaam verslapt ('atonie'), mannen krijgen een erectie, de oogleden bewegen snel ('rapid eye movement'). Technisch spreekt men van remslaap of paradoxale slaap. Deze duurt 20 minuten en treedt vijfmaal per nacht op, iedere keer na een periode van een diepe slaap van negentig minuten. Tijdens deze fase ben je je nergens van bewust (Jouvet: 'ik weet niet dat ik slaap'), maar je droomt wel, maar deze weinige droomactiviteiten liggen dichter bij een thema of gedachtenflard dan bij droomverhalen. Zij zijn eerder een eerste aanzet tot dromen. Dromen tijdens de paradoxale slaap hebben vaak een verband en verloop. Droomsequenties kunnen zich zelfs uitstrekken over drie of meer perioden van paradoxale slaap.
Tijdens sommige dromen weet je dat je droomt ('heldere dromen'). Bovendien kun je dit kenbaar maken. Dit betekent dat dromen met denken gepaard gaat. Soms ben je tijdens je dromen er zeker dat je niet droomt: je reageert alsof je wakker bent.
Wordt ienmand tijdens de paradoxale slaap gewekt, dan kan hij zijn dromen zeer nauwkeurig beschreven.

(4) Wat maakt de toevallige zintuiglijke prikkels tot een verhaal: gebeurt dit aan de hand van vaste primitieve patronen, die dan verwijzen naar bepaalde vormen van kennisverwerking die vastligt in de hersenen of knoopt de dromer zelf het zintuiglijk materiaal aan elkaar tot een soort verhaal? Het lijkt er sterk op dat inhoudelijk de chaotische zintuiglijke indrukken (achteraf?) zo goed en zo kwaad mogelijk tot een verhaal worden verbonden met al zijn ongerijmdheid, onsamenhangendheid en vaagheid. Zo'n verhaal is zonder betekenis, haar associaties zijn opgedrongen, haar verhaalstructuur geeft geen enkele verwijzing naar de zg dieperliggende cognitieve aspecten van de menselijke geest (haar zelforganisatie). Paradoxale slaap als neuraal proces, de droom als bijkomstige beleving, en dat is het.

(5) Niet dat er binnen de wetenschap geen hypothesen zijn opgesteld om de aanwezigheid van dromen te verklaren. Verrassend bv is de vooronderstelling van Jouvet dat de droom dienst doet als een herhaalde programmering van sommige genetische programma's die allerlei psychische en geestelijke kenmerken vertegenwoordigen. Dit naar aanleiding van het experiment van Sastre (→ 2). Zo kan worden verklaard waarom EE-tweelingen die los van elkaar worden opgevoed toch zo op elkaar lijken. Conventioneler is de theorie van Crick en Mitchison. Zij menen dat dromen er voor zorgen dat het hersenschors als informatiesytseem niet overbelast raakt. Zij zijn er om bepaalde storende of verkeerde informatie uit te schakelen: we dromen om te vergeten. De droom zuivert de geest. Het probleem is alleen dat sommige mensen, die bepaalde medicijnen krijgen toegediend, maandenlang niet dromen zonder er ogenschijnlijk ook maar enige last van te hebben. Belangwekkend is ook dat dolfijnen tijdens de slaapt om de beurt één hersenhelft gebruiken en geen 'droom'-toestand kennen.

V.1.4. -Binnen de neurofysiologie overheerst de mening dat de droombeelden toevallig onstaan als het neveneffect van louter biochemische processen in de hersenen. Betekenis krijgen zij alleen omdat de verteller achteraf de beelden aan elkaar knoopt en zo de zinloze chaos nog ietwat ordent. Daarmee worden theorieën als die van Freud en Jung weerlegt. Terecht?

V.1.5. -Slaap en droom doen me eraan twijfelen of ook de dagelijkse wereld wel bestaat. Ook het leven van alledag zou wel eens een droom, een illusie kunnen zijn.
Descartes, die deze vraagstelling naar voren brengt, reageert zelf negatief en ontkent dat er een parallel bestaat tussen droom en werkelijkheid: dromen vormen in ons geheugen immers geen samenhangend en geordend geheel. En dat is met gebeurtenissen uit ons dagelijks leven wel zo. Heeft hij gelijk?

AD.V.2. De ziel

De primitieve visie

Er zijn twee zaken die primitieve mensen bijzonder hebben verbaasd en verontrust:

-(1) een dood lichaam dat is verstijfd en waaruit het leven is weggetrokken.
-(2) het verschijnsel van droom, hallucinatie en extase waaruit blijkt dat er iets is dat het lichaam kan verlaten.

Om het doodgaan te verklaren ontwikkelt zich het denkbeeld van de **levensziel**: in het lichaam bevinden zich één of meer levenskrachten die de beweging aanzetten en die zich manifesteren in bv het hart, de fallus, het bloed, het speeksel, de adem en/of de pols. Deze zielen verlaten het lichaam bij het sterven.
Daarnaast bestaat er een tweede ziel: de **droomziel**. Deze bezit de mogelijkheid in vrijheid buiten het lichaam zwerftochten te maken en allerlei vaak vreemde, maar ook angstaanjagende avonturen te beleven. Deze ziel kan zich manifesteren in de vorm van bv een doorzichtige mens, een mensje, een tijger, een slang, een vogel, een vlinder, een muis, maar ook als vuur of als een vonk. Komt de droomziel niet terug, dan sterft de mens. Zijn ziel kan dan nog korte tijd als schim voortleven in de onderwereld. Van onsterfelijkheid is geen sprake.
In latere tijden komen beide denkbeelden samen: levensziel en droomziel gaan op in één ziel. Deze wordt gelijkgesteld aan de adem en bestaat uit verfijnde (ziele)stof.
Zij wordt tenslotte de manifestatie van de persoonlijkheid met haar (zelf)bewustzijn en met haar individuele trekken: de **ik-ziel**.

In het Oude Testament betekent nèfesj ademtocht en wordt het het woord voor de levenskracht die bv in het bloed kan zetelen en die het lichaam bij het sterven verlaat. Later krijgt het begrip een psychologische betekenis: begeerte, vreugde en verdriet, maar ook gesprekken in jezelf zijn uitingen van de nefesj. De ik-ziel ontstaat.
Bij de Grieken eenzelfde soort ontwikkeling. Het begrip psychè ('levensadem') betekent eerst levensziel, maar krijgt daarna ook een meer omvattende betekenis. Bovendien wordt de ziel meer en meer losgemaakt van het lichaam en er tegenover geplaatst. Plato ontdoet haar tenslotte van alle alledaagse voorstellingen, maakt haar geheel onstoffelijk en kent haar onsterfelijkheid toe.
De ik-ziel ('thumos') staat los van deze ontwikkeling, heeft een eigen bestaan en gaat met het sterven verloren.

Zielen worden in primitieve culturen tot zelfstandige wezens gemaakt, die een eigen leven gaan leiden. Je ziet ze na de dood immers nog voor je en komt ze tegen in je dromen. Dit voortbestaan kan voor de mens bedreigend zijn: de zielen van overlevenden zijn vaak jaloers en uit op wraak. Ziekten en bezetenheid zijn het gevolg. Daarom de gewoonte om de zielen via grafriten te sussen en tevreden te stellen .
Later gaan eerbied en zorg overheersen. De voorouders geven vanuit de onderwereld hun krachten ('mana') aan hun nakomelingen en verwachten van hun kant een goede verzorging, bv in de vorm van voedsel en drank.

V.2.1. -Men kan de ontwikkeling van zielsopvattingen bij primitieve culturen beschouwen als weldoordachte hypothesen, die gebaseerd zijn op directe ervaringen. En nu deze hypothesen door de feiten zijn achterhaald lijkt het toch vanzelfsprekend om het begrip ziel te laten vallen. Maar ook kun je stellen dat deze ontwikkeling juist op een ontdek-

kingstocht lijkt: stap voor stap zijn mensen erachter gekomen dat er naast de lichamelijke ook een spirituele wereld ligt. Geef je visie.

De moderne tijd

Ook in deze tijd bestaat er nog een diepgeworteld geloof in het bestaan van de ziel. Denk aan de antroposofie en aan New Age. Bewijzen hiervoor ziet men in de BDE, de ervaringen met reïncarnatie en met het spiritisme.

V.2.2. -Doe een onderzoek naar de wijze waarop bij de antroposofie en/of bij New Age het zielsbegrip wordt gerechtvaardigd: zet de argumenten op een rijtje, beoordeel ze en geef je conclusie.

Teksten:
1. Het religieuze mensbeeld, 8.1.1.
2. Plato, Het wezen van de ziel, Exc.XI.2.2.2
3. Plato, De functies van de ziel, Exc.XX.1.2.1.
4. Plato's idealisme, 6.1.2.
5. Aristoteles, De ziel als entelechie, 8.1.2.
6. Aristoteles, Kwalitatieve wetenschap, 7.0.3 (3).

V.2.3. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Binnen de westerse filosofische traditie wordt de ziel door een aantal belangrijke filosofen beschouwd als het voornaamste principe van hun leer. Toch verschillen de opvattingen erover aanzienlijk (Plato, Aristoteles).
Filosofische bespiegelingen op dit gebied gaan, zoals bleek, terug op of zijn een beschouwing over het zielsbegrip zoals zich dat in primitieve en hoger ontwikkelde beschavingen heeft ontwikkeld ('animisme'). Om een idee te krijgen wat men onder een ziel moet verstaan is het dus nodig om de godsdienst-historische en filosofische ontwikkelingen te bestuderen. Hiernaast moet kritisch worden ingegaan op de argumenten die worden aangevoerd om het bestaan van de ziel te ondersteunen: reïncarnatieverschijnselen, Bijna-Dood-Ervaringen en spiritistische openbaringen (→ OAD 2.6). Pas dan kan men enig inzicht krijgen in de materie en een visie ontwikkelen die recht doet aan de ziel als persoonlijk levensprincipe én aan de ziel als kosmisch beginsel (→ teksten 2 en 5).
Ga op grond van het bovenstaande in op de vraag of er argumenten zijn om het zielsbegrip ernstig te nemen. Gun daarbij alle 'geheime leren' ('gnosis') hun geheim en laat ze links liggen. Het is juist de grote verdienste van Plato en Aristoteles dat zij dit onderwerp in alle openheid en in alle redelijkheid aan de orde stellen zonder enig beroep op welke duistere autoriteit ook. Filosofie eist argumentatie, geen slaafs geloof.

3. Het verschil tussen dieren en mensen

Een kloof?

Teksten: ***1. De specifieke positie van de mens, KCF.3.3.1.***
2. Koko en Kanzi, KCF.3.3.2.

In de westerse traditie worden mensen vaak van dieren onderscheiden omdat zij geest bezitten: zij zijn redelijke wezen met specifieke kenmerken (→ tekst 1). Dit gegeven verheft hen boven de natuur (Descartes).

V.3.1. -Ga voor jezelf na op welke punten er een werkelijk verschil bestaat tussen mensen en hun naaste verwanten binnen het dierenrijk (→ tekst 2): wat kunnen mensen wat mensapen al gorilla's en chimps niet kunnen?
-(b) Denk je dat de verschillen zo groot zijn dat er sprake is van een kloof?

Taal

Tekst: ***1. Noam Chomsky, De universele grammatica, 4.1.3 (5).***
2. De unieke positie van de mens. Chomsky, KCF.3.3.3.
3. Het ontstaan van de taal, 4.3.0.

Chomsky is van mening dat taal door mensen niet langzamerhand wordt aangeleerd (→ tekst 3), maar reeds van te voren in de menselijke geest als dieptestructuur aanwezig is (→ tekst 1). Daarom kunnen alleen mensen taal gebruiken. Zij nemen een unieke positie in binnen de natuur (→ tekst 2). Zijn tegenstanders menen dat ook dieren in staat zijn betekenisvol te spreken. De voorbeelden van Koko en Kanzi geven dit overduidelijk aan. En daaruit volgt zonneklaar dat mensen binnen de natuur geen unieke positie innemen.

V.3.2. - Zet de argumenten van beide zijden op een rijtje en trek je conclusie.

Kennis mens: beschrijving uiterlijk gedrag, beloningen, geen wil, geen vrijheid

anderen: innerlijk leven, driemaal: denken, voelen, willen, emoties en belevingen invloed, vrije wil.

Rustige inleiding + eindvraag, daarna afzonderlijk geest en vrije wil

1. gw + discussie = 4, AD.V.5.
2. mentalisme AD:V.A/B, HAVO 2.5.,
3. de vrije wil HAVO 2.4., AD.V.6.A/B

4. Gedrag, emotie en beleving

Deze kwestie zal in dit hoofdstuk worden behandeld aan de hand van de gedragwetenschap. Deze zet zich af tegen de traditonele opvatting dat je mensen pas kunt leren kennen als je inzicht hebt in dat wat zij denken, wensen en willen. Voor een goede beschrijving van het gedrag binnen een bijenkorf of een apenkolonie hoef je je ook niet te verdiepen in het innerlijke, psychische leven van deze dieren.

V.4.1. -Denk je dat je jezelf leert kennen doordat anderen je vertellen wie en wat je bent of meen je dat zelfkennis juist tot stand komt door je je in jezelf te keren en je in jezelf te verdiepen?

-Kennis is toch vaak zuiver persoonlijk. Zo is het zien van de kleur rood een beleving. ing voor een blinde toegankelijk. Bedenk in dit verband dat °Helen Keller, die doof en blind was, artikelen heeft geschreven over schilderijen en de kleuren die daarin werden toegepast

AOD.2.15. -Een vraag in dezelfde richting: kun je ooit aan een ander duidelijk maken dat je pijn voelt?

Conditionering

(1) Ratten kun je gemakkelijk leren te reageren op signalen die aangeven dat zij door het overhalen van een handeltje hun eten of drinken kunnen krijgen. Mensen maken om eem uur of één de deur van de koelkast open om hun lunch te kunnen klaarmaken.
Kippen kan in korte tijd worden geleerd aan de lopende band flessen te selecteren: ze worden beloond met enige korreltjes mais na iedere juiste keuze die ze hebben gedaan ('die fles is halfvol', 'dat etiket zit

scheef', 'daar is een scherfje van af').
Beloningen sturen het gedrag. Zij zijn bij mensen vooral gebaseerd op aandacht en waardering.
Dieren en mensen leren ook negatieve ('aversieve') prikkels te ontlopen: een boom als bescherming tegen de zon, een hut tegen de regen.

(2) De °conditionering is gebaseerd op de positieve °versterking ('reinforcement') van toevallig gedrag. Een rat wordt in een kooi gezet. In de kooi is een hendeltje aangebracht. Wordt dit ingedrukt dan valt er een brokje eten in een voedselbakje. Bij zijn tocht door de kooi zal de rat op een bepaald ogenblik het hendeltje toevallig raken en zo eten eten krijgen. Dit gebeurt ook een tweede keer. De derde of vierde keer heeft de rat de samenhang van hendeltje en voedsel door en weet hij hoe hij aan voedsel moet komen: zijn gedrag wordt een gewoonte op grond van de versterking die zijn gedrag ondervindt.
Hetzelfde gebeurt in negatieve situaties: als een rat in kooi wordt geplaatst die licht onder stroom staat, zal hij in drie of vier keer leren via een hendeltje de stroom uit te schakelen.

OAD.2.12. -Duiven kun je, zoals Skinner heeft laten zien, gemakkelijk leren een partijtje tafeltennis te spelen. Op dezelfde wijze zie je tennissers wedstrijden spelen: ze worden beloond door punten (// maiskorrels) en door applaus.

(3) Gedrag kan ook worden gestuurd door negetieve versterkers als pijn en straf. Toch is deze methode op den duur niet effectief omdat je altijd zult proberen onder de negatieve versterking uit te komen. Toch worden juist binnen opvoeding en onderwijs negatieve versterkers gebruikt om kinderen iets aan te leren.

(4) Behavioristen menen dat het meeste gedrag van mensen wordt geconditioneerd: alledaags gedrag als regelmatig de afwas doen, maar ook bv agressief en intelligent gedrag. Zij stellen nurture tegenover nature. Dit laatste standpunt gaat er vanuit dat het grootste deel van het gedrag genetisch van aard is. Zo krijgen mensen met de geboorte bv hun karakter en hun specifieke rol van man of vrouw mee.

-onderzoek agressie ***menselijke agressie: nature of nurture?, KCF.3.5.2 (2b).***
(a) Bespreek het citaat van Scott.
(b) Ga in op de problemen rond de sprong van natuur naar cultuur, zoals die in de syllogismen tot uitdrukking komen.

-onderzoek intelligentie

2.3.1. Emoties

Binnen de psychologie wordt het als vanzelfsprekend aangenomen dat mensen handelen vanuit innerlijke motieven. Zij doen bv iets uit angst, blijdschap of jaloezie. Binnen de gedragswetenschap vindt men deze opvatting onwaarschijnlijk: men moet dan aannemen dat er niet-lichamelijke ('niet-fysische') oorzaken zijn van gedrag. Bovendien is een begrip als angst niet op een eenvoudige manier te omschrijven. Zij is altijd betrokken op een situatie die men eens heeft meegemaakt, zij is geconditioneerd. De situatie roept nog steeds sterk lichamelijke reacties op, ook wanneer zij innerlijk nogmaals wordt meegemaakt en overdacht. Men spreekt van de emotie angst.

Jonge kinderen zijn niet van nature bang voor honden of voor spinnen. Ongewaarschuwd benaderen zij zonder aarzeling zelfs grote honden en willen ze aaien. Pas als een hond op een keer onverwacht heftig uitvalt of bijt, zal een jong kind de volgende keer hebben geleerd wat er kan gebeuren, het zal als het een hond ziet lichamelijk schrikken en hard weglopen. Er is sprake van een emotie, een **toestand** waarin men lichamelijk in opwinding geraakt en gepaste maatregelen kan nemen.
Pas als moeders, zusjes of buurmeisjes iedere keer in paniek en vol afgrijzen hun afkeer laten blijken van iedere spin die ze zien, zal de angst naar anderen, vooral jonge kinderen, kunnen overslaan en zullen ook deze leren emotioneel, dus vol opwinding te reageren bij het zien van deze insecten. Of zelfs als ze innerlijk voor zich ziet en hun griezeligheid overdenkt.

Een emotie zou pas natuuerlijk zijn als alle mensen, in alle omstandigheden op bepaalde kleuren, vormen,

gebaren, geluiden en geuren -afzonderlijk of in samenhang- fysiek en psychisch zouden reageren. Hiervan is nog geen bewijs gevonden.

2.3.2. Gevoel en beleving

Mensen hebben een innerlijke belevingswereld. Hierin halen zij herinneringen op, maken bepaalde gebeurtenissen weer mee, maken plannen en vertellen zichzelf verhalen met zichzelf als hoofdpersoon. Belevingen kunnen gepaard gaan met een lichamelijk gevoel van opwinding: ik voel me angstig, trots. Gevoelens zijn dus belevingen die emotioneel van aard zijn.

AOD.2.13. -Ga aan de hand van het begrip blijdschap of verliefdheid na of de gedragswetenschappelijke opvatting over emoties aannemelijk is. Raadpleeg hierover eerst literatuur, vooral uit de °neurofysiologische hoek.

ONDERZOEK-ANALYSE-DISCUSSIE

Als je aanneemt dat mensen voortkomen uit de natuur en dat zij geen bijzondere spirituele aanleg bezitten, komt de vraag op welke positie zij innemen binnen die natuur. In welke opzichten onderscheiden zij zich van de dieren. Is het gegeven dat zij kunnen denken, taal bezitten, zelfbewust zijn, een °moraal ontwikkelen, zich verantwoordelijk gedragen en zij kunst voortbrengen een reden te veronderstellen dat er een kloof tussen mensen en dieren bestaat, die zich bv uit in menselijke vrijheid en °rationaliteit?

Wijsg.anthropologie

2. De existentiële vorm van bewijsvoering, Exc.XXIV.B.
3. De Wijsgerige Anthropologie, 8.1.6.

De vraag of de wetenschap uiteindelijk antwoord zal kunnen geven op de vraag wat mensen eigenlijk zijn, wordt door velen in twijfel getrokken zijn. Zo stelt Rein Bakker dat de wijsgerig onderzoek (→ tekst 3) in werkelijkheid met een mensbeeld te maken krijgt dat niet alleen op empirische en rationele manier doorzichtig kan worden gemaakt: 'Het stuit in haar onderzoek op "onwetenschappelijke" gegevens, op een mysterie dat de kaders van een wetenschappelijk model of theorie doorbreekt'. De mens heeft een "meerwaarde". De wijsgerige anthropologie moet daarom recht doen aan alle menselijke ervaringen, ook aan die, die niet wetenschappelijk kunnen worden beargumenteerd: 'Termen van zo'n "meerwaarde" zijn bv het transcenderend karakter van de menselijke existentie, haar uniekheid, haar ambiguïteit, de zinvraag en de hoop'.

V.0.2. -(a) Ben je van mening dat de Wijsgerige Anthropologie zich buiten de discussie plaatst omdat zij het mysterie als uitgangspunt neemt en zo aan iedere mogelijkheid tot argumentie voorbijgaat of denk je dat juist haar benadering het onderscheid tussen filosofie en wetenschap op scherp stelt?
-(b) Meen je dat het ooit mogelijk is je op dit gebied te onttrekken aan het evidentie-argument ('niemand kan toch ontkennen dat...!') en aan de existentiële bewijsgrond (→ tekst 2).

Dubieus is Freuds opvatting dat mensen in al hun gedragingen worden gestuurd door hun libidineuze drift (Lp) en agressief van aard zijn. Maar over dit laatste onderwerp valt in ieder geval nog te discussiëren omdat er veel wetenschappelijk onderzoek is gedaan naar de menselijke agressie. Zou worden aangetoond dat er geen redenen zijn aan te nemen dat agressie aangeboren ('nature') is, dan blijft er van Freuds theorie weinig over. Lees in dit verband bijtekst 3.

-(c) Ben je het ermee eens dat de theorie van Freud als wetenschappelijk waardeloos moet worden bestempeld als blijkt dat haar uitgangspunt (het libido als driftmatig mechanisme) onjuist is?

Het is mogelijk precies dezelfde discussie te voeren rond de sociobiologie. Is ook hier niet sprake van een hedendaagse pseudo-wetenschappelijke mythe ('de sociobiologie als het freudianisme van de postmoderne tijd')? Bij de behandeling van dit onderwerp komt de vraag aan de orde of men genen wel als eenheden, laat staan als doelgeriche en handelingsbekwame instanties mag

beschouwen. En ook hier geldt dat de bevestiging van de nurture-opvatting over agressie de gehele theorie danig ondermijnt.

AD.V.4. Mentalisme: de geest als logisch programma

A. Semantische intentionaliteit

Tekst: ***De computer als model van de menselijke geest, Exc.IV.***

Bijtekst: ***Semantische intentionaliteit, Exc.XV.3.***

De psychologie als wetenschap van het innerlijke leven van mensen heeft na lange tijd van behavioristische overheersing haar gezag weer hersteld. Dit kon gebeuren omdat computerkunde en artificiële intelligentie begrippen als geest en psyche nodig hadden om het gedrag van computers te beschrijven en te verklaren. Deze nieuwe benadering roept vragen op naar overeenkomsten en verschillen tussen mensen en computers, en naar de mogelijkheid om geest en psyche als algoritmen, als computatieve processen te definiëren.

V.4.1. -(a) Noem een aantal belangrijke overeenkomsten en verschillen tussen mens en compu ter?
-(b) Zijn de verschillen wezenlijk of niet?

V.4.2. -Een vraag vooraf aan V.4.3.. Men is van plan een sonde de ruimte in te sturen met informatie over de menselijke cultuur op aarde. Bedenk een methode om buitenaardse wezens (de betekenis van) de menselijke taal te leren begrijpen.

V.4.3. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Computers en mensen gebruiken beide(n) taal. De taal die computers uiten is grammaticaal goed opgebouwd, heeft betekenis en is voor mensen volkomen begrijpelijk. Dit betekent voor Turing dat computers intelligent gedrag vertonen. Searle is dit niet met hem eens en ziet in ze niets meer dan automaten, die de inhoud van de doorgegeven boodschappen niet kennen en er niets van begrijpen (→ hoofdtekst 1.1.5). Kern binnen deze discussie is het begrip *semantische intentionaliteit* (→ bijtekst en V.4.2). Bespreek de controverse tussen Turing en Searle.

B. Het mentalisme

Hoofdteksten: ***1. De geest als programma, Exc.XV.04.***
2. Het mentalisme, Exc.XV.1.1.-1.3.
3. Geest als IPS/SMS, Exc.IV.3.1.3-3.1.5.

Bijteksten: ***1. Kritiek. Het analogisch-heuristische model, Exc.IV.3.1.6.***
2. Een nieuw mensbeeld. Kritiek, Exc.XV.4.2.

V.4.4. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Het mentalisme, als richting binnen de AI, stelt dat de geest als logisch programma op computatieve wijze inwerkt op en zich verwerkelijkt door hard- én software. Ondanks de verschillen heeft een computer dezelfde mogelijkheden als een organisme: psychische en mentale processen liggen binnen zijn bereik.
Bestudeer de teksten en geef een antwoord op de vraag of computers in hun geestelijke en psychische activiteiten gelijk kunnen worden aan mensen en zich zich dus als mensen zullen gaan gedragen.

AD.V.5. De wetenschap van de geest

Hoofdteksten: ***1. Psyche en geest, Exc.IV.3.1.1.***

2. Dilthey, KCF.3.2.2.
3. Gedragswetenschap, Exc.IV.3.1.0.
4. Het positivisme, Exc.XV.0.1.
5. Het versterkingsprincipe, 4.1 (2).
6. Het behaviorisme, Exc.XV. 2.0./2.3.

Bijteksten: ***1. Introspectie, 6.1.4.***
2. Assagioli, De wil, 6.2.2 (4).
3. Woede als gedragspatroon, Exc.XV.2.1.
4. Pijn als gedragspatroon, Exc.XV.2.2.
5. Bewustzijn, Exc.XV.5.
6. Het emergentisme, Exc.XV.0.3.
7. De existentiële bewijsgrond, Exc.XXIV.2.

Dilthey stelt dat mensenkennis berust op het *Verstehen*, op een innerlijk, persoonlijk begrip van de ander. Om de ander te begrijpen moet ik van mijzelf uitgaan en van kennis van mijzelf om vandaaruit de ander te benaderen (→ hoofdtekst 2).

V.5.1. -(a) Komt kennis van anderen via zelfkennis tot stand of juist andersom: leer ik mijzelf kennen door wat anderen van mij vinden en hoe zij mij beoordelen?
-(b) Ben je het met Dilthey eens dat poëzie een betere weg is iets over de mens te weten te komen dan de wetenschap?

V.5.2. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Dilthey stelt dat het innerlijk van mensen een 'echte werkelijkheid' is, met de doelgerichte persoonlijkheid als kern. Zijn bewijsvoering is gebaseerd op de methode van introspectie en op het evidentie-argument (→ hoofdtekst 2). Voor de psychologie is daarmee -samen met het beroep op de volkspsychologie- tot in lengte van dagen het wetenschappelijk kader (en programma) gegeven (→ hoofdtekst 1). Een voorbeeld daarvan vindt men in de manier waarop Assagioli bewijst dat er een wil bestaat (→ bijtekst 2).
De gedragswetenschap verdedigt tegenover de psychologie een strikt materialistisch standpunt en ziet af van iedere claim op innerlijke, psychische of geestelijke (dus niet-fysische en doelgerichte) kwaliteiten (→ hoofdteksten 3, 4, 6). Zij wijst bovendien met klem het beroep op introspectie (→ bijtekst 1), op volkspsychologie en op het evidentie-bewijs af. Kennis van mensen berust op nauwkeurige observatie en deze wijst naar het hedonistische principe als aanzet van elk menselijk gedrag (→ hoofdtekst 5). Psychologische begrippen kunnen worden teruggevoerd tot reflexen, versterkers en neurofysiologische processen. Het bewustzijn is een epifenomenon of een biologische dispositie (→ bijtekst 5), pijn een waarschuwingssysteem (→ bijtekst 4). Woede (→ bijtekst 3) en angst zijn complexe begrippen die een emotionele situatie beschrijven, en die niet kunnen worden omschreven als innerlijke krachten die uiterlijk gedrag veroorzaken, ook niet als ze worden omschreven in emergentistische termen (→ bijtekst 6).
De standpunten zijn duidelijk. Geef je visie, ga vooral in op de gebruikte methoden en argumenten.

AD.V.6. De persoon en zijn vrijheid

A. Determinisme

Teksten: ***1. Determinisme, Exc.XXI.0.***
2. Beschrijving, verklaring en voorspelling, 7.5.5.

Het mensbeeld kan bijna nooit worden losgezien van de ethiek. Zo gaan in het Westen veel opvattingen over de mens uit van het bestaan van persoonlijke vrijheid (de humanisten), die ligt besloten in zijn bewustzijn (Descartes, Searle). Het ik als handelende persoon, dat verantwoordelijkheid draagt voor dat wat het in vrijheid doet. Ryle spreekt van de Standaardtheorie.
Deze gedachte keert zich tegen het wetenschappelijk determinisme, dat stelt dat aan mensen geen wilsvrijheid kan worden toegekend: zij liggen in hun handelingen immers 'nature' en 'nurture' volstrekt vast (Hume).

V.6.1. -Zou een goddelijke computer, boven alle gebeurtenissen en feiten verheven en van alle gegevens op de hoogte, in staat zijn de toekomst in al zijn bijzonderheden te voorspellen? Bestaan er toevalligheden die zelfs door de godheid niet kunnen worden voorzien? Anders gesteld: is *toeval* altijd iets dat achteraf kan worden verklaard of is het iets dat een eigen werkelijkheid moet worden toegekend?

V.6.2. -Maakt het determinisme mensen fatalistisch en pessimistisch?

V.6.3. verontschuldi begrij -Uit het determinisme kun je de consequentie trekken dat alle gedrag valt te gen: 'Tout savoir, c'est tout pardonner.' Als je alles van iemand weet, kun je ook pen waarom hij dat wel moest doen en is hij dus te verontschuldigen voor al zijn gedrag. Bespreek deze stellingname.

→ AD.III.5.3./→AD.III.5.6.

B. Het Ik als drager van vrijheid

Teksten:
01. Het belang van het mensbeeld, 8.1.
02. Het humanisme, Exc.XXI.1.1.
03. Descartes' mensbeeld, 6.3.7.
04. Searle, Exc.XV.5.2.1.
05. Hume, 6.5.4(2)/6.5.6(6).
06. Ryle, De Standaardtheorie, Exc.XV.0.2.
07. Vormen van vrijheid, Exc.XXI.1.0.
08. Kant, Vrijheid als idee, 6.7.15.
09. Sartre, 'Misère et grandeur', Exc.XII.2.3.
10. Ryle, Het ik, Exc.XXI.2.2.
11. Skinner, Het zelf, Exc.XXI.1.2.2.
12. Skinner, Automatische goedheid, Exc.XXI.1.2.3.
13. Het subject in termen van sociale structuur en taal, 8.3.3.1.
14. Freud, KCF.3.4.2.
15 . Rol of zelf? Dahrendorf, KCF.6.1.

V.6.4. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

De aanvaarding van het wetenschappelijk determinisme betekent niet dat vrijheid als begrip moet worden uitgebannen: in psychologische, sociale en cognitieve zin is het onontbeerlijk. Wel vallen de ideeën van filosofen als Kant, Sartre en Searle af.
Daarmee is de aanval ingezet op de Standaardtheorie en wordt ook het begrip 'ik' op de korrel genomen. Ryle definieert het als index-woord, Skinner vertaalt het in gedrags-wetenschappelijke termen, Goldman in termen van de groep en A.W.H.Mooy in termen van taal.
En daarmee komt het ethische begrip verantwoordelijkheid op de tocht te staan: de 'goedheid' van mensen komt buiten hem te liggen. Freud spreekt van het superego, Skinner van 'automatische goedheid'.
Een uitzichtsloze discussie volgt. Deze lijkt op die, welke in V.5.2. is gevoerd, omdat het begrip bewustzijn, dat daar ter discussie wordt gesteld, binnen de Standaardtheorie wordt beschouwd als de drager van vrijheid en verantwoordelijkheid. Om enigszins uit de impasse te geraken is het misschien het beste de discussie te koppelen aan de stellingname van Dahrendorf over het zelf: hoewel hij toegeeft dat de wetenschappelijke visie op de mens een gegeven is dat het beeld van de authentieke mens aantast, vraagt hij zich -met een beroep op het gezonde verstand (GV)- af of de gehele, ongedeelde mens met zijn vrijheid toch niet moet worden gehandhaafd.
Bespreek Dahrendorfs aanpak en ga daarbij in op de felle kritiek op de vrijheidsleer, zoals die in de Standaardtheorie wordt verdedigd.

→ AD.V.5.2. De samenleving als biologisch systeem.
→ AD.IV.0.2. De wijsgerige anthropologie.

Uit de teksten blijkt dat in de klassieke periode van rationalisme en empirisme (Descartes, Hume, Kant) de discussie over de menselijke vrijheid al uitgebreid aan de orde komt. Een behandeling van het probleem kan ook op grond hiervan worden behandeld en uitgevochten.

ANALYSE/DISCUSSIE VI. PERSOONLIJKE EN SOCIALE ETHIEK

AD.VI.0. Inleiding: stellingen ethiek en politiek[a]

01. Ook een democratische samenleving kan niet zonder regels en wetten. Burgerlijke ongehoorzaamheid, maar ook een zuiver negatief-kritische instelling, betekent het begin van de chaos en voert tot anarchie.

02. 'De wereld van de concentratiekampen ... was geen uitzonderlijke, monsterlijke samenleving. Wat we daar zagen was het beeld en in zekere zin de kwintessens van de helse samenleving waarin we iedere dag weer worden ondergedompeld (Ionesco)'.

03. Het besef van goed en kwaad is uiteindelijk bedoeld om kansen van overleven te scheppen, om ons genetisch materiaal een zo groot mogelijke kans te geven te overleven (Bruce).

04. Als de democratische waarden in de kern worden bedreigd, is politiek geweld (RAF, Action Directe) niet onaanvaardbaar.

05. Het is een illusie te denken dat een wereldwijde samenleving mogelijk is waaruit egoïsme, bezitsdrang en machtswellust zijn verdwenen, en waar mensen solidair met elkaar zijn en in vrijheid, rust en vrede leven.

06. Het komt de mens en daarmee zijn groep juist ten goede dat hij de negatieve kanten van zijn bestaan niet kan en wil zien. Waarom zouden we hem dan bewust laten worden van zijn situatie en hem kritisch stemmen, zeker als hij zich redelijk tevreden voelt.

07. Instellingen als huwelijk, gezin, staat en kerk zijn als sociale feiten sterker dan het gedrag van de individuen afzonderlijk: zij worden, of zij dat nu willen of niet, aan hun wetmatigheden onderworpen.

08. Sociale regels zijn willekeurig.

09. Rechtvaardigheid is een leeg begrip, je kunt het in politieke discussies maar beter niet gebruiken.

10. Porno en prostitutie zijn mensonwaardig.

11. Straf is zinloos.

12. Oorlog is onontkoombaar.

13. De huidige democratie is schijn, de welvaart oppervlakkig, de sociale orde uiterlijk en afgedwongen.

14. Het verzet tegen de identificatieplicht is emotioneel, niet redelijk van aard.

---

[a]Deze stellingen zijn ook een inleiding op AD.VII, De politiek.

15. Bevel is bevel.

16. Artsen mogen op grond van sociale overwegingen dochters van allochtone ouders besnijden.

17. Onze maatschappij is een ondoordringbaar, massief en onneembaar bastion, waartegen je tevergeefs stormloopt (Sartre).

18. Omdat onze samenleving onze behoeften aan ontspanning en plezier, onze werk- en consumptiegewoonten en onze gedragingen van alle kanten opdringt, onderdrukt zij onze vrijheid. Vrijheid betekent immers een keuze uit echte alternatieven, ook als het gaat om onze behoeften.

19. Vrijheid en verdraagzaamheid zijn in moderne democratieën niets anders dan een middel om de burgers rustig te houden. Hetzelfde geldt voor de welvaart: brood en spelen.

20. De mens bezit, parallel aan zijn zintuigen, een niet-fysisch orgaan, waarmee hij het goede intuïtief kent en hij daden als eerlijk, dapper, waarheidslievend, rechtvaardig, heilig en liefdevol benoemt. Niemand kan ontkennen dat dit soort daden goed is.

21. Reclame is in strijd met de menselijke waardigheid.

22. De mens speelt zijn rollen en neemt zijn posities is. Vrijheid is voor hem niet weggelegd.

23. Onderdrukking en uitbuiting moet je, hoe dan ook, als onrechtvaardig typeren.

24. Godsdienst is voor een samenleving onontbeerlijk.

25. Culturen komen op, bloeien en sterven af: deze parallel met een organisme is evident (Spengler). Politiek optimisme is dan ook misplaatst.

26. Alleen één staat, die macht ('Gewalt') uitoefent, kan naar binnen en naar buiten toe vrede brengen en bewaren (Geisler).

27. De westerse samenleving wordt beheerst door een oncontroleerbaar politiek-economisch apparaat. Men treft er een verstrengeling aan van machtsinvloeden, zoals bij en tussen bedrijfsleven, politiek, banken en vakbonden, die onmogelijk kan worden ontrafeld.

28. Een bespreking van ethische en politieke vraagstukken heeft weinig nut: overeenstemming wordt niet bereikt en in de praktijk verandert er niets door.

29. Wat vrije tijd wordt genoemd is die naam niet waard omdat mensen niet in staat zijn hun tijd naar eigen wensen en behoeften in te delen.

30. Moderne mensen zien alleen hun directe belangen, van hun echte belangen zijn zij zich niet bewust.

31. Waarom geen regering van goed-opgeleide en betrouwbare deskundigen (Plato, Skinner)?

32. De menselijke cultuur is op de goede weg. Alleen een kwantitatieve, niet een kwalitatieve, verandering is nodig.

33. Hoe mooi psychologische en sociologische verklaringen ook mogen klinken, zij hebben weinig

raakvlakken met en invloed op de praktijk van alledag.

34. Een 'Berufsverbot' kan ook binnen een democratie een juiste maatregel zijn.

35. Alle vormen van altruïsme zoals hulpvaardigheid en vrijgevigheid, medeleven en medelijden kunnen worden teruggevoerd op egoïsme en eigenbelang.

36. Ondanks een enkel nadeel blijven huwelijk en gezin onmisbaar voor een goede opbouw van de samenleving.

37. Mensen zijn niet gelijk. Gelijkheid door de wet opgelegd is dan ook een vorm van onrechtvaardigheid.

38. Alle macht is uiteindelijk gebaseerd op het gebruik van geweld en de dreiging daarmee.

39. Democratie is een zwakke en gevaarlijke staatsvorm: zij roept wanorde en losbandigheid op.

40. Arbeid is de kern van het bestaan.

41. Het winstprincipe en het beginsel van de onderlinge wedijver zijn de motor van de geschiedenis.

42. Bezit is diefstal (Proudhon).

43. Je arbeidt voor je vrije tijd (Aristoteles).

44. De opvoeding van het jonge en opgroeiende kind ligt bij de vrouw in beste handen.

45. Wanneer je de materiële ellende als ziekte, honger en armoede wegdenkt, waren oude gemeenschapsvormen ideaal: één cultuur voor allen, eenheid van godsdienst, wetenschap en kunst, de mens als onderdeel van een harmonieus geheel.

46. Het is niet meer dan redelijk de belangen van eigen groep en gemeenschap te stellen boven die van verre, vreemde stammen, volken en naties.

47. Politiek is gericht op het uitoefenen van invloed en macht, idealisme komt pas op de tweede plaats.

VI.0.1. -Een aantal van bovenstaande stellingen (13, 18, 19, 27, 29, 30) -afkomstig van aanhangers van de 'Kritische Theorie', en met name van Marcuse- is zwartgallig van toon. Terecht pessimisme of een eerder emotionele dan redelijke wijze van reageren?

→ AD.VI.5.2.

AD.VI.1. Het goede leven: wat maakt het leven dragelijk en plezierig?

Hoofdtekst: ***8.0.1. Behoeften en waarden***

Bijteksten: ***1. De Kunaikische school, KCF.4.1.2.***
2. Marx, Psychische en sociale vervreemding, Exc.XXIII.D.2.2.
3. Marcuse, Het onechte bewustzijn, KCF.6.5.1.
4. Nut en belang, 9.8.3.

In de hoofdtekst wordt een aantal primaire behoeften genoemd: voorwaarden die voor mensen noodzakelijk zijn om in leven te blijven.

VI.1.1. -(a) Is deze opsomming juist en volledig? Behoren bv sexualiteit, arbeid en uitingen van agressie niet tot de primaire behoeften?
-(b) Is een leven dragelijk als aan de primaire behoeften is voldaan? Denk aan de Kunaikische school, die een 'autarkisch' leven aanbeveelt (→ bijtekst 1).
-(c) Kun je in dit verband bij een zwerver spreken van een menswaardig bestaan?

Geld is in de lijst van primaire behoeften eigenlijk een vreemde eend in de bijt. Als economisch middel verschijnt het pas laat in de geschiedenis: primitieve volken kennen het niet. Voor Marx betekent geld, althans binnen de moderne, kapitalistische, maatschappij een bron van vervreemding (→ bijtekst 2).

VI.1.2. -Lees het genoemde gedeelte. Geef vervolgens commentaar. Doe dit aan de hand van een praktische argumentatie en van een definitie van het begrip vervreemding.

In een bijlage bij de hoofdtekst wordt een lijst gegeven van secundaire behoeften en wensen.

VI.1.3. -Geef in de kopie van deze lijst aan welke aspecten je voor jezelf, nu en in de naaste toekomst, belangrijk (+) of onbelangrijk (±) vindt, en welke je negatief (-) beoordeelt. Deze beoordeling moet als strikt persoonlijk worden beschouwd.

De in de lijst genoemde aspecten geven het menselijk bestaan een extra dimensie en maken het dragelijk, zelfs bieden sommige ervan mensen de kans om gelukkig te worden.

VI.1.4. -(a) Kruis in de lijst drie van de categorieën (1-22) aan waarvan je meent dat ze in ieder geval (zullen) helpen je gelukkig te maken.
-(b) Welke drie meen je absoluut te kunnen missen? Beargumenteer je keuze.

Het is ook mogelijk de uitkomsten van VI.1.3. en VI.1.4. op een gemeenschappelijke lijst te noteren en de uitkomsten in een open discussie te behandelen.

---

pieron en koek, filosofie: analyse en discussie, een werkboek (1998)

BEHOEFTEN EN WENSEN

Als oriëntatie een lijst van voorwaarden ('behoeften'), waaraan voldaan zou moeten worden om je leven dragelijk te maken, je voldoening te geven of je zelfs gelukkig te maken. De primaire behoeften (→hoofdtekst) zijn niet opgenomen, maar moeten wel in de overwegingen worden meegenomen.

1. *gezondheid*
lichamelijke schoonheid
lichamelijke kracht

2. *sexualiteit*

3. *vriendschap*
genegenheid/liefde

4. *huwelijk/samenwonen*
kinderen
gezin
commune/woongemeenschap

5. *waardering*
respect
aanzien/status
invloed
macht

6. *gevaar/spanning (avontuur)*
conflict/spanning (ruzie/twist)

7. *werk/arbeid*
prestatie

8. *vrije tijd*
vacantie

9. *minimum inkomen*
welvaart
rijkdom

10. *sieraden*
cosmetica
lichamelijke versiering
mode

11. *snoepen*
lekker eten
drugs (bv hasj, prozak, alcohol)

12. *fiets*
auto

13. *televisie*
radio
video
muziekinstallatie

14. *wasmachine*
afwasmachine

15. *computer*

16. *opleiding/scholing*
wetenschappelijk inzicht
kunstzinnige beschouwing
sociaal, politiek en economisch inzicht

17. *natuur*

18. *sport zien*
TV
lezen
muziek luisteren
humor
kunst (theater, museum, filmhuis)

19. *sport doen*
uitgaan
dansen
wandelen
varen
reizen, trekken
hobby (bv knutselen, verzamelen)
kunstzinnige expressie (bv pianospelen, ballet, beeldhouwen)
gokken

20. *de democratie en zijn waarden*

21. *sociale instelling*
politieke instelling

22. *religieuze instelling*
godsdienstige instelling

pieron en koek, filosofie: analyse en discussie, een werkboek (1998)

23. *...*
...
...

Iedereen zal een meer of minder bewuste keuze maken tussen de gegeven behoeften, waarbij de waardering zich beweegt tussen de polen volstrekt misbaar & misbaar naar onontbeerlijk & volstrekt onontbeerlijk.

Binnen de sociale filosofie wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen eigenlijke en oneigenlijke behoeften. De eerste zijn nodig voor een menswaardig bestaan, de andere zijn volkomen overbodig en geven het leven een onecht karakter.

VI.1.5. -(a) Kun je in de lijst (VI.1.3) een aantal aspecten of categorieën aanwijzen die zouden kunnen voldoen aan dit criterium van 'onechtheid'?
-(b) Als dit zo is, komen deze dan overeen met de door jou gegeven minnetjes?
-(c) Ben je het met Marcuse (→ bijtekst 3) eens dat mensen in moderne maatschappijen zo worden geïndoctrineerd en gemanipuleerd dat zij een *onecht bewustzijn* krijgen en niet meer in staat zijn te zien waar hun werkelijke belangen liggen? Of deel je de mening aan het einde van de tekst waar een meer genuanceerd oordeel wordt geveld?

VI.1.6. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Uit allerlei vormen van documentatie kun je je een voorstelling maken van het leven van jongeren in getto's en hun -soms bijzonder gewelddadige- subculturen. Probeer aan de hand van de lijst van categorieën 1-22 aan te geven waar de verschillen liggen in behoeften en wensen met je eigen cultuur. Hoe waardeer je deze verschillen?

VI.1.7. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

De discussies rond zelfmoord, euthanasie en abortus zijn in Nederland langzamerthand weggeëbd. Toch blijft het een belangrijke ethische vraag of het leven op zich als een intrinsieke waarde moet worden beschouwd. Ben je van mening dat het menselijk leven altijd en in alle opzichten moet worden beschermd?

AD.VI.2. Persoonlijke stijl

Hoofdtekst: ***8.0.2. Het goede leven. Frankena***

Bijteksten: ***1. Pomo, de postmoderne leefwijze, Exc.XXXIX.II.1.***
2. De mens van Turing, Exc.IV.4.1.
3. Filosofia negativa, Exc.XXXIX.5.2.

Je leven kan inhoudelijk weinig verschillen van dat van anderen: je hebt dezelfde opleiding, je woont in dezelfde wijk, je hebt dezelfde denkbeelden. Toch kun je het ook heel anders inrichten en het op eigen manier vorm geven. De inhoud komt overeen, de vorm, het patroon verschilt. Volgens Frankena is het belangrijk dat iedereen zijn eigen leven persoonlijk vorm geeft. In dit verband noemt hij twee modellen:

-Het *model-Parker*, waarin aan het leven een patroon wordt toegekend van harmonie, eenheid, evenwicht, ritme en hiërarchie,

-Het *model-Whitehead*, dat meer nadruk legt op het nieuwe en avontuurlijke, en dat meer afwisseling verlangt, maar waarin ook aandacht is voor traditie en continuïteit.

De moderne tijd wordt gekenmerkt door *het authenticiteits-ideaal*: Wees jezelf en ga je eigen weg. Een model dat, evenals de beide andere, in het postmoderne tijdperk worden afgewezen (→ bijteksten).

VI.2.1. -(a) Geef een korte beschrijving van personen die voldoen aan de vier gegeven modellen: de modellen Parker en Whitehead, het moderne en postmoderne model.
-(b) Kun je in de huidige situatie (bv binnen een klas V VWO) een persoonlijke vorm aan je leven geven, en indien dat al mogelijk is, acht je dit dan noodzakelijk?
-(c) Is de manier waarop je je kleedt, opmaakt en siert alleen maar een kwestie van aanpassing en mode of draagt zij werkelijk bij aan je persoonlijke vorm?

VI.2.2. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Neem de teksten van Frankena (→ hoofdtekst) en Grossberg (→ bijtekst 1) als basis voor een essay dat de vraag behandelt of het wel mogelijk is -hoe dan ook- tot een eigen, een persoonlijke leefstijl te komen. Dit gezien de economische afhankelijkheid, de maatschappelijke omstandigheden en druk van de publieke opinie (Stuart Mill). Anders gesteld: zal niet iedere persoonlijke vorm -ook die in subculturen- een vorm zijn die alleen in bepaalde maatschappelijke omstandigheden kan ontstaan en daar functioneel is? De excentrieke leefstijl, waartoe Stuart Mill (→ hoofdtekst) opzet, is toch alleen mogelijk als de omstandigheden daarvoor rijp zijn?

AD.VI.3. Genot en geluk

Hoofdtekst: ***8.1.3. De positivistische invalshoek. Epicurus***

Bijteksten: ***1. Vriendschap, Exc.XI 4.1.1. & 4.3.***
2. Het vormingsideaal, 6.2.2.
3. New Age, Exc.XXXIX.5.0.
4. De dood als marginale factor, Exc.XVII.3.

Lees de hoofdtekst door.

VI.3.1. -(a) Bepaal welke categorieën uit de gegeven lijst (→ VI.1.3) als puur hedonistisch moeten worden bestempeld.
-(b) Behoren lichamelijke kenmerken als schoonheid en kracht alleen tot het hedonistische circuit of zijn zij ook een voorwaarde voor een gelukkig leven?
-(c) En hoe staat het met gezondheid?
-(d) Vind je het terecht dat het pure hedonisme grof en vulgair wordt genoemd?
-(e) En dom? Ga bij de beantwoording van dit onderdeel van de vraag in op de argumentatie van Epicurus.

Epicurus (→ hoofdtekst) acht het voor je gemoedsrust (dus voor je geluk) verstandig om je te onthouden van het politieke bedrijf en teruggetrokken te leven: leef verborgen ('Lathe biosas!')!

VI.3.2. - Is dit 'lathe biosas' wel zo verstandig?

VI.3.3. -(a) Uit de eerste bijtekst blijkt dat vriendschap, anders dan sexualiteit, als een eudaimonistisch begrip wordt beschouwd. Ben je het met deze zienswijze eens? Betrek in je antwoord de tegenstelling tussen Cicero en Homans.

-(b) In de kanttekening wordt gesteld dat openheid en autonomie in strijd zijn met het wezen van de vriendschap. Verdedig de vriendschap in een gloedvol betoog -bv in een brief- tegen deze aantijgingen of doe het tegengestelde en verwerp vriendschap als zelfbedrog en zelfverlies.

-(c) Bataille beweert dat vriendschap een mystieke vorm van leegheid is. Probeer duidelijk te maken hoe vriendschap in verband kan worden gebracht met leegheid en met een negatieve vorm van mystiek[a]. Geef vervolgens je commentaar.

[a]Mystiek: het opgaan in de godheid, in de kosmische werkelijkheid. Negatie betekent in dit verband: ervaring van een afwezigheid, die toch als positief wordt beleefd.

VI.3.4. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Vorming (→ lijst, categorie 16/→ bijtekst 2) wordt door Adorno afgedaan als 'Halbbildung' en door Nietzsche als een leugenachtig laagje suiker, dus als valse schijn (→ bijtekst 2). Dit betekent dat veel vakken die op school worden gegeven als onderdeel van vorming eigenlijk overbodig zijn en een averechtse uitwerking hebben op leerlingen: zij zijn selectief, werken eenzijdigheid (Adorno) en oppervlakkigheid (Nietzsche) in de hand. Aan de andere kant zou kunnen worden gesteld dat vorming juist bijdraagt tot menselijk geluk en een belangrijk onderdeel kan zijn van de persoonlijke vorm. Vorming of alleen scholing? Geef vooraf aan welke vakken of onderdelen daarvan je als typisch vormend beschouwt.

→ AD.III.7.2.

VI.3.5. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Velen zullen de in dit stuk gegeven definities van geluk te mager, te eenzijdig of zelfs onaanvaardbaar vinden. Zo gaat men er binnen de New Age-beweging vanuit dat juist pijn, lijden, ziekte, aftakeling en dood een specifieke betekenis hebben, en als positieve factoren moeten worden beschouwd omdat zij kennis en inzicht brengen. Niet aards geluk, maar heelheid, vrede en verlossing zijn het doel waar mensen naar moeten streven (→ bijtekst 3).
Epicurisme en New Age staan lijnrecht tegenover elkaar. Kies een van beide richtingen als uitgangspunt, verdedig je keuze en bestrijdt de andere visie vol gloed vanuit mens-beeld en ethiek. Zet daarbij de tegenstellingen duidelijk uiteen en geef aan waar het in de discussie in de kern omdraait. Ga met name in op de houding van beide tegenover dood en lijden. Dit onder het motto van Epicurus : 'De dood betekent voor ons niets: zolang wij leven is hij er niet en wanneer hij er is, zijn wij er niet meer' (→ bijtekst 4).

AD.VI.4. Persoonlijke ethiek

A. Sex en geweld

Hoofdteksten: ***1. Regels, een beperking van de persoonlijkheid, 8.7.***
2. Instinct contra rede, KCF.3.4.

Bijtekst: ***Het conflictmodel, Exc.XXVII.3.***

VI.4.1. *ESSAY*

In de ogen van Stirner (→ hoofdtekst 1) zijn wij als mensen één brok zelfzucht. We gaan *alleen* van onszelf uit, ook als we van anderen houden of hen helpen, gebeurt dit alleen ten eigen bate. Elk altruïsme is een vorm van egoïsme. Het leven is lijden en heeft geen doel, het biedt niets en bezit in zich geen waarde.
Om deze *doordachte* visie op menselijk bestaan en gedrag te beoordelen is het nodig -al is het maar op afstand- de sfeer van een nihilistisch leven te ondergaan. Lees daarom bv een van Genets romans of bekijk Fassbinders film 'Querelle', gemaakt naar een van deze romans. Geef daarna een *meelevend en begripvol* commentaar.

Ethiek speelt zich in de eerste plaats af in het persoonlijke vlak: hoe kan ik zo leven dat ik zo gelukkig mogelijk wordt en dit dan het liefst los van dwingende sociale geboden en verboden. Een verkrachting is avontuurlijk en opwindend. Vanuit de praktische argumentatie kan zij niet als dom worden afgewezen. Wat is er dan tegen? Ook hier kan het biologische model als richtlijn dienen (→ bijtekst). Dieren zie je paren. Meer niet. Spreek je in zo'n geval al van incest of verkrachting dan ben je bezig menselijke normen op te leggen aan de natuur. Je vergeet dan dat je, zoals de sociobiologie leert, moet proberen je genen zoveel mogelijk te verspreiden.
Steun voor dit uitgangspunt vind je in het Jungleprincipe dat stelt dat geweld en moord natuurlijke gegevens zijn waar je mee moet leren leven. Lees er Nietzsche en Marinetti maar op na of de kranten in hun berichtgeving over het (sexuele) geweld in de grote steden of over de oorlogshandelingen in Bosnië of Rwanda (om maar te zwijgen over WO II, Algerije, Nederlands Indië en Vietnam, waar verkrachtingen ook aan de orde van de dag waren). Het recht van de sterkste zegeviert.
Als het over verkrachting gaat, kun je natuurlijk redelijke normen in de strijd werpen (zoals de voorlichtingsactie 'Nee is Nee'[a]), maar dat helpt in de grootstedelijke praktijk bitter weinig. Camille Paglia gaat daarom liever in op de uitdaging van het Jungle-principe. Op grond van haar eigen interpretatie daarvan stelt zij in de eerste plaats dat er alleen van verkrachting sprake is als er een onbekende in het spel is en als er sexueel geweld wordt gepleegd op sexueel-neutrale plaatsen, bv op het werk. Verder benadrukt zij dat sex een duister gebied is, het behoort tot het donkere rijk van de nacht, een wereld die is onderworpen aan de strijd tussen de sexen. Je loopt grote risico's als je -vaak ongemerkt en onbewust- meedoet aan het oeroude, opwindende en ingewikkelde spel van manlijke achtervolging en vrouwelijke verleiding. Je moet er van uitgaan dat ieder afspraakje -hoe onschuldig het ook lijkt- een sexuele ondertoon en lading bezit, en dat de spanning daarbij zo hoog kan oplopen dat die voor de man ondragelijk wordt. Daarom

[a]Reeds Plutarchos stelt dat de man toestemming nodig heeft van de -verliefde- vrouw. Hij spreekt van *charis.*

moet de vrouw, als ze vrij wil zijn, ook de verantwoordelijkheid op zich nemen en de gevaren onder ogen zien: de man is nu eenmaal van nature agressief, makkelijk ontvlambaar, onevenwichtig en onbeheerst. Of zij moet zich van dom -uitdagend of zelfs flirtend- gedrag onthouden. En gebeurt er iets, dan mag ze nooit de vermoorde onschuld spelen.
Dit alles zonder dat de aanrander hoe dan ook mag worden vrijgepleit: hij kan en moet beter weten, en is daarom schuldig.

VI.4.2. -(a) Behandel de problemen waarvoor de vrouw staat op grond van de praktische argumentatie. Onderzoek met name haar doelstelling.
-(b) Is de oplossing van Paglia naar jouw mening een zwakte- of een sterktetebod?

Volgens Paglia is de vrouw in de strijd tussen de sexen verreweg de machtigste. Verkrachting is een grove en minne daad, maar kan nooit haar ego knakken. Zij weet immers dat de man de deerniswekkende figuur is. Bovendien, verkrachting is nog geen moord. Je moet er mee leren leven, zoals een man leert leven met de wetenschap dat hij in elkaar kan worden geslagen en gemolesteerd.
Achter deze stellingname van Paglia gaat een specifieke visie op sexualiteit schuil: sex is hard en agressief, kracht en niet de liefde is haar grondslag (De Sade).

VI.4.3. -Deel je deze visie en de conclusies die ze hieruit trekt?

B. Schuld en berouw

Hoofdtekst: Kritiek op de traditionele, moralistische terminologie, 8.8.

Medelijden, schuldgevoel en berouw zijn begrippen die vaak in verband worden gebracht met de moraal. Zij zijn bv binnen de opvoeding belangrijke middelen om kinderen sociaal gedrag bij te brengen. Toch kun je, zoals uit de hoofdtekst blijkt, twijfelen aan de waarde van zulke emotionele beweegredenen.

-(a) Analyseer het begrip schuldgevoel en geef aan of het binnen het onderlinge gedrag van mensen een positieve rol kan spelen.
-(b) Vind je medelijden, zoals dat van de Samaritaan, een goed richtsnoer, voor hulp? Bespreek in dit verband de kritiek die door Nietzsche op dit begrip is ingebracht.
-(c) Een dochter verzorgt na de dood van haar moeder haar vader gedurende zijn verdere leven om zelf tenslotte na zijn dood haar leven als oude vrijster te slijten. Ziekelijke zelfverachting en zelfvernietiging of onvolprezen naastenliefde?
-(d) Een soldaat werpt zich op een granaat en redt daarmee het leven van zijn kameraden Heldendom of pure domheid?

C. Het utilarisme

Er wordt in dit werkboek niet ingegaan op de theoretische en praktische problemen die het utilarisme oproept. Deze worden uit de tekst (8.6) zelf duidelijk en kunnen van daaruit direct aan de hand van de volgende stellingen in discussie worden gebracht:

8.6.2 (1/2). -In gezelschap mag je niet roken.
-Hamsteren in tijden van nood moet worden veroordeeld.
-De identificatieplicht is aanvaardbaar.
-Men mag om rellen en ordeverstoringen te voorkomen verdachte individuen tevoren oppakken.

8.6.2 (3). -Straf in de vorm van algemene preventie is niet toegestaan.

-Het is juist procentueel meer belasting te vragen naarmate de inkomens stijgen.
-Persoonlijke verantwoordelijkheid is een belangrijke factor bij de bepaling van de kosten in de gezondheidszorg.
-Bij de plaatsing op wachtlijsten mag het maatschappelijk nut nooit als criterium gelden, het gaat altijd om de persoon en de mogelijkheid hem gezond te maken.
-De doodstraf is ontoelaatbaar.

8.6.4. -Verschillen in inkomen zijn alleen toegestaan als het algemeen belang daar direct mee is gediend.

8.6.5 (1). -Je behoeft een belofte niet te houden, noch de waarheid te spreken als je daarmee algemene belangen kunt dienen.

8.6.6. -Het utilarisme maakt zich niet schuldig aan de naturalistische drogredenering.

AD.VI.5. De samenleving als sociaal systeem

Hoofdtekst: ***8.3-5. De samenleving als systeem***

Bijteksten: ***1. Rol of zelf?, KCF.6.1.***
2. Het dilemma van de gevangene (DG), Exc.XXVII.3.4.
3. Rationeel gedrag: keuze en beslissing, 9.8.
4. Homans, KCF.5.2.0.

Lees de hoofdtekst.

VI.5.1. -(a) Analyseer het FT-systeem aan de hand van het instituut *school.* Bespreek de begrippen tolerantie, negatieve T, steady state ('ultrastabiliteit') en positieve T.
-(b) Leg het vraagstuk van immigratie en vluchtelingenstroom uit in termen van imput ('informatie'), tolerantie, dysfunctie, positieve en negatieve T, en foutvriendelijkheid.
-(c) Ben je het eens met de stelling dat censuur is toegestaan als de orde en rust in een samenleving wordt bedreigd? Denk bv aan de kwestie Rushdie.

VI.5.2. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Sociale systemen sturen het gedrag van hun leden en verschaffen hun de regels en waarden, waarnaar zij leven. Rol en positie (→ bijtekst 1) worden hun via opvoeding en scholing opgelegd. Uiterlijk is er tussen een mierenhoop of bijenzwerm en een mensenstad als Leeuwarden weinig verschil: men ziet een gekrioel van wezentjes, die bij nadere studie de hun toegedachte taken moeiteloos en schijnbaar automatisch uitvoeren. Het lijkt -op afstand- niet nodig om typisch menselijke communicatieve eigenschappen als overleg en redelijkheid in te voeren om gedragingen te voorspellen. Zo wordt het DG (→ bijtekst 2) door (socio)biologen als een onbewuste strategie gezien, die zich op veel plaatsen in de levende wereld openbaart en die dus behoort tot de biologische bagage. Mensen doen onbewust wat er van hen wordt verwacht. Begrippen als keuze en beslissing (→ bijteksten 3 en 4) zijn van geen waarde bij de beoordeling van sociale systemen en van het gedrag van hun leden.
Behandel aan de hand van het citaat van Axelrod en het daarbij gegeven commentaar (→ bijtekst 2) de vraag of menselijke samenlevingen niet veel meer zijn dan uitwerkingen van genetische programma's en mensen niet meer zijn dan functies ('rollen' en 'posities') binnen het sociaal-biologische systeem als steady state.

pieron en koek, filosofie: analyse en discussie, een werkboek (1998)

→ AD.V.6. De persoon en zijn vrijheid.

Voor een politieke invulling van het sociale FT-systeem: AD.VII.1. Het sociale systeem, twee interpretaties.

AD.VI.6. Macht

Tekst: 5.2. Macht. Een begripsmatige analyse

Macht kan op veel manieren worden gedefinieerd. In de tekst ligt alle nadruk op de gewelddadigheid: macht is gefundeerd in (de dreiging met) lichamelijke kracht, in een overwicht aan personen en in het bezit van wapens. Andere vormen van gedragsbeïnvloeding (Bc) worden omschreven in termen van invloed, overwicht en autoriteit.

VI.6.1. -Controleer deze stellingname aan de praktijk, bv thuis, op school of in een bedrijf, geef je oordeel en kom indien nodig met een nieuwe definitie van het begrip macht.

VI.6.2. -Is kennis macht?

AD.VI.7. Rechtvaardigheid

AD.VI.7.0. Inleiding. Moreel-ethische codes

Tekst: Sociale regels, 8.2.

In de loop van de geschiedenis ontstaan er overal ter wereld gedragscodes. Vaak staan ze op naam van godsdienststichters als Boeddha en Jezus, van een stamoudste als Mozes of staatslieden als Hammoerabbi en Confucius. Zij allen vatten de regels van hun tijd samen, stellen ze bij, verscherpen ze en geven ze een ethisch-religieuze basis zoals met het 'do ut des', het 'leer om leer', het piëteitsbeginsel of het ahimsa-principe. Om een indruk te geven van deze ontwikkeling nu een viertal codes.

1. Confucius: vijf relaties en tien houdingen

Het leven binnen een samenleving wordt bepaald door vijf relaties. Deze gezagsverhoudingen uiten zich in een tiental morele houdingen. Zo behoort de vader in de relatie tot zijn zoon liefdevol te zijn en behoort de zoon van zijn kant zijn vader met eerbied te bejegenen.
In het volgende schema worden de relaties en houdingen in samenhang aangegeven:

houdingen	*gezagsverhoudingen*	*houdingen*
welwillendheid	vorst/onderdaan	trouw
menselijkheid	oudere/jongere	erkentelijkheid
liefde	vader/zoon	eerbied
rechtvaardigheid	man/vrouw	gehoorzaamheid
zorgzaamheid	oudere/jongere broer	deemoed

Deze menselijke verhoudingen worden gedragen door *chiao*, piëteit, een begrip dat zorgzaamheid, eerbied en trouw uitdrukt. Confucius vindt de gezags(ver)houdingen voor zijn tijd noodzakelijk, maar hij is er ook van overtuigd dat de mensheid zich zo kan ontwikkelen dat vriendschap en solidariteit hun plaats zullen innemen.

2. Boeddha: vier grondwaarheden en vijf geboden

In de ogen van Boeddha is ons leven één grote ramp. Geboorte en ouderdom brengen leed. We moeten vaak leven met dat wat ons tegenstaat en worden gescheiden van dat wat ons lief is. Nooit bereiken we wat we wensen. Kortom: 'Er zijn meer tranen in de wereld dan druppels in de oceaan.'
De oorzaak van deze droevige situatie ligt bij onszelf: in onze diepe begeerte naar lichamelijk genot, in ons sterke verlangen te willen leven, in de wil macht uit te oefenen. Alleen als we ons losmaken van al deze instinctieve verlangens en de weg volgen naar inzicht en meditatie, kunnen we afstand doen van een leven dat louter lijden is. Boeddha vat zijn visie samen in vier grondwaarheden:

1. Het leven is lijden.
2. De oorzaak van dit lijden ligt in de begeerte.
3. Het lijden kunnen we opheffen door af te zien van begeerte.
4. Dit kunnen we bereiken door het *achtvoudig pad* af te gaan: we moeten juist en zuiver leren zien, besluiten, spreken, handelen, leven, streven, denken en mediteren.

In de praktijk van alledag bereiken we dit doel door ons te houden aan vijf hoofdgeboden:

1. Niet doden.
2. Niet stelen.
3. Geen onwettig en onnatuurlijk sexueel gedrag.
4. Niet liegen.
5. Geen gebruik van verdovende middelen.

3. Mozes: tien geboden

Na de uittocht uit Egypte sluit JHWH op de lange tocht naar het beloofde land een verbond met zijn volk. Mozes ontvangt op de berg Horeb de Tien Geboden. Hierin staat de dienst van JHWH centraal: het volk moet leven in het licht van het verbond met zijn God. De geboden luiden:

1. Ik ben JHWH jullie God, die jullie uit de slavernij, uit Egypte heeft weggevoerd. Jullie zullen geen andere goden vereren.
2. Jullie zullen geen beelden maken en die aanbidden.
3. Jullie zullen de naam van God niet zonder reden gebruiken.
4. De sabbat is een heilge dag. Houdt haar in ere.
5. Eert je vader en je moeder.
6. Je zult niet doden.
7. Je zult niet vreemd gaan.
8. Je zult niet stelen.
9. Je zult geen vals getuigenis geven.
10. Je zult niet begeren dat wat je naaste toebehoort.

4. Mohammed: vijf zuilen

De leer van Mohammed is, in navolging van de hebreeuwse godsdienst, monotheïstisch en theocratisch: er is één god en die beheerst het gehele persoonlijke, maatschappelijke en politieke leven. Dit blijkt duidelijk uit de Vijf Zuilen, de vijf hoofdgeboden voor de Moslim.

1. Het aanvaarden van de geloofsbelijdenis: er is maar één God, Allah, en Mohammed is zijn profeet.
2. Vijf maal daags op vastgestelde tijden bidden in de richting van Mekka.
3. De verplichting ongeveer drie procent van je inkomen af te staan. Dit bedrag is bestemd voor de verzorging van armen, zieken en wezen.
4. Het houden van een vastentijd gedurende de maand Ramadan. Overdag mogen volwassen en gezonde mensen niet eten, drinken, roken en aan sex doen.
5. Minstens eenmaal in je leven moet je een bedevaart naar Mekka maken.

Een andere belangrijke eis is het voeren van de heilige oorlog ('Jihad') tegen de ongelovigen met het doel de Islam te verbreiden.
Hiernaast zijn er nog een groot aantal praktische regels, waarvan een aantal in het oog springen:

-geen varkensvlees eten,
-geen rauw vlees eten,
-geen alcohol gebruiken,
-niet gokken,
-als vrouw buitenshuis een sluier dragen.

Opvallend is dat binnen de gegeven codes geen duidelijk verschil wordt gemaakt tussen sociale en persoonlijke regels.

VI.7.0.1. -(a) Maak dit onderscheid duidelijk aan de hand van een aantal voorbeelden.
-(b) Ben je het eens met de stelling dat veel regels binnen traditionele codes beter buiten achterwege hadden kunnen blijven omdat zij een inbreuk zijn op het persoonlijke leven?

VI.7.0.2. -Maak je eigen Vijf Geboden.

Vi.7.0.3. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Regels binnen een groep of samenleving kunnen worden omschreven in termen van rechtvaardigheid ('billijkheid', 'eerlijkheid'). Om te weten welke regels men moet gehoorzamen wordt een beroep gedaan op een vijftal instanties.

Wat rechtvaardig is
-weet je van nature ('instinctief'),
-voel je intuïtief aan,
-kan alleen op redelijke gronden worden vastgesteld,
-wordt je door de samenleving ingeprent en ligt als conventie vast.
-is door een hogere macht via een heilig boek geopenbaard.

Als je dus wordt gevraagd wat je onder *moreel juist* verstaat kun je je beroepen op

met
-**de natuur**. Het is vanzelfsprekend dat een moeder haar kind voedt, verzorgt en opvoedt, en dat de man bescherming biedt.
-**het gevoel**. Je weet intuïtief dat je niet mag stelen.
-**het verstand**. Het is redelijk dat in de wet rekening wordt gehouden de belangen van iedereen. Het is onredelijk ('onrechtvaardig') dat de een wordt voorgetrokken boven de ander.
-**de cultuur**. Het is hier en nu gewoonte abortus toe te staan. Dit zal zijn

nut wel hebben.
-**de openbaring**. In de Tien Geboden staat staat dat ik mijn ouders moet eren en aan dat gebod houd ik mij.

Zet de argumenten vóór en tegen van ieder van de stellingen op een rijtje en trek je conclusies.

AD. VI.7.1. De gulden regel

Tekst: ***1. Drie morele basisbeginselen, 10.38.5.***
2. Het Dilemma van de Gevangene, Exc.XVII.3.4.

> Een heiden kwam bij Shammai, een joodse rabbijn, en zei tegen hem: 'Ik wil graag lid worden van de joodse kerk, maar dan wel op de voorwaarde dat je me de hele Wet leert zolang ik op één been kan blijven staan.' Shammai joeg hem op staande voet naar buiten met zijn meetlat. Nu ging hij naar Hillel. Deze nam hem aan en zei: 'Wat akelig is voor jou, doe dat je kameraad ook niet aan: dat is de hele Wet, de rest is uitleg; ga en leer.'
>
> uit: de Talmoed

(1) Te midden van de veelheid aan geboden en verboden tref je in veel culturen een regel aan die blijkbaar als leidraad dient voor het leven van alledag: 'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet.' Deze gulden regel wordt op verschillende manieren geformuleerd.

> Confucius vroeg: 'Bestaat er een enkel woord dat als aanknopingspunt kan dien voor onze manier van leven?' De Meester antwoordde: 'Misschien het woord *wederkerigheid*: doe de ander niet aan wat jij niet wilt dat jou overkomt.'
>
> Mencius: 'Doe de ander aan wat jij wilt dat hij jou aandoet.'
>
> De Talmoed: 'Dit is de basis van de Torah: wat akelig is voor jezelf, doe dat je naaste niet aan. Indien je wenst dat niemand neemt wat van jou is, neem dan niet van een ander wat van hem is.'
>
> Jezus: 'Behandel de mensen zo als jezelf door hen zou willen worden behandeld. Want dat is de Wet en de Profeten.'

> Mo Ti: 'Behandel ieder land als je eigen land, ieder gezin als het jouwe, alle mensen als jezelf.'

Mensen behoren elkaar zonder onderscheid, onpartijdig en in wederzijdse liefde tegemoet te treden. Het is toch vanzelfsprekend dat je vrienden niet laat verhongeren. Je helpt hen in nood. Dit alles op hel praktische gronden: als ik egoïstisch ben, kan ik ook verwachten dat anderen mij zo zullen behandelen. En dat leidt tot geweld, wraakzucht en wanorde. Maar als ik vriendelijk en behulpzaam ben, zullen anderen dat ook zijn. Het beginsel van de wederkerigheid ('do ut des').

(2) De keerzijde is dat de wederkerigheid zich ook op negatieve manier uit: het leer om leer, het oog om oog, tand om tand. Wat als ik alleen de kans heb om ernstige narigheid te ontlopen door een ander narigheid aan te doen? Mezelf wegcijferen zoals Socrates in zijn discussie met de Sofisten eist? Of het Jungle-principe toepasssen?

VI.7.1.1. -Zoek een oplossing voor dit probleem (→ tekst 1) aan de hand van het Dilemma van de Gevangene en van de strategieën die naar aanleiding daarvan zijn ontwikkeld (→ tekst 2).

VI.7.2. Twee ethische codes

Hoofdteksten ***1. Kallikles: het recht van de sterkste, 8.7.1.***
2. Rechtvaardigheid, het rationele model, 8.9.3.3.
Bijteksten: ***1. Een discussie over rechtvaardigheid, Exc.XX.1.1.1.***
2. Sociale autoriteit. De machtigingspositie, KCF.5.2.4.

Rechtvaardigheid is een kernbegrip uit de sociale filosofie. In de hoofdteksten worden twee opvattingen uiteengezet: rechtvaardigheid als het recht van de sterkste en rechtvaardigheid als redelijk begrip.

VI.7.2.1. -(a) Bespreek de argumenten van Glauco en Adimantos (→ bijtekst 1), waarmee zij verdedigen dat het begrip (on)rechtvaardigheid niet redelijk van aard is, maar is ontstaan uit angst en domheid.
-(b) Het rationele model (→ hoofdtekst 2) heeft zwakke plekken. Op welke manier zullen Sofisten als Kallikles (→hoofdtekst 1) en Thrasymachos (→ bijtekst 1) dit model onderuit kunnen halen?
-(c) Velen menen dat het rationele model in een moderne wereld onvermijdelijk de overhand zal krijgen, anderen dat het een korte culturele oprisping is: uiteindelijk zal het recht van sterkste altijd de boventoon voeren. Welk standpunt is naar jouw mening het beste te verdedigen? Waarom?

Systemen hebben altijd een hiërarchische opbouw. Alleen zo kunnen orde en efficiëntie worden gewaarborgd. Dit betekent dat er autoriteitsverhoudingen bestaan. Er worden bevelen gegeven en deze moeten -zeker in krisistijden- worden uitgevoerd, ook al gaan ze tegen je eigen opvattingen in ('Befehl ist Befehl!').

VI.7.2.2. De uitspraak 'Bevel is bevel' roept twee vragen op:

bedrijfsle ven of universiteit bevelen van zijn superieuren opvolgt te veroordelen wegens oorlogs misdrijven en andere misdaden tegen de mensheid.

-(a) Is het wel rechtvaardig iemand die binnen een subsysteem als politie, leger,

-(b) Is het wel rechtvaardig iemand te veroordelen die is ingegaan tegen zijn superieuren omdat hij meent dat bepaalde ethische grenzen worden over schreden (de ME-er die naar zijn mening te hard tegen demonstranten moet optreden).

Neem in je overwegingen de uitkomsten mee van de experimenten van Milgram (→ bijtekst 2).

VI.7.2.3. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY (1)*

Sociale systemen hebben hun regels en waarden (samengevat onder het begrip rechtvaardigheid). Deze dragen bij tot het evenwicht van en de innerlijke rust binnen een samenleving. Een plotselinge invoering ('imput') van nieuwe waarden dreigt de harmonie te verstoren en brengt het systeem in gevaar. Toch verbieden de Engelsen in India de weduwenverbranding en het offeren van vetsgemeste slaven. Is hier sprake van een ethnocentrische ('koloniale') ingreep of een overwinning van het rationele model met zijn algemene geldigheid?

VI.7.2.4. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY (2)*

Worden de tribunalen tegen oorlogsmisdadigers te Neurenberg en Den Haag volgens jou gevoerd op grond van het recht van de overwinnaars of op grond van een algemeen aanvaardbaar rationeel model: is er sprake van een cultureel (= ethnocentrisch) vooroordeel of niet?

VI.7.2.5. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY (3)*

De vraag wordt nog urgenter als men bedenkt dat het rationele model dwang vermijdt: je kunt mensen niet dwingen binnen de cultuur waar ze wonen hun eigen tradities en waarden op te geven. Maar wat dan met ritueel slachten, de besnijdenis van jonge meisjes, de afwijzing van inenting tegen kinderverlamming bij sommige orthodox-protestante groeperingen en de afwijzing van bloedtransfusie bij Jehova-getuigen? Niet optreden leidt tot marteling en (geestelijke[a]) moord, wel optreden tot aantasting van de menselijke vrijheid. Zoek een uitweg uit dit doolhof.

→ AD.V.10.2 (d).

[a]Het onthouden van besnijdenis en toedienen van een bloedtransfusie leidt tot uitstoting van de kinderen.

AD.VI.8. Menselijke waardigheid

Hoofdtekst: ***Menselijke waardigheid, Exc.XXI.3.***

Bijtekst: ***Een functionele analyse. Rol, positie, status, 8.4.2 (2).***

VI.8.1. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

In de sociologie is het gebruikelijk in technische termen te spreken van rol, positie en status (→ bijtekst). Een hoge positie heeft status, roept respect op en verleent iemand 'dignitas' ('waardigheid'). Een vorst heeft bijna automatisch dignitas, maar de positie van een hoer is onbeduidend en haar status is laag ('onwaardig'). Waardigheid heeft oorspronkelijk te maken met de status die iemand binnen een samenleving inneemt, niet met de functie en met de waardering die deze oproept. Een voetbaltrainer of modeontwerper zal in zijn maatschappelijkke rol nooit de positie en status bereiken die met zijn populariteit en deskundigheid overeenkomt: echte waardigheid zal hij nooit bezitten. Die is weggelegd voor leden van keizerlijke en koninklijke families, voor adellijke lieden, voor leden van het politieke en bestuurlijke establishment, kortom voor hoogwaardigheidsbekleders.
Deze hiërarchische plaatsbepaling is de geschiedenis vanzelfsprekend, maar wordt in moderne, democratische samenlevingen afgewezen: mensen bezitten als mensen

waardigheid en dienen allen respect af, zij zijn gelijkwaardig. Dit betekent dan ook dat een hoer of een huurmoordenaar als mens respect afdwingt.
Maar ook deze conclusie is voor velen onaanvaardbaar: eerbied hangt niet samen met je positie, niet met het gegeven dat je mens bent, maar met het gedrag dat je vertoont. Onwaardigheid is een sociaal-ethisch beginsel, het is een norm voor je handelen. In dit opzicht is het dan de vraag of prostitutie een onwaardig beroep kan worden genoemd.
Bespreek deze vraag. Ga daarbij uit van een zoon/dochter die werkt bij een escortbedrijf en in discussie raakt met zijn/haar ouders. Gebruik bij de woordenstrijd -want meer zal het niet worden- alle boven genoemde betekenissen van *(on)waardig*.

AD.VI.9. Bafa Bafa

Hoofdtekst: ***Het Bafa Bafa-spel***

Bijtekst ***KCF.6.5.2. De gelukkige slaaf***

In het simulatiespel *Bafa Bafa*, in opdracht van de amerikaanse marine geschreven door Gary Shirts, worden twee culturen met elkaar geconfronteerd. De bedoeling is dat de deelnemers -oorspronkelijk militairen die in Vietnam gingen dienen- waardering leren opbrengen voor vreemde culturen en gaan inzien dat deze ieder hun eigen waarden en normen hebben. Speel het spel.

VI.9.1. -(a) Herken je in het spel de werkelijkheid of blijft het een abstract model?
-(b) Zullen de onderlinge bezoeken tot een betere verstandhouding en onderling respect leiden? Of juist niet?

Stel: In een van de culturen blijkt uit observatie en interviews dat een aantal mensen wordt onderdrukt. Toch laten zij zich niet negatief over de situatie uit, zij blijken er zelfs niet ontevreden mee te zijn. Je gaat nu op zoek naar een cultuurfilosoof van naam binnen deze cultuur en legt hem de kwestie voor. Deze verdedigt de stelling dat het mensen juist ten goede komt als zij de negatieve kanten van het sociaal-politieke leven niet kunnen en willen doorzien. Waarom zou het dan nodig zijn hen bewust te maken van

hun situatie en positie. Waarom hen kritisch stemmen, zeker nu zij zich toch redelijk tevreden blijken te voelen? Bewustmaking betekent dat er onrust ontstaat binnen de groep, dat de individuen uit balans raken en ongelukkig worden. Het vraagstuk van de gelukkige slaaf (→ bijtekst).

VI.9.2. -(a) Maakt de cultuurfilosoof zich schuldig aan een ethisch oordeel of moet je zijn mening karakteriseren als 'niet-moreel' in de betekenis die Plamenatz (→ bijtekst) eraan toekent?

-(b) Geef zelf je visie op het probleem van de *gelukkige slaaf*.

Plamenatz vindt dat kinderarbeid, onderdrukking van vrouwen en slavernij pas ethisch verwijtbaar zijn als mensen op de hoogte (kunnen) zijn van de eisen die het moderne mensbeeld aan hen als bewuste wezens stelt (→ bijtekst). Dit heeft ook consequenties voor de hedendaagse situatie.

VI.9.3. -(a) Zijn olifanten en apen in dierentuinen of circussen, langgestraften in gevangenissen en het ontwikkelen van velerlei bloedstollend oorlogstuig in de termen van Plamenatz niet ethisch verwerpelijk en dus verwijtbaar?

-(b) Hoe staat het met de abortus provocatus?

AD.VII. Politiek

AD.VII.1. Het sociale systeem. Twee politieke interpretaties

Hoofdteksten: ***1. Het aristocratische ideaal, Exc.XXII.2.0***
2. Het democratische model van Macchiavelli, KCF.5.1.

Bijteksten: ***1. Het menselijke bewustzijn. Conclusie, Exc.XV.5.3***
2. Het concurrentiemodel, Exc.XXVII.3.1.2.
3. Het conflictmodel, Exc.XXVII.3.1.2.
4. Plato, De opbouw van de polis, Exc.XX.1.6.
5. Montaigne, De godsdienst, 11.4.2 (4).

Binnen een strikt sociobiologisch model kan men het menselijke bewustzijn (blijkbaar) niet anders zien dan als een bijverschijnsel ('epifenomenon') van genetische programma's. In tegenstelling hiermee wordt in dit boek -ook op strikt biologische gronden (→ bijtekst 1)- aangenomen dat mensen bewuste wezens

zijn die informatie verwerken, er betekenis aan geven, de tijd overzien, zich doelen stellen en actief kunnen ingrijpen om deze -puur hedonistische en eudaimonistische- doelen op redelijke gronden te bereiken. Dit betekent ook dat er in de loop van de geschiedenis morele waarden zijn ontwikkeld die als invulling dienen van het FT-systeem: de tolerantie van een systeem is de vaak doordachte reactie van mensen op de situatie waarin zij verkeren (VGO).
Vanuit de sociale filosofie komt dan de vraag op welke invulling op den duur het beste voldoet. Als voorbeelden het aristocratische model (→ hoofdtekst 1) en het democratische model van Macchiavelli (→ hoofdtekst 2). Het eerste geeft een negatieve, biologische interpretatie (→ bijtekst 3), die inhoudt dat mensen als van nature zijn ingebed binnen een hiërarchisch systeem, het tweede houdt meer rekening met de keuzes van mensen en hun persoonlijke belangen.

VII.1.1. -(a) Geef een analyse van beide modellen, ingedeeld in een aantal categorieën zoals mensbeeld, wereldbeeld, moraal. Laat de tegenstellingen goed uitkomen en maak een goed onderlegde keuze.

-(b) Velen, waaronder Macchiavelli (→ hoofdtekst 2), Plato (→ bijtekst 4) en Montaigne (→ bijtekst 5), vinden dat een staatsgodsdienst onontbeerlijk is voor een samenleving. Ben je het met dit denkbeeld eens?

-(c) Is het niet wenselijk naar een regering te streven van deskundigen, die zich, zonder dat zij de kans krijgen zich te verrijken of blijvend de macht te grijpen, geheel aan het bestuur wijden? Dit zonder dat zij regelmatig verantwoording behoeven af te leggen aan de gemeenschap in haar geheel.

AD.VII.2. De democratie

B. Teksten: ***1. De democratie, Exc.XXII.***
2. De pragmatische paradox, Exc.III.4.

Een kritische behandeling van de moderne democratie kan gebeuren vanuit tekst 1: daar komen de vragen als vanzelf op. Op deze plaats wordt alleen een aantal problemen aan de orde gesteld dat zich nog al eens in de dagelijkse praktijk voordoet en dat bovendien paradoxaal van karakter is. Regels kunnen blijkbaar alleen worden gehandhaafd door ze te breken (→ tekst 2: 'de dubbele binding').

VII.2.1. -(a) De meerderheid beslist: is burgerlijke ongehoorzaamheid dan wel toegestaan als er grote belangen op het spel staan (bv het milieu) of als de mensenrechten worden aangetast?

-(b) Geweld wordt binnen een democratie afgewezen als middel je zin te krijgen. Maar

toch, als je merkt dat het democratische systeem langzamerhand afglijdt naar een aristocratisch-getint systeem of dat het zich niets gelegen laat liggen aan de eigen democratische waarden, en bv getto's in al hun rampspoed rustig laat gedijen, acht je een stadsguerilla dan niet als uiterste redmiddel te rechtvaardigen? Ook Machiavelli achtte *alle* middelen geoorloofd om de democratie in stand te houden (of te heroveren).

-(c) Democratie garandeert vrijheid van meningsuiting: mag je mensen dan uitsluiten van bepaalde beroepen zoals leraar en ambtenaar of mag je politieke partijen en groeperin gen verbieden als deze(n) zich openlijk tegen de democratie -of haar waarden- keren?

-(d) Naast vrijheid van meningsuiting en godsdienst is de afwijzing van discriminatie -bv op grond van sexe en ras- de spil van ieder werkelijk democratisch beleid. Wat nu met de beslissing van een christelijk schoolbestuur dat vanuit bijbels fundament homosexualiteit als diep-zondig afwijst en daarom een onderwijzer ontslag aanzegt, die openlijk voor zijn sexuele voorkeur uitkomt: discriminatie of vrijheid van godsdienst?

→ AD.V.7.4.

Vanuit het formeel-democratische model zijn gewelddadige omwentelingen, gericht op de omverwerping van aristocratische dictaturen, zelfs als uiterste middel onaanvaardbaar. Laat de geschiedenis zijn loop -zo luidt de redenering-, ook zonder revolutionaire acties zal langs lijnen der geleidelijkheid de gepaste politieke constellatie ontstaan. Rusland zou zonder de bloedige revolutie van 1917 waarschijnlijk als vanzelfsprekend zijn uitgegroeid tot een gezond (democratisch) systeem.
Revoluties brengen geen echte veranderingen ten goede en keren zich uiteindelijk tegen de gestelde doeleinden, Of zoals Pareto stelt: revoluties -als weldaad voor de mensheid- voeren onherroepelijk tot autoritaire en centralistische regimes. Wat niet het doel kan zijn!

VII.2.2. -Zet het begrip revolutie binnen een argumentatieschema en trek je conclusies.

VII.2.3. Hoe onschuldig zijn 'onschuldige burgers' als zij het slachtoffer worden van kapingen en aanslagen? Guerilla's, maar ook een filosoof als Sartre, stellen dat zij zich niet kunnen onttrekken aan de verantwoordelijkheid voor de politieke gang van zaken. Loop je mee in een systeem -en verzet je je niet- dan ben je mede schuldig aan de wandaden ervan.
-Mee eens?

AD.VIII. Esthetica en filosofie van de kunst

AD.VIII.0. Inleiding

Teksten:
1. Wittgenstein, Familie-gelijkenissen, 4.6.2.2.
2. De implicatieve definitie, 3.5.5.
3. Een stipulatieve definitie van kunst, 10.0.3.
4. Kunst een complex probleem, 10.0.2.

VIII.0.1. -(a) Welke kenmerken zijn volgens jou typerend voor kunstzinnige activiteiten en kunstwerken?
-(b) Orden ze.
-(c) Is er bij het begrip kunst sprake van een familie-gelijkenis (→ tekst 1) of denk je dat

het mogelijk is een implicatieve definitie (→ tekst 2, 3) te geven?

Kunst is in moderne samenlevingen een complex verschijnsel (→ tekst 4). Om er iets zinnigs over te kunnen zeggen is het nodig een duidelijk onderscheid te maken tussen:

-(a) Esthetisch en kunstzinnig,
-(b) Art pur en kunst als geïntegreerde vorm (KGV),
-(c) Kunst, antikunst en meta-kunst,
-(d) Abstracte kunst en conceptuele kunst,
-(e) Avantgarde, experimentele kunst, conventionele kunst, institutionele kunst en volks-kunst,
-(f) Modernisme en postmodernisme.

In deze AD wordt uitdrukkelijk ingegaan op a en b. Verder wordt er veel aandacht besteed aan analyse, exegese en interpretatie van kunstwerken op het gebied van poëzie, film, schilderkunst en muziek. Hier zullen c-f terzijde ter sprake komen.

VIII.0.2. -Ga na of je de boven gegeven onderscheidingen (a-f) kunt thuisbrengen en of je de strekking er van begrijpt.

Als inleiding nu eerst een aantal stellingen over kunst, dat laat zien met welke soort vraagstukken men op het gebied van esthetica en kunst te maken kan krijgen (→ tekst 4).

01. Over smaak valt niet te twisten. Je kunt iemand niet verwijten dat hij een wansmaak heeft als hij van soaps of heavy metal houdt.

02. CD, videocasette en plaatjes-kunstboek maken van kunstwerken een consumptieartikel. Dat kan de bedoeling niet zijn.

03. Kunst is maar al te vaak een kwestie van snobisme: de zondagmiddag in het Concertgebouw, de handtekening onder een Rembrandt of een Vermeer, de nieuwe richtingen binnen pop en jazz.

04. Kunst is een zaak van gevoel en emotie, niet van verstand.

05. Schoonheid kan, maar behoeft geen kenmerk van een kunstwerk te zijn.

06. Het is onmogelijk een definitie te geven van kunst. Er zijn immers geen doorslaggevende criteria.

07. Als muziek kunstzinnig kan zijn, dan ook sport, sex of een maaltijd.

08. Indien iemand ontkent dat abstracte schilderijen van Kandinsky, Mondriaan of De Koning kunstzinnig kunnen worden genoemd, moet hij ook de mogelijkheid uitsluiten dat muziek een kunstvorm kan zijn. In beide gevallen wordt immers enkel een esthetisch medium (kleur, klank) geordend.

09. Kunst is er niet alleen om te genieten, zij moet ook een visie uitdragen en zich maatschappij-kritisch opstellen.

10. De kunst van de twintigste eeuw is niet anders dan burgermansbedrog.

11. De kunst van de twintigste eeuw is een vorm van decadentie.

12. Dat je op school leert vertalen, volleybal spelen en opstellen schrijven valt te begrijpen, maar dat je wordt verplicht muziek of literatuur te (leren) uitleggen en interpreteren, kan niet worden verdedigd: je leert toch ook niet aan de hand van (stijl)boek en video de voetbalwedstrijd West Duitsland - Nederland (1974) te analyseren, met een proefwerk na!

13. Hoe dan ook: kunst is een eliteverschijnsel.

14. Deskundigen bepalen de kijk op de kunst: leraren, recensenten, auteurs van leerboeken, historici.

15. Kunst behoort niet te worden gesubsidieerd.

VIII.0.3. -Geef bij ieder van de stellingen een kort commentaar.

AD.VIII.1. Esthetisch en kunstzinnig

Teksten:
01. Esthetische gewaarwording, 10.5.
02. Dewey, Exc.XXXV.4.
03. Esthetische waarneming, 10.6.
04. Informatie/redundantie, 10.7.1.
05. Esthetisch en kunstzinnig, 10.7.2.
06. Kant, lekker en mooi, 6.7.16 (1).
07. Conventionele kunst, 10.3.4.
08. Institutionele kunst en volkskunst, 10.3.2.
09. De ontspanningscultuur, 10.3.3.

10. Kunstzinnige reacties. Hawks Rio Bravo, 10.9.2.
11. Volkskunst, 10.3.5 (2).

VIII.1.1. -(a) Noem een aantal verschijnselen, voorwerpen, gebeurtenissen en/of persoonlijke voorvallen die je als esthetisch (→ tekst 1) zou definiëren.
-(b) Zijn er hieronder ook die Dewey *esthetisch* zou noemen (→ tekst 2)?
-(c) Past Dewey's definitie van de term esthetisch binnen die van het basisboek (→ teksten 1 en 3) of is ze er strijdig mee?

VIII.1.2. -Ben je het eens met de visie die in het basisboek wordt verdedigd dat het begrip esthetisch kan worden beschreven in experimenteel-wetenschappelijke termen (→ tekst 3)?

VIII.1.3. esthetisch -Zijn er bij de in VIII.1.1 genoemde voorwerpen, verschijnselen enz. die je naast ook kunstzinnig zou willen noemen (→ teksten 4 en 5). Zo ja, waarom?

VIII.1.4. Kant maakt een onderscheid tussen de esthetische begrippen lekker en mooi, het ene is volgens hem zuiver subjectief, het ander is objectiever (→ tekst 6): je kunt er meningen over uitwisselen. Ben je het met zijn stelling eens?

VIII.1.5. Van Meegeren maakte schilderijen in de stijl van Vermeer en liet ze onder diens naam op de markt brengen. Ze werden hoog geprezen. De ontdekking van het bedrog was dan ook een klap in het gezicht van kunstkritiek[a]. Of niet? Zou Van Meegeren, als hij het werk onder eigen naam had tentoongesteld, als een groot, conventioneel kunstenaar (→ teksten 4, 5, 7) de geschiedenis zijn ingegaan?

VIII.1.6. Een beroemd kunstenaar biedt onder een andere naam een werk aan. Het wordt als middelmatig afgewezen. Is dit er een bewijs van dat het in de kunst allemaal maar om naam en prestige gaat?

VIII.1.7. Weerleg de visie dat populaire kunst (een Hollywoodfilm, rockmuziek) niet kunstzinnig kan zijn omdat ze aan de oppervlakte blijft en tot passiviteit oproept, omdat visie ontbreekt, echte creativiteit onmogelijk is en omdat een complexe, autonome kunstzinnige vorm niet kan worden bereikt (→ vooral de teksten 8-11).

AD.VIII.2. KGV en art pur

Teksten:
01. Aristoteles, 10.10.1.
02. Kunst als meditatieve functie, 10.10.2.
03. Kunst als expressiviteit, 10.10.3.
04. Expressiviteit, Exc.XXXIII.
05. Collingwood/Langer, 6.1.5 (2, 3).
06. Dufrenne, 10.0.2 (citaat).
07. Tweetalen-hypothese (Skinner), 4.5.2.

[a]Dubieuzer is het feit dat dezelfde critici, die aanvankelijk de 'Vermeers' de hemel inprezen, er later als de kippen bijzijn om aan te tonen hoe duidelijk er van bedrog sprake is.

08. De visie, 10.8.9.
09. Art pur, Exc.XXXI.
10. De vorm, 10.7.3.
11. Sorell, 10.11.3 (3)

Aristoteles (→ tekst 1) gaf al een definitie van kunst als geïntegreerde vorm (KGV). Deze benadering wordt in dit gedeelte aan de orde gesteld, dit vooral om te laten zien dat zij lang niet zo vanzelfsprekend is als vaak wordt verondersteld.

VIII.2.1. Kunst wordt vaak een speciale psychische kracht toegekend. Lees de gegeven teksten en ga na of alle kunst

-(a) een zuiverende functie heeft (→ tekst 1).
-(b) een existentieel-meditatieve dimensie bezit (→ tekst 2).
-(c) gevoelens en emoties tot uitdrukking brengt (→ teksten 3-5).

VIII.2.2. -Indien uit de vorige opgave blijkt dat lang niet alle kunst voldoet aan de drie gegeven aspecten, hoe zou je dan reageren op de tegenwerping dat in ieder geval alle *grote en ernstige* kunst moet voldoen aan (een van) deze aspecten?

VIII.2.3. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Brengt kunst een eigen soort kennis voort? Volgens Defrenne wel (→ tekst 6). Ook Lotman stelt dat er een noodzakelijk verband bestaat tussen kunst en kennis. Hij schrijft: 'Bepaalde soorten van informatie kunnen alleen maar met behulp van bijzonder georganiseerde talen worden opgeslagen en overgedragen - zo eisen chemische en algebraïsche informaties hun eigen talen, die speciaal voor het betreffende type van constructie ('modellering') en communicatie geschikt moeten zijn. Kunst is een groots georganiseerde generator van talen van een speciaal type, talen die de mensheid een onvervangbare dienst bewijzen doordat zij een uiterst ingewikkelde en in zijn mechanisme nog niet definitief verklaard deelgebied van de menselijke kennis bedienen.' Ga in op deze stellingname en geef aan of naar jouw mening een taalverschijnsel als de metafoor (→ tekst 7) of esthetische media als klank en beeld zo als taal kunnen worden geconstrueerd dat zij de basis vormen van speciale talen, die op hun beurt de bron zijn van specifieke kennis die niet op natuurwetenschappelijke -of andere- wijze kan worden verkregen. Mocht dat zo zijn, gaat het dan bij deze nieuwe talen om *kunstzinnige* talen, talen die zich alleen binnen het bereik van de kunst kunnen ontwikkelen?

→ AD.II.4.3.
→ AD.VIII.2.1 (c).

VIII.2.4. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Of een kunstwerk geslaagd mag worden genoemd, hangt er van af of er een eenheid en samenhang bestaat tussen vorm, inhoud en visie (→ tekst 8.1). Alleen op grond van dit criterium kan een een geïntegreerde vorm van kunst op zijn kunstzinnigheid worden beoordeeld. Toch stelt Greene (→ tekst 8.2) dat er dan pas sprake is van echte kunst als een werk van diep inzicht en van een verbeeldingsvolle intensiteit getuigt. Hiermee keert hij zich tegen een vertegenwoordiger van de art pur (→ tekst 9) als Bell (→ tekst 8.3), die

meent dat alleen de vorm (→ tekst 10) bepalend is voor voor het kunstzinnig gehalte. Lees de teksten, analyseer de argumenten en geef je oordeel.

VIII.2.5. Sorell (→ tekst 11) zou 'A Clockwork Orange' zeker als *als een minder geslaagd kunstwerk* beschouwen, omdat de film het kwade niet ondubbelzinnig afwijst. Deel je deze mening?

→ VIII.6.3. Cl'O als parodie.

AD.VIII.3. Dichtkunst

Tekst: 10.12. De complexe opbouw van het gedicht

VIII.3.1 *ESSAY*

Neem de bespreking van een gedicht in de klas of uit een tijdschrift en ga na in welke opzichten het naar jouw mening voldoet aan een juiste analyse, exegese, interpretatie en aan inzicht in het kunstzinnige karakter ervan.

AD.VIII.4. Muziek

Teksten: ***1. Muziek: analytisch en synthetisch, Exc.XXIX.1.5***
2. Zuivere muziek als abstracte kunst, 10.8.3.
3. Allan Blooms aanval op de late moderniteit, Exc.XXXIX.D.1.
4. Officiële kunst en volkskunst, 10.3.0.

5. Bijlage: een beoordelingsmodel

VIII.4.1. *ESSAY*

Over muziek bestaan binnen de westerse traditie verschillende visies: de analytisch-klassieke en romantisch-synthetische (→ tekst 1), naast de puur-kunstzinnige (→ tekst 2).
-Lees de teksten en schrijf een essay over de plaats en functie van (kunstzinnige) muziek.

VIII.4.2. Rockmuziek is driftmatig van aard. Haar invloed is negatief, dit in tegenstelling tot de klassieke muziek (→ teksten 1 en 2). In deze trant fulmineert Bloom (→ tekst 1) tegen hedendaagse vormen van 'popular culture' (→ tekst 4).
-Ga aan de hand van de definties in de teksten na in hoeverre Bloom het gelijk aan zijn zijde heeft.

→ De kunstzinnige status van de populaire kunst, VIII.1.7.

VIII.4.3. -Schrijf een kritiek op een muziekstuk, een popnummer of een cd. Maak gebruik van het beoordelingsmodel (kader). Ga in op de functie, op de esthetische en kunstzinnige aspec ten, op de verschillen tussen KGV en art pur.

pieron en koek, filosofie: analyse en discussie, een werkboek (1998)

Muziek: een beoordelingsmodel

Bij het horen van een componist (Haydn) of uitvoerende (Napalm Death) en van de stijl (sarabande) of de muzieksoort (romantiek, Hip Hop) reageren veel mensen bij voorbaat op positieve of negatieve manier, omdat zij hun mening voor een deel al hebben gevormd. Deze meningsvorming komt nogal eens tot stand op gronden die met de muziek zelf weinig van doen hebben: de muziek-*cultuur* (opera, rock, schlager) van anderen staat hun niet aan.

Wil iemand over muziek meespreken, dan moet hij in staat zijn een aantal muzikale kenmerken te herkennen: snelheid, hardheid, afwisseling, welluidendheid, ritme en melodie. Maar ook moet hij kunnen beoordelen of een stuk goed is gespeeld ('timing') en of het goed is opgenomen ('mixage').

De waardering van muziek hangt in de eerste plaats sterk af van de klankleur, van de combinatie van de muziekinstrumenten, bij gezongen muziek van de klank van de stem. Andere beoordelingsnormen worden uitgedrukt in negatieve termen als slaapverwekkend, saai en sentimenteel. De beoordeling vindt uiteindelijk plaats in termen van esthetisch ('mooi') en kunstzinnig ('goed', 'knap', 'creatief'). In dit verband komt de vraag op of de beluisterde muziek strikt gebonden is aan een (sub)cultuur of dat ze waarden heeft die daar boven uitstijgen.

WERKMODEL

Muziekstuk: titel
componist
uitvoerende(n)
soort muziek
stijl

Oordelen bij voorbaat

01. soort/stijl					-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	
02. componist/groep	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3					
03. muziekcultuur	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3					

muzikale kenmerken

04.	langzaam			1	2	3	4	5			snel	
05.	zacht					1	2	3	4	5		hard
06.	monotoom					1	2	3	4	5		afwisselend
07.	welluidend					1	2	3	4	5		schril ('dissonant')
08.	ritmisch eenvoudig			1	2	3	4	5			ingewikkeld ('moeilijk na te tikken')	
09.	melodisch eenvoudig					1	2	3	4	5		ingewikkeld ('moeilijk na of mee te zingen')
10.	slecht gespeeld[a]			1	2	3	4	5			goed gespeeld ('timing')	
11.	slecht opgenomen			1	2	3	4	5			goed opgenomen ('mixage')	

waardering

12.	klankkleur	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3

[a]Bij puur kunstzinnige muziek, zoals de klassieke, romantische en moderne, speelt ook de interpreatie van de partituur een rol: is de muziek uitgevoerd zoals de componist dat voor ogen stond. Met als volgende vraag of de partituur als voorschrift moet dienen of als advies. Denk aan een recept in een kookboek.

pieron en koek, filosofie: analyse en discussie, een werkboek (1998)

13. klank van de stem -3 -2 -1 0 +1 +2 +3

14. slaapverwekkend 1 2 3 4 5 opwindend
15. redundant/cliché 1 2 3 4 5 informatief/verrassend
16. nuchter/koel 1 2 3 4 5 gevoelsmatig ('romantisch')

17. geheel: mooi -3 -2 -1 0 +1 +2 +3
18. geheel: goed -3 -2 -1 0 +1 +2 +3

19. deze muziek(soort) is tijd- en cultuurgebonden: ja/nee

20. na het luisteren is mijn mening over deze (soort) muziek veranderd: ja/nee.

opmmerkingen

AD.VIII.5. De schilderkunst

Teksten: ***1. Beeld en gelijkenis, Exc.VI.***
2. Schilderkunst, 10.F.
3. Analyse contra synthese, 1.2.3.
4. Kitsch, Exc.XXXVI.

VIII.5.1. -Goodman en anderen stellen dat realisme altijd een kwestie is van gewoonte. (→ tekst 1). Herkenning is afhankelijk van de code, de context en de verwachtingen van de ontvanger. Toch kun je je bij het zien van de prehistorische tekeningen (→ Bb.10.1.1.1) en een schilderij als dat van Rembrandt (→ Bb.10.1.2.3.4) afvragen of er toch niet een gemeenschappelijk element aanwezig is dat afbeeldingen herkenbaar -en in zekere zin dus 'realistisch'- maakt. Geef je oordeel.

VIII.5.2. -(a) Zet een schilderij van Dali uit de periode vanaf 1931 tegenover een Mondriaan uit de periode 1921-1932. Geef van beide een analyse, exegese en interpretatie.
-(b) Pas het schema *analytisch/synthetisch* erop toe (→ tekst 3).
-(c) Hoe beoordeel je beide als kunstwerk?

VIII.5.3. -Neem een werk uit Dali's amerikaanse periode. Kun je dit als *kitsch* omschrijven (→ tekst 4)?

Mondriaan schrijft over de schilderkunst: 'Terwijl universele werkelijkheid voortkomt uit nauwkeurig bepaalde verhoudingen, toont de concrete werkelijkheid alleen maar versluierde verhoudingen. Het zal duidelijk zijn dat de laatste verward moet zijn, terwijl de universele schoonheid altijd helder is. De ene is vrij, de ander gebonden aan het individuele leven, of dit nu persoonlijk of gemeenschappelijk is. Subjectieve werkelijkheid en verhoudingsgewijs objectieve werkelijkheid: dat is de tegenstelling. Zuiver abstracte kunst beoogt de laatste te scheppen, figuratieve kunst de eerste. ./.
Hoewel kunst in wezen overal en altijd hetzelfde is, komen in haar vele en gevarieerde verschijningsvormen toch twee belangrijke, maar volstrekt tegengestelde menselijke neigingen tot uitdrukking. De ene beoogt de directe schepping van universele schoonheid, de andere beoogt de esthetische expressie van zichzelf, met andere woorden, van wat iemand denkt en ervaart. De eerste streeft ernaar de werkelijkheid objectief weer te geven, de tweede subjectief. Zo zien we in ieder figuratief kunstwerk behalve de wens schoonheid objectief weer te geven -uitsluitend door middel van vorm en kleur, en in evenwichtige verhoudingen- tevens een poging om tot uitdrukking te brengen wat deze vormen, kleuren en verhoudingen in ons oproepen. Deze laatste poging moet wel uitlopen op een individuele expressie, die de zuivere weergave van schoonheid versluiert.'

VIII.5.4. Ben je het eens met de opmerkingen van Mondriaan dat

-(a) abstracte in tegenstelling tot figuratieve kunst verhoudingsgewijs een objectieve(re) werkelijkheid schept,
-(b) figuratieve kunst de zuivere weergave van de schoonheid versluiert?

VIII.5.5. -Men heeft met reden geopperd dat Mondriaan pas nadat hij tot de abstracte kunst was overgegaan een 'platonische' interpretatie van zijn werk heeft gegeven: zijn schilderkunst als een objectieve weergave van een ideële wereld. Heeft zo'n uitleg achteraf naar jouw mening nog enige waarde?

AD.VIII.6. De film

Tekst: ***10.G. Film als kunstzinnig medium***
Bijtekst: ***10.H. A Clockwork Orange***

VIII.6.1. -Kies een film die je erg bevalt, verrast of juist tegenstaat, noteer op welke onderdelen je een onderzoek wilt doen en ga vervolgens aan de hand van onderstaand schema na wat de film uitzonderlijk maakt. Bespreek alleen die aspecten waarin de film naar jouw mening opvalt, bv de lacunes, gebruik materiaal, narratieve dimensies, de compositie.

1. ANALYSE

1.1. Verhaalanalyse (1): de constructie

1. onderwerp
2. verhaaltijd
3. verhaallijn
4. verhaaltrant
5. verhaalcode
6. chronotoop
7. story (+ setting)
8. plot
9. verwachtingspatronen
10. genre

1.2. Verhaalanalyse (2): inconsistentie en lacune

1. tegenstrijdigheden, ongeloofwaardigheden
2. invulling leemten

1.3. Technische analyse (1): het materiaal

1. de camera
2. de lens
3. de filter
4. het kader

1.4. Technische analyse (2): de esthetische media

1. het licht
2. de kleur
3. vormen van geluid:
    1. geluid
    2. taal
    3. muziek

1.5. Technische analyse (3): enscenering en casting

1. enscenering:
    1. setting
    2. kleding
    3. make-up

2. casting

1.6. Technische analyse (4): shots en hun montage

1. soorten shots
2. opbouw shots/scenes
3. montage: redactie of constructie
4. ordening filmtijd in ritme en tempo
5. manipulatie van de fysische tijd

2. EXEGESE

2.1. De inhoud van het verhaal

1. ontwikkeling
2. titel

2.2. De functie van de delen binnen het geheel

1. kerngedeelten
2. nevenplots

2.3. Het aangeven van samenhang en betekenis: herhalingen

1. illustraties
2. cyclische ordeningen
3. motieven

2.4-7. Materiaal en media als ondersteuning van de inhoud

het materiaal: camera
lens
filter
kader

de media: licht
kleur
geluid
taal
muziek

enscenering: decor
kleding, sieraden, make-up

casting: spel enz.

shot/montage

2.5. Narratieve dimensies: existentieel, tragisch, pathologisch

2.6. Symboliek

2.7. sfeer

2.8. toon

3. INTERPRETATIE

3.1. Thema's: narratieve
verbale
essayistische

3.2. Interpretatieve categorieën (1): werkelijkheid
waarheid

3.3. Interpretatieve categorieën (2): orde (kosmos, natuur, mensbeeld, sociale orde)

3.4. De morele implicaties:

-karaktertrekken, gewoonten, verbaal gedrag
-drie morele basisbeginselen: Jungle-principe, Gulden Regel, Ahimsa-principe,
-arete/deugd

4. DE KUNSTZINNIGE WAARDERING

-informatie als kriterium (verrassing, creativiteit)
-de compositie : eenheid van vorm, inhoud en visie
-scheiding kunstzinnigheid (als geïntegreerde vorm) en ontspanning/ver maak

VIII.6.2. Naast het boven gegeven schema kun je ook gebruik maken van een andere, minder technische opzet, die de nadruk legt op de kunstzinnige kwaliteiten van een film. Zij kan goed dienst doen als een eerste oriëntatie.

Schema: Kunstzinnige kwaliteiten

	esthetisch/ conventioneel	effectief	verrassend/ knap	verrassend/ informatief
01. beeld				
02. camera/lens				
03. montage				
04. kleur				
05. geluid				
06. stem				
07. muziek				
08. taal				
09. mise en scene:				
a. decor				
b. belichting				
c. kleding				
d. opmaak				
10. spel				
11. verhaalopbouw				
12. dialoog				
13. symbool/metafoor				
----				
14. identificatie				
15. toon				
16. sfeer				

17. kunstzinnige waardering (compositie/creativiteit):
a. slecht
b. matig
c. redelijk
d. goed
e. meesterwerk

VIII.6.3. *OPEN DISCUSSIE/ESSAY*

Het valt niet te ontkennen dat de toon van Cl'O vaak ironisch en zelfs cynisch is. Nu vraagt Ronald Hepburn zich af of een verhaal dat op groteske manier wordt teruggebracht tot een parodie en een werk waarin niet wordt geprobeerd het menselijk bestaan in zijn geheel te karakteriseren, ooit als groot(s) kan worden beschouwd. Terecht? Ga bij je antwoord in op de tegenstelling art pur/KGV.

C. LIJSTEN

1. Begrippenlijst

In deze lijst van filosofische begrippen wordt verwezen naar de hoofdtekst door verwijzing naar de hoofdstukken (1-11), naar de korte cursus filosofie (KCF), naar de excursussen (Exc.I-XLV) en naar het werkboek (AD).

Abadha. Principe van de niet-tegenspraak (ind). [→ 11.2.2.]
Abductie. Gissing. Vanuit q kom ik tot de overtuiging dat p voorwaarde voor p kan zijn: p → q. [→ 3.3.4.]
Absoluut. Los van alle betrekkingen tot de werkelijkheid. Gezegd van God, idee, Hegels Geist. Vergelijk de term onvoorwaardelijk.
Abstract. Los van zintuiglijke waarneming. Vaak gesteld tegenover concreet. In de filosofie van de kunst een werk waarin alleen met het esthetische medium wordt gewerkt buiten de inhoud om. [→ zuivere muziek, 10.8.2.]
Abstractie. Begripsvorming via generalisatie en specificatie. [→ 4.3.2./4.3.3.]
Absurd. Zinloos. Vaak in existentiële betekenis gebruikt: het leven is absurd.
Adiafora. Dingen die voor een zedelijk goed leven onmisbaar zijn (Cynici, Stoa). Denk aan gezondheid, rijkdom en roem.
Advaïta. Niet-twee. Basis van de monistische leer van Samkara. [→ 11.2.]
Affect. Heftige gemoedstoestand ('pathos') zoals die zich bv uit in hartstocht ('passie') of jaloezie.
Affectie. Genegenheid. [→ affectiemodel, Exc.XI.4.4.2.]
Agapè. Naastenliefde, gebaseerd op zelfopoffering en zelfverloochening (chr). [→ 8.8.3./→ 10.38.5.]
Agnosticisme. Leer van het niet-weten, met name van de onmogelijkheid om de absolute werkelijkheid te leren kennen.
Ahimsa-principe. Beginsel van geweldloosheid. [→ 10.38.5./→ AD.III.5.]
Algoritme. Begrip uit de informatica: instructie, formeel-rekenkundige procedure. [→ Exc.IV.1.0.1.]
Allegorie. Literaire inkleding: achter het verhaal gaat een ander schuil. De betekenis van dit verborgen verhaal is het doel van de vertelling.
Ambiguïteit. **1**. Dubbelzinnigheid. **2**. Tweevoudige betekenis.
Amoralisme. **1**. Overtuiging dat menselijk gedrag niet kan en niet behoeft te worden gebonden aan welke moraal dan ook. [→ 10.38.4.]. **2**. Overtuiging dat bepaalde gebieden, zoals kunst en wetenschap, buiten moreel-ethische kaders vallen.
Analogie. Gelijkenis op grond van overeenkomst. [→ Exc.II.2./→ Exc.VI]. In de wetenschap vermijdt men de analogie en vervangt men haar door formele gelijkheid. [→ Exc.II.1.6.]
Analogische deductie. Heuristische methode op grond van het principe van transiviteit: er vindt een

overdracht plaats van eigenschappen die op elkaar lijken: uit de gelijkenis van lichaam en samenleving komt men tot de conclusie dat de samenleving een bloedsomloop heeft. [→ Exc.II.2.1.1./→ Exc.XXVI.1.]
Analyse. **1**. Ontleding van begrippen. Kernactiviteit binnen de filosofie. **2**. In de filosofie van de kunst een richting die een objectief-verstandelijke benaderingswijze voorstaat. Zij staat tegenover de synthische richting die nadruk legt op beleving en emotie. [→ 10.2.3.]
Analytische filosofie. Moderne taal-filosofische richting. Belangrijke vertegenwoordigers: Moore, Ryle, Wittgenstein, Austin. [→ 4.6.]
Analytische psychologie. Diepte-psychologie van Jung met haar kernbegrippen anima/animus, archetype en projectie. [→ Exc.VIII.3.2 & 3.3.]
Analytisch oordeel. De eigenschap ('het predicaat') ligt opgesloten in het onderwerp ('het subject'): de cirkel is rond. Staat tegenover het synthetische oordeel. [→ Kant, 6.7.7.]
Ananda. Gelukzaligheid (ind). [→ 11.2.7.]
Anarchisme. Streven naar een samenleving zonder politieke macht en repressie.
Angst. In de filosofie een existentiële factor, die 'zonder grond' het leven van mensen kleurt. Volgens Kierkegaard is zij met de zonde van Adam de wereld binnengekomen, zij is in het individu altijd 'donker aanwezig'. Maar zij is ook angst voor de eindigheid, voor de dood, voor het niets [→ Heidegger, Exc.XXXVI.1.1.], voor de vrijheid, voor het zekere gegeven dat men nooit zal kunnen volbrengen wat men van plan is [→ Sartre, Exc.XII. 2.4.].
Animisme. Het geloof dat de wereld van de verschijnselen is bezield. Werkt door in de huidige psychologie met haar denkbeeld dat mensen vanuit diepere, psychische lagen worden gestuurd.
Anomalie. Afwijking van de regel, van de norm.
Anti-kunst. Kritische reactie op vormen van traditionele en institutionele kunst. Directe samenhang met avantgarde en meta-kunst. [→ 10.7.2.]
Anti-moderniteit. Al die richtingen die zich in de loop van de laatste eeuw richten tegen de moderniteit. Vaak met een beroep op de instinctmatige prelogische en irrationele aspecten van het bestaan. Voorbeelden: de levensfilosofie, de existentiële filosofie, de filosofia negativa van onder anderen Derrida. [→ Exc.XXXIX.5.]
Antinomie. Tegenstrijdigheid (van wetten). [→ Kants antinomieën, 6.7.2.]
Anti-utopie. Ontwerp van een denkbeeldige samenleving in negatieve zin en alleen bedoeld als cultuur- en maatschappijkritiek (Brave New World, Animal Farm, 1984).
Antropisch principe. Principe dat een belangrijke plaats toekent aan het menselijk bewustzijn binnen de geschiedenis van het heelal. [→ 7.5.3.]
Antropologie. Leer van de mens.
Antroposofie. Gnostische leer gebaseerd op het werk van Rudolph Steiner. Met als kern het drama van de persoonlijke ziel in haar spirituele ontwikkeling.
Anubhava. Intuïtie (ind). [→ 11.2.3.]
Apatheia. Vrij van emoties en hartstochten. [→ KCF.4.2.2.2.]
Apodictisch. Onweerlegbaar, onvoorwaardelijk geldend.
Apollinisch/dionysisch. Begrippenpaar dat de tegenstelling weergeeft tussen ratio en instinct. [→ KCF.3.4.]
Aporie. Onmogelijkheid een oplossing voor een probleem te vinden (paradox, antinomie).
Apriori. Algemeen en noodzakelijk: dat wat vooraf gaat aan de ervaring binnen ruimte en tijd. Staat tegenover a posteriori. [→ 6.5.3.]
Archè. Oergrond (gr). Wordt door de eerste griekse filosofen omschreven in termen van lucht, water, het onbepaalde of het getal. [→ Exc.XIII.1.]
Archetype. Psychisch oerbeeld dat zich uitdrukt in symbolen en dat sinds oeroude tijden ligt opgeslagen in het collectieve onbewuste. Met als centrale archetypen de anima, als het manlijke en de animus als het vrouwelijke ideaal (Jung). [→ Exc.VIII.3.2.]
Aretè. Functie, deugd (gr), virtus (lat). [→ KCF.4.1./→ 10.38.6.]
Argument. Bewering die dient ter ondersteuning van een argumentatie.
Argumentatie. Menselijke verbale communicatie ondergebracht binnen een empirisch-logische samenhang. Kan worden ingedeeld in een feitelijke, een praktische, een moraalgebonden en een ethische

argumentatie. Consistentie, zakelijkheid, betrouwbaarheid en deugdelijkheid zijn haar criteria. [→ 9] De feitelijke argumentatie kent een verklarende, een voorspellende en een deductieve variant. In de praktische argumentatie wordt een voorstel gedaan waarbinnen een afweging plaatsvindt van doel (D) en middelen (M). Deze worden beoordeeld op hun effecten (E), neveneffecten (nE), risico's (R) en gevolgen op langere termijn (G) worden. [→ 9]

Argumentum ad hominem. Je in een discussie richten op (de zwakheden van) de tegenstander, dus op de mens, niet op de zaak. [→ AD.III.1.]

Aristocratisch ideaal. Vanuit een negatief mensbeeld wordt geeist dat elites de leiding op zich nemen in de samenleving. De geschiedenis en de traditie zijn een leidraad voor het politieke handelen. Democratische idealen worden met klem afgewezen. [→ Exc.XXII.2.0.5.]

Artificiële Intelligentie (AI). **1**. Technologie waarbinnen men computers ontwikkelt. [→Exc.IV.3.0.]. **2**. Vakgebied binnen de psychologie waar men onderzoek doet naar menselijke, mentale en psychische vermogens vanuit de computer als metaforisch model. [→ Exc.IV.3.]

Art pur. Kunstkritische beschouwingswijze die bij de beoordeling van kunstwerken alle nadruk legt op vorm en creativiteit. Centrale stelling: kunst is een autonoom gebied met eigen wetmatigheden en eigen benaderingswijze. Ook: l'art pour l'art. [→ Exc.XXXI]. Staat tegenover kunst als geïntegreerde levensvorm (KGV). [→ 10.0.4.]

Artworld. Netwerk van professionele deskundigen en kunstliefhebbers dat bepaalt wat binnen een samenleving kunst is (Danto). Vergelijk Bourdieu's 'champ intellektuel'. [→ 10.9.5.]

Ascese. 1. Discipline. 2. Onthouding, vooral van alle lichamelijk plezier.

Astraal lichaam. Onzichtbaar principe dat aards lichaam stuurt (Paracelsus, antroposofie, New age).

Ataraxeia. Gemoedsrust, (stoïcijnse) onverschilligheid. [→ KCF.4.2.2.]

Atheïsme. Ontkenning van het bestaan van (een) god.

Atman. De ziel, het Zelf (ind). [→ 11.2.3.]

Autarkeia. Een leven dat, onafhankelijk van anderen, zichzelf genoeg is. [→ Anthistenes, KCF.4.1.2.1.]

Autistisch denken. Innerlijke, in zichzelf gekeerde verwerking van de werkelijkheid op grond van persoonlijke wensen en ervaringen ('beleving'/'A-denken'). Is niet apriori irrationeel van karakter. [→ Exc.XXXIV.1./ → Erkenntnis-Erlebnis, Exc.IV.4.2.3./→ Exc.XIV.6.]. Het A-denken staat tegenover het realistische denken ('R-denken') dat zich richt op de buitenwereld en deze onderzoekt. Ook in de filosofie: Exc.XIV.10.

Avantgarde. Sterk kritische stroming op kunstzinnig gebied, die provocerend optreedt en de cultuur waarin zij leeft met totale inzet bestrijdt. Legt vooral nadruk op vorm en idee en maakt van kunst een meta-kunst, een kunst die nadenkt over zichzelf. [→ conceptual art, 10.7.2.3./→ conceptuele kunst, 10.9.1.3.]

Avydia. Het niet-weten dat kenmerkend is voor het menselijk bestaan (ind). [→ 11.2.2.]

Axiologie. Waardenleer.

Axioma. Een (fundamentele) stelling die niet kan (en niet behoeft) bewezen te worden. Zij wordt als vanzelfsprekend aanvaard als fundament voor verdere redeneringen. [→ 3.5.8.]

Basis/Bovenbouw. Volgens Marx berust een samenleving op haar de sociaal-economische structuur, op haar materiële basis: de dialectiek van productiemiddelen en productieverhoudingen. De bovenbouw, in termen van recht, kunst, wetenschap, filosofie enz., wordt gestuurd door de basis en is er louter een afspiegeling van. [→ Exc.XXIII.11]

Beeld. Technisch: icoon.

Beeldtaal. Beeldende taal, vooral gebruikt in de poëzie. Zij is concreet en intensioneel van aard. Staat tegenover objecttaal. [→ Exc.VI.1.]

Begrip. Concept, denkbeeld.

Behaviorisme. Filosofische richting die zich baseert op de gedragswetenschap. Zij richt zich met name tegen het mentalisme. [→ Exc.XV.2./→ Exc.XXI.1.2.1-3.]

Behoefte. Uiterlijke voorwaarde van bestaan. [→ 8.0.1.]

Beschouwing. Onderdeel van het discours, en omvat vertoog en betoog. Zij heeft de vorm van een essay of een lezing.

Beslissingstheorie. Bestudeert de vraag op welke grond mensen beslissingen nemen in onzekere situaties. Eng.: Decision theory. [→ 9.8.1.2.]
Betekenis. **1**. Aanwijzing/index. [→ 3.3.3.]. **2**. Verwijzing/referentie. [→ 4.1.2.]. Ook aangegeven met de begrippen extensie en denotatie. [→ 4.4.3.]. Tegenover betekenis staat de inhoud ('concept'), tegenover extensie de intensie ('Sinn' als diepere betekenis). In een ruimere zin kan betekenis in communicatieve -contextuele en pragmatische- termen worden omschreven. [→ 4.4.2.4.]. Roept veel problemen op. [→ 9.6.1.]. **3**. Bij de kunstzinnige interpretatie wordt een onderscheid gemaakt tussen intrinsieke en impliciete betekenis [→ 10.17.]. Los hiervan staat de symptomatische betekenis. [→ 10.38.0.2./→ Exc.XXXVIII.2.]. **4**. Betekenis in een formele, structurele zin. [→ Exc.IX.1.2./→ Exc.XV.2.].
Bewustzijn. **1**. Als primair bewustzijn: term die aangeeft dat levende wezens een onderscheid kunnen maken tussen zichzelf en de wereld om zich heen. [→ Exc.XV.5.1.]. **2**. Als menselijk bewustzijn psychologisch omschreven in termen van intentionaliteit [→ Exc.XV.5.2.2.], filosofisch van subjectiviteit [→ Exc.XV.5.2.1.] en van openheid [→ Exc.XV.5.3.4.]. **3**. Als zelfbewustzijn een begrip dat aangeeft dat je weet dat je er bent en hoe je functioneert. [→ Exc.XV.5.3.5.]. **4**. Als zelf-reflectie ('bewustheid'): weten dat je weet, je maakt jezelf onderwerp van beschouwing. [→ Exc.XV.5.3.5.]
Bewijs. Logische of wiskundige verrichting: uit een aantal operaties wordt een geldige conclusie afgeleid.
Bewijs uit het ongerijmde. Om te bewijzen dat een redering geldig is, neem je haar ontkenning als tegenmodel en probeer je aan te tonen dat dit tegenmodel tot strijdigheden voert. Ook: indirect bewijs, apagoge.
Bildung. Humanistisch opvoedingsideaal, ontwikkeld gedurende de Verlichting. [→ KCF.6.2.2.]
Blackbox. De geest als een blackbox: een vergelijking om aan te geven dat het innerlijk van de mens ontoegankelijk is voor wetenschappelijk onderzoek.
Brahman. De goddelijke werkelijkheid (ind). [→ 11.2.2/3.]. Oorspr: 'mana'.
Brutuïsme. Richting die muziek gaat zien als soniek en gaat werken met geluiden in plaats van met klanken. [→ 10.2.4.7.]

Calculus. Axiomatisch systeem. [→ 3.5.8]
Camp. Pose op esthetisch-kunstzinnig gebied: ironische en afstandelijke houding die gepaard gaat met distantie met het doel de tegenstellingen, bv tussen mooi en lelijk, goed en kwaad, vrouw en man te overwinnen. [→ Exc.XXXVI.2.5.]
Categorie. 'Stammbegriff' (Kant). De meest algemene klassen waarin de verschijnselen kunnen worden ingedeeld. Voorbeelden van fundamentele indeling naar categorieën zijn die van Aristoteles (substantie, kwantiteit, kwaliteit, relatie, ruimte, tijd, doen, ondergaan, houding, toestand) en Kant (eenheid, veelheid en geheel, werkelijkheid, negatie en beperking, substantie, causaliteit en wisselwerking, mogelijkheid, bestaan en noodzakelijkheid). Bij Kant zijn de categorieën werkzame denkvormen.
Categorische imperatief. De onvoorwaardelijke regel die mensen zich volgens Kant in vrijheid moeten stellen. Deze luidt: Handel zo dat je zou wensen dat de regel van je handelen een wet voor allen is. [→ 6.7.14.]
Catharsis. Zuivering, reiniging. Speelt rol in de Mysteriën en bij de tragedie. [→ KCF.2.2.3/→ Aristoteles, 10.10.1.]
Causa. Oorzaak. Onderscheid van werkoorzaak ('omdat') en doeloorzaak ('om te'). [→ 2.3.]
Causaliteit. Oorzakelijkheid, wetmatige (en logische) samenhang tussen oorzaak en gevolg. In 'p → q' is p een voldoende of noodzakelijke voorwaarde voor q.
Charisma. Een intuïtieve begaafdheid om macht over anderen uit te oefenen. [→ KCF.5.2.2.1.]
Chiffre. Geheim teken waardoor men inzicht kan krijgen in het geheim van natuur en kosmos. [→ Exc.VIII.6.]
Chronotoop. De narratieve inkleding van de wereld van ruimte en tijd in een historisch-culturele setting. [→ 10.27.31.]
Civilisatie. Beschaving. Veel beperkter begrip dan cultuur. Alfred Weber maakt een onderscheid tussen een maatschappij, die berust op psychologisch-sociale drijfveren, een civilisatie als organisatie en een cultuur met haar geestelijke inhoud.
Code. Samenhang van regels, die wordt ingevuld een repertoire van tekens: een taal, de VGO.

Cogito ergo sum. Ik denk dus ik ben. [→ Descartes, 6.3.2.]. Kerngedachte van de ontologie.
Cognitief. Gaat over kennis, houdt kennis in.
Cognitieve psychologie. Bestudeert psychische en mentale processen aan de hand van het computermodel. Zij zoekt steun in het begrippenapparaat van de gewone taal ('ordinary language') met haar mentale en psychische begrippen ('folkpsychology'). [→ Exc.IV.3.1.3./→ Exc.XV.1.2/3.]
Coherentietheorie. De waarheid van een theorie is afhankelijk van het feit of de theorie consistent is met een meer omvattend systeem.
Collectief. Groep die als eenheid opereert en waarbinnen de persoonlijkheid van het individu geheel wordt onderworpen aan het streven van het geheel. Vaak heeft men de neiging om de massa te zien als een collectief (Marx, Ortega y Gasset, Baudrillard).
Common sense. Verstand en redelijkheid aan alle mensen eigen ('het gewone mensenverstand'). Is iets anders dan gezond verstand (GV).
Communicatie. Wederzijdse gedragsbeïnvloeding. [→ 3.1./→ 4.0./→ 9.6.1.]
Complexiteit. **1**. Wiskundige maat binnen de informatietheorie [→ Chaitin, Exc.IV.2.1.2.]. **2**. Wiskundige maat binnen de esthetica (Birkhoff, Eysenck). [→ 10.6.3.]
Conceptualisme. De menselijke geest werkt met tijdloze concepten apriori. [→ 3.6.3.]. Dit geldt volgens Berlin en Kay ook voor kleuren. [→ 10.18.2.]
Conditio humana. De menselijke, existentiële situatie in al haar broosheid. [→ Pascal, 11.3.H./→ Montaigne, 11.4.2./→ KCF.2.1./→ Exc.X.0.1.]
Conditionering. Technische term uit de gedragswetenschap. Het onder controle brengen van reflexen (= 'leren'). **1**. Klassieke conditionering: S -> R. Maakt gebruik van signa, tekens die de oorspronkelijke stimulus (S) vervangen. Lichtflits vervangt geur van vlees. [→ Pavlov, 4.1.0.A]. Deze wijze van aanleren lukt alleen indien vervolgens het vlees als beloning wordt aangeboden. De conditionering is instrumenteel (Bekhterev). **2**. Operante conditionering. Het aanleren van gedrag op grond van versterkingsmechanismen, die het spontane gedrag van organismen vergroten. [→ Skinner, 4.1.0.B.].
Confirmatie. Bevestiging. Binnen wetenschapsfilosofie een zwakke vorm van verificatie, die berust op inductieve waarschijnlijkheid. Dat raven zwart zijn wordt iedere dag weer bevestigd.
Conformisme. Houding waarbij men zich aanpast aan algemeen aanvaarde opvattingen. Iedere kritische instelling ontbreekt. Kenmerk van het gezonde verstand.
Connotatie. Emotionele bijbetekenis van een woord of bewering. [→ 4.4.5.]
Consequentalisme. Doelethiek.
Conservatisme. Leer die zich in zijn klassieke vorm keert tegen de Verlichtingsidealen. De mens wordt gezien als onderdeel van een organisch geheel, niet als een autonoom individu. Hij moet tegen zijn zwakten worden beschermd, traditionele instellingen en een sterk gezag kunnen hem daar bij helpen. [→ Exc.XXIII.4.0/4.1.1.]
Consistentie. Zonder tegenspraak. Is een logische bewering tautoloog of contingent dan is zij ook consistent.
Contemplatie. Beschouwing. Ook: mystieke overdenking.
Contiguïteit. Aangrenzend. Omschrijving van tijd als na en ruimte als naast elkaar.
Contingent. Toevallig. Binnen de logica: waar noch onwaar (1001). [→ 3.5.6.A.]
Continu. Ononderbroken en in samenhang. Het begrip neemt een belangrijke plaats in binnen de moderne wiskunde. [→ Exc.XIII.1.3.4d]
Contradictie. Tegenstrijdigheid. Logische operator (0000). Geeft logische onwaarheid aan. [→ 3.5.2.] **1**. Aantasting van het 'p V -p' ('Moeder komt of zij komt niet'). Beide beweringen kunnen niet tegelijk waar zijn. [→ 3.5.6.B.1.]. **2**. Aantasting van het principium non contradoctionis (PnC). Een bewering kan niet tegelijkertijd waar en onwaar zijn: -(p ∧ p). [→ 3.5.6.B.3.]
Contrapositie. Verander de kwaliteit van een oordeel en ontken vervolgens het predicaat. 'Alle raven zijn zwart' wordt 'Geen raaf is niet-zwart'. [→ 2.4.5.]
Contrast. Logische operator: (p | q). Tegenstelling: p en q kunnen niet tegelijk waar zijn, maar er bestaat wel een derde mogelijkheid ('Mussert of Stalin'). [→ 3.4.2./3.5.3.]
Conventionalisme. De hypothesen, wetten en theorieën die men aanvaardt, hangen af van conventies, zij zijn niet neutraal, maar worden gestuurd door gewoonten en overtuigingen binnen de groep. [→ Popper,

Exc.XVIII.2.5.]
Convergentie. **1**. Samenloop: naderen tot één punt. **2**. Steeds kleiner worden van de getallen binnen een reeks. [→ Zeno, Achilles en de schildpad, Exc.XIII.3.1.]
Copula. Het verbindingsteken tussen subject (S) en predicaat (P) binnen een oordeel, meestal weergegeven door het werkwoord zijn (S is P). [→ 3.4.1.]
Creativiteit. Is een centraal begrip binnen de filosofie van de kunst. Kan worden onderverdeeld in inventiviteit en originaliteit. [→ 10.7.4.]
Criterium van afwezigheid. Kunstkritische term. Met beantwoording van de vraag waarom juist dit en niet dat in een verhaal wordt getoond en verteld. [→ 10.3.7.0.]
Criterium van coherentie. Kunstkritische term. In een kunstwerk neemt ieder deel zijn eigen, specifieke positie in. Niets wordt voor niets getoond en verteld. [→ 10.37.0.]
Criticisme. Naam voor de (kentheoretische) filosofie zoals die door Kant wordt voorgestaan. [→ 6.7.1. & 6.7.17.]
Cultuur. **1**. Een patroon van standdaardgedragingen, een geheel van gewoonten en gebruiken. Is van toepassing op hoger ontwikkelde diersoorten en op de mens. **2**. Slaat juist op de menselijke situatie: de mens onderscheidt zich van het dier door zijn geestelijke capaciteiten. Deze uiten zich in zijn godsdienstige, kunstzinnige, wetenschappelijke en filosofische prestaties. [→ Een kloof?, KCF.3.3.]. Cultuur staat in dit geval tegenover beschaving, civilisatie. **3**. Als strijdbegrip richt het zich tegen het oppervlakkige materialisme, tegen het WTE en de geest van de (laat-)moderne tijd (Eliot, Bloom). [→ KCF.3.0.]
Cultuurkritiek. Kritiek op de huidige cultuur die gepaard gaat met een sterk verlangen naar oude, goede tijden. [→ Exc.XX.3.]
Cybernetica. Onderzoek naar zelfsturende systemen zoals robots. Overloop naar informatietheorie, cognitieve psychologie en AI.

Cyberspace. Een parallelle, niet-fysische, kunstmatige wereld die men via het computerscherm kan binnengaan. [→ Exc.XXXIX.7.4.]
Cynisme. Leer van Antisthenes met de autarkeia ('onafhankelijkheid') als hoogste ideaal. [→ KCF.4.1.2.]

Dada. Avantgarde-richting die met succes een scherpe aanval doet op burgerlijke kunstopvattingen en op de westerse cultuur in het algemeen. [→ 10.2.4.]
Debat. Woordenstrijd. [→ AD.A.2.]
Deconstructie. Term van Derrida. Lezen op een dwarse manier: bepalen wat in de tekst verborgen ('verboden, verschoven, verworpen, verplaatst of uitgesteld') is. Middel om dit te bereiken is onder meer de aanvulling ('supplément') via enting. [→ Exc.XXXIX.5.2.2.]. Term verwatert later tot een vostrekt willekeurige, warrige en paradoxale vorm van interpretatie. [→ 10.38.2./→ Exc.XXXIX.8.2.]]
Deductie. Afleiding vanuit het algemene naar het bijzondere (log). Voorbeelden: syllogisme, modus ponens. [→ 3.3.2.]
Definiendum. Woord dat moet worden gedefinieerd.
Definiens. Woord waarmee ander woord wordt omschreven.
Definitie. Nauwkeurige omschrijving van woorden. Vele vormen: bv verbaal, klassiek en stipulatief. Daarnaast de aanwijzende (= ostentatieve) definitie. [→ Exc.IX.]
Deïsme. God is oergrond en schepper van de wereld, maar hij bemoeit zich op geen enkele wijze met haar. Geen wonderen, geen daad van vergeving of verlossing.
Demarcatie-beginsel. Principe van Popper om wetenschap te kunnen afzetten tegen mythe en speculatie. De wetenschappelijke praktijk eist een streng systeem van falsificatie. Voldoet een theorie daar niet aan (psycho-analyse, sociobiologie, psycholinguïstiek) dan behoort zij niet binnen het domein van de natuurwetenschap thuis. [→ Exc.XIX.2.3.]
Democratisch ideaal. De roep om vrijheid, gelijkheid en solidariteit. [→ Exc.XXII.2.1-3.]. Er zijn drie modellen: het harmoniemodel, het formele model en het radicaal-revolutionaire tegenmodel [→ Exc.XXII.3.0-3]. In historisch opzicht kan men onderscheid maken tussen het klassieke ('republikeinse') en het moderne ('parlementaire') model. [→ Macchiavelli, KCF.5.1.]
Denkwetten. Algemeen aanvaarde regels voor het logische denken: identiteitswet (A = A), het PnC en

de wet van het uitgesloten midden. [→ 3.5.6.B, → Exc.II.6.1.]
Denotatie. Verwijzing. [→ 4.4.3.]
Deontologie. Plichtsethiek.
Determinisme. Leer dat, zoals alle verschijnselen, ook mensen door de omstandigheden worden bepaald ('gedetermineerd'). Wilsvrijheid bestaat niet. Dit tegenover het indeterminisme dat leert dat mensen autonoom zijn in hun handelen. Zij bezitten juist wel vrijheid en verantwoordelijkheid. Daarmee bestrijdt het indeterminisme het fatalisme dat bij het determinisme dreigt.[→ AD.V.6./→ Exc.XXI.0.]
Diachronie/synchronie. Met deze termen worden de tijdelijke en structurele kanten van een verschijnsel naar voren gehaald. In het schaakspel maakt men een onderscheid tussen het verloop ('diachronie') van ztten en een stelling ('synchronie'), die men kan analyseren.
Dialectiek. Kunst van het gesprek, van de samenspraak (gr."dialoog'). Later kunst van de bewijsvoering (Socrates, Sofisten, Eleaten). Bij Plato wordt het de filosofische activiteit bij uitstek. Ook: speculatieve manier van denken die tegenstrijdigheden (PC) wezenlijk acht voor natuur, cultuur en geschiedenis, en die deze in hun samenhang (PCO) probeert te begrijpen. Klassieke voorbeelden: TTT, Heracleitos, Hegel (these, antithese, synthese), Marx. [→ KCF.1.1./→ Exc.XXIII.9.1.3.]
Dilemma. Lastige keuze uit twee met de kans op onaangename gevolgen - welke keuze je ook doet.
Dilemma van de gevangene. Probleemstelling uit de speltheorie en de beslissingstheorie, met vérgaande consequenties voor de visie op het onderlinge gedrag van mensen. Is gebaseerd op het concurrentiemodel, met als dilemma: samenwerken ('wit spelen') of je eigen voordeel proberen te behalen ('zwart spelen'). Belangrijkste strategieën: TT, T2T, Pavlov. [→ Exc.XXVII.3.1.2./→ Exc.XXVII.3.4.]
Discours. Verhandeling. Bestaat uit uiteenzettingen, vertogen en betogen. [→ AD.0.4]
Discursief. Redenerend. Overeenkomstig de regels van logica en argumentatie. Staat tegenover intuïtief denken.
Discussie. Redelijke communicatie gebaseerd op argumentatieve regels. [→ AD.0.3.]

Disjunctie. Logische operator. **1**. Inclusieve disjunctie: p en/of q (p v q). **2**. Exclusieve disjunctie: p of q (p V q).
Dispositie. **1**. Geeft de mogelijkheden aan: iets is brandbaar, vruchtbaar, om te eten. [→ 4.3.2.B]. **2**. Binnen de psychologie kan een dispositie het beste worden omschreven in termen van de implicatie (Ryle): hij is lui, reken er maar op dat hij dat niet doet. Disposities geven ook in dit geval de mogelijkheid aan, zonder dat een uitspraak wordt gedaan of er sprake is van een (natuurlijke) gesteldheid of een (aangeleerde) attitude. [→ Exc.XIV.7.]. Vaak wordt in dit verband het begrip karakter gebruikt om het aangeboren aspect van gedragingen te benadrukken. [→ 10.27.4 (kader)].
Doelethiek. De juistheid van een handeling kan alleen worden beoordeeld op grond van haar gevolgen. Ook wel: consequentalisme. Voorbeeld: het utilarisme.
Do ut des. Principe van de wederkerigheid: iets geven om iets terug te ontvangen. [→ 10.38.5.]
Dualisme. Stelsel waarbinnen twee krachten tegenover elkaar staan en met elkaar in conflict zijn (lichaam/ziel, stof/geest, God/Duivel).
Dubbele waarheid. Kennis kan vanuit het ene standpunt gezien waar, maar vanuit een ander onwaar zijn. Zo kan iets dat binnen de wetenschap voor juist wordt gehouden, vanuit een filosofisch of theologisch standpunt volstrekt onwaar zijn. Vooral in de Middeleeuwse scholastiek wordt vaak gebruik gemaakt van deze leerstelling om de christelijke theologie eigen speelruimte te geven.
Dubito. Ik twijfel. Bij Descartes wordt de twijfel het uitgangspunt van zijn filosofisch onderzoek: dubito ergo sum. [→ 6.3.1.]
Dulce et utile. Geeft aan dat kunst een esthetische en een praktische waarde heeft. [→ 10.10.1.]
Dynamisme. De leer dat het Heilige zich openbaart in de natuur als macht en energie ('mana'). [→ 5.2.2.]

Economie als wetenschap. Aan het einde van de achttiende eeuw ontstaat er met het economisch liberalisme een nieuwe visie op handel en markt, en op het menselijk gedrag dat daar de aanleiding toe is ('homo economicus'). Met Adam Smith, Ricardo en Stuart Mill als leidingevende geleerden. [→ Exc. XXIII.2.1.1/2. & 2.3.1.]
Eidos. Staat bij Husserl gelijk aan 'wezen'. [→ KCF.1.1.2.]. Vandaar: eidetische wetenschappen als

'wezenswetenschappen' en de eidetische reductie als onderdeel van de fenomenologische methode. In dit boek ook een kunstfilosofische term. Zij slaat op de visie die in een (kunstzinnig) beeld voorhanden is. [→ 10.23.1.]
Element. Oerstof (lat). In de griekse filosofie kent men vijf elementen: vuur, water, lucht, aarde en ether. [→ 1.1.4.6.]
Emergentieprincipe. Speculatief begrip uit de engelse metafysica: binnen de evolutie komen voortdurend nieuwe categorieën, eigenschappen en kwaliteiten boven, die op hun beurt invloed uitoefenen op de ontwikkelinge binnen de evolutie. [→ Exc.XV.0.3.]
Emotie. Toestand van lichamelijke opwinding die gebonden is aan de (directe) inwerking van de omstandigheden (de emotionele situatie). James: 'Een zuiver, van alle lichamelijkheid ontdane emotie is onwezenlijk ('is a non-entity'). Wordt vaak, maar ten onrechte, uitgelegd in termen van een innerlijke dispositie. [→ Exc.XIV.4-5.]
Emotieve functie. Taalkundig: **1**. met woorden kan men emoties uiten. **2**. woorden kunnen emoties oproepen.
Empirisme. Filosofische richting die stelt dat kennis in de eerste plaats berust op zintuiglijke waarneming. Staat sceptisch tegenover speculatieve richtingen als het rationalisme. [→ 6.6.]. Bijvoegelijk naamwoord: empiristisch.
Empirisch. Op grond van ervaring: via zintuiglijke waarneming en/of toetsing ('proefondervindelijk').
Empirische wet. Zijn hypothesen voldoende getoetst dan worden zij verheven tot een empirische wet. [→ 7.1.1.]
Encyclopedie. Als technische term (Eco) gebruikt om aan te geven dat verhalen altijd zijn gebaseerd op algemene, cultuurgebonden kennis en verwachtingen. [→ 10.38.7.]
Ens. Zijnde, wezen. God als ens realissimum: als meest werkelijke wezen.
Entelechie. Innerlijke gerichtheid, innerlijke verwerkelijking: de bloem als entelechie van zaadje en plant. [→ Aristoteles, 7.0.3.4.]. De ziel als entelechie: de ziel die zich in de materie verwerkelijkt. [→ Aristoteles, 8.1.3.]
Enthymema. Verkort syllogisme door major (of minor) weg te laten: Socrates is sterfelijk, omdat hij nu eenmaal een mens is. Hier ontbreekt de voorafgaande veronderstelling dat alle mensen sterfelijk zijn.
Entiteit. Ding (dat werkelijk bestaat).
Epicurisme. Vorm van eudaimonisme. Geluk ligt opgesloten in een weloverwogen omgaan met lichamelijke lustgevoelens ('hedonè'). [→ 8.1.4.]
Epifenomenalisme. Denken en voelen zijn louter een bijproduct ('epifenomenon') van lichamelijke processen.
Epistemologie. Kenleer (< gr, epistèmè = kennis).
Epochè. Afzien van, tussen haakjes zetten van een oordeel.
Equivalentie. Logische operator: p is waar indien, en alleen indien q waar is. (p ↔ q). [→ 3.5.2. & 3.5.4.)]
Equivook. Dubbelzinnig.
Erfzonde. Begrip uit de christelijke theologie: alle mensen dragen de zonde bij zich die Adam in het Paradijs heeft begaan. Zij wordt doorgegeven via de voortplanting(sdaad).
Eros. Griekse god van het manlijke sexuele leven. In het Symposion van Plato het verlangen naar eeuwige schoonheid. [→ Exc.XI.1.2.]. Freud stelt de doodsdrift ('thanatos') tegenover Eros: de natuur streeft naar vernietiging en ontbinding ('Nirwana-principe'). [→ Exc.XI.3.3.]. Marcuse maakt een verbinding tussen Eros en Dionysus, en plaatst ze tegenover het apollinische, intellectuele. [→ Exc.XI.3.4.]
Erotische ladder. Plato's weg omhoog vanuit het sexuele naar de wereld van het eeuwig schone. [→ Exc.XI.1.2.4.]
Essay. Verhandeling in de vorm van een vertoog of betoog. [→ AD.0.4.].
Essentialisme. De opvatting van Wittgenstein (in zijn Tractatus) dat er een diepe samenhang bestaat tussen de opbouw van de werkelijkheid en de structuur van de taal. Deze kan via een logische analyse worden ontdekt. [→ 4.6.2.0.] Ook: correspondentietheorie.
Essentie. Wezen. Staat filosofisch tegenover existentie. Binnen de ontologie wordt gesteld dat het wezen de existentie omvat (Spinoza), voor de existentiële filosoof het tegenovergestelde: de existentie komt vóór de essentie (Sartre).

Esthetica. Wetenschap van het esthetische. Traditioneel vaak: 'filosofie van het schone' of 'filosofie van de kunst'. [→ 10.2.0.1.]
Estheticisme. Beschouwing van de kunst in termen van het l'art pour l'art. [→ 10.0.4.]
Esthetisch. Gericht (zintuiglijk) plezier: lekker, mooi en/of spannend. [→ 10.2.1. & 2.2./→ 10.4-6.]. Voor Dewey is de esthetische ervaring een 'integral experience' ('consummation'), een afgeronde en doorleefde ervaring. [→ Exc.XXXV.4.]
Ether. Fijne (oer)stof (gr). Bij Plato en Aristoteles: vijfde element ('quintessens').
Ethiek. Onderzoek naar gedragscodes ('de moraal') met hun waarden van goed en rechtvaardigheid. Zij kan normatief of descriptief zijn. [→ 8.0.].
Ethnocentrisme. De eigen cultuur en haar waarden als maatgevend beschouwen. Zo bv eurocentrisme.
Ethologie. Analyse van het gedrag van dieren.
Eudaimonia. Geluk (gr). In het eudaimonisme wordt gesteld dat alleen geluk motief en doel is van het menselijke handelen. [→ 8.1.4.]. Het is zinvol een onderscheid te maken tussen het alledaagse geluk en een gelukzaligheid van hogere, religieuze, filosofische of kunstzinnige orde. [→ Samkara, Ananda, 11.2.7./→ Aristoteles, KCF.4.2.2./→ kunstzinnige extase, Exc.XXXV.3.]
Evenwicht. Kernbegrip binnen holistische theorieën: het is de strategie van het geheel om naar een intern en extern evenwicht te zoeken. [→ Exc.I.2.]
Evidentie. Onweerlegbare, absolute zekerheid. Deze kan men via intuïtie of rede verkrijgen.
Evidentie-argument. Drogredenering: niemand kan toch ontkennen dat dit zo is!
Existentie. Bestaan. Staat in de filosofische traditie vaak tegenover essentie. Binnen de existentiële filosofie: 'diepte-dimensie', 'verborgen wortel', die zich uit in oerstemmingen als angst, schuld, absurditeit en walging. [→ Exc.XII.1.3.1.]
Existentialen. Wijzen van bestaan. Bij Heidegger vooral de angst, bij Sartre walging en vrijheid.
Existentialisme. Naam voor de filosofie van Sartre (en voor het culturele klimaat in het Parijs van na de tweede wereloorlog).
Existentiële bewijsgrond. Als dit feit juist is, betekent dit dat het leven zinloos is, maar dat kan niet waar zijn, dus is het feit niet juist. [→ Exc.XXIV.2.]
Existentiële filosofie. Uitgangspunt: het bestaan in zijn meeste naakte, barre en absurde vorm. Dit wordt omschreven in termen van emoties als angst, walging, schuld en zonde. Irrationele kijk op mens en wereld, staat kritisch tegenover abstract denken (rationalisme, logica, natuurwetenschap). Legt nadruk op paradox, sprong en een riskant leven. Meestal: 'existentie-filosofie'. [→ Exc.XII.1.]
Existentiële vragen. Vragen die voortkomen uit sterk negatieve emoties als lijden en angst voor de dood. [→ 2.1./→ Exc.XVII.1.]
Ex nihilo nihil. Uit niets kan niets anders voortkomen dan niets. Met als vervolg: maar er is iets, dus moet er wel een god zijn die dit iets heeft voortgebracht. [→ 6.6.1.]
Experiment. Strikt omschreven vorm van toetsing, gebruikelijk binnen de natuurwetenschap. [→ 7.3.2.2/3.]
Expressie. Esthetische zelfwerkzaamheid. [→ 10.7.4.4.]
Expressiviteit. Met deze term geeft men aan dat een kunstwerk in de eerste plaats de uitdrukking is van emoties en gevoelens. [→ 10.10.2.]. Dit gebeurt volgens velen ook in abstracte kunstvormen als muziek. [→ Exc.XXXIII.]
Extase. Buiten zichzelf zijn, lichamelijk in vervoering zijn, in een roes verkeren. Heeft vaak religieus-mystieke achtergrond. Vooral binnen het modernisme wordt het kunstvoorwerp een middel tot kunstzinnige extase. [→ Exc.XXXV.3.]
Extensie. **1**. Verwijzing van woorden naar klassen van dingen. [→ 4.4.3.]. **2**. Uitgestrektheid. Descartes' res extensa, de ruimtelijke wereld. [→ 6.3.5.3.]

Fabula. Invulling van de verhaalstructuur door de stukken in het spel ('de narratieve identiteiten') tot personages om te vormen als dragers van verschillende rollen en tot handelende wezens die vanuit hun eigen wensen en motieven strategieën ontwikkelen [→ 10.27.0/1]
Falsificatie. Term uit de wetenschapsfilosofie: weerlegging. [→ 7.3.2.5.]. Voor Popper de kern van een redelijke methode van wetenschappelijk handelen. [→ Exc.XVIII.2.1. & 2.3.]

Familiegelijkenis. Vorm van definiëren, ontwikkeld door Wittgenstein. Richt zich tegen denkbeelkd dat woorden vastomlijnde betekenis hebben. [→ 4.6.2.2.]
Fascinatie. Sterk emotionele, esthetische reactie met langdurige nawerking. Richt zich op het sublieme, mysterieuze, afschrikwekkende en afstotende. [→ 10.6.5.4.]. Bij Schopenhauer is het kunstwerk voorwerp van fascininatie. [→ Exc.XXXV.2.]
Faustische mens. Spenglers typering van de westerse mens met zijn streven naar het absolute, naar de laatste waarheid.
Feit. Bewering waarin wordt gesteld dat iets het geval is. Feiten moeten worden onderscheiden van de verschijnselen, van de dingen in reïstische betekenis. [→ 7.3.2.4]
Female Drama. De vrouw tussen haar roeping als vrouw en moeder én haar streven naar vrijheid en carrière (Bloom). [→ Exc.XXXIX.4.4.1./→ Paglia, La condition féminine, KCF.3.4.3.5.]
Fenomenalisme. De waarheid gaat terug op privé-gebeurtenissen, zij begint bij de zintuiglijke indrukken die iemand van buitenaf krijgt (Hume). Materie is volgens Mill niets anders dan de voortdurende mogelijkheid van zintuiglijke gewaarwordingen. Consequentie van deze opvatting is dat de verschijnselen wel bestaan, maar in feite toch uiterlijke schijn zijn. [→ Carnap, Exc.XIX.1.1.]
Fenomenologie. Moderne, filosofische stroming. Richt zich tegen rationalisme en positivisme. Met intentionaliteit als kernbegrip: mensen zijn lichamelijk, psychisch en redelijk ('logisch') op de wereld gericht en erop betrokken ('intentionaliteit'). Door kennis en feiten tussen haakjes te zetten ('epochè', 'reductie') beleeft men de wereld op redelijk-intuïtieve wijze en stuit men op haar logische structuur ('eidos'). Er is sprake van een 'Wesensschau'. [→ KCF.1.2.2.]. Het begrip fenomenologie als leer der verschijnselen komt men trouwens tegen bij veel filosofen, zoals bij Kant, Hegel en Hartmann.
Fenomenon. Dat wat zintuiglijk wordt waargenomen: verschijnsel.
Fictie. Binnen literatuurwetenschap gebruikt om er het onwerkelijke, verzonnen karakter van verhalen mee aan te geven ('fictionaliteit'). Hiertegenover staat de opvatting dat verhalen als een mogelijke wereld moeten worden beschouwd. [→ 10.27.3.2.]
Filmische drogreden. Bewering dat verfijnde gedachten en ideeën in bewegende beelden kunnen worden weergegeven (Chiaromonte: 'cinematic fallacy'). [→ 10.39.1.]
Filosofia Negativa. Anti-moderne richting binnen de filosofie die neigt naar kentheoretisch nihilisme en naar een ondoordacht en vrijblijvend anarchisme. Wordt vaak, maar ten onrechte, omschreven als 'postmodernisme'. Kernbegrippen: differentie, fragmentarisering, contingentie, heterogeniteit, pluraliteit. Bekende namen: Foucault, Derrida, Lyotard, Deleuze, Vattimo. [→ Exc.XXXIX.5.1.]
Filosofie. Geuite en doordachte twijfel, naast nog veel meer moois. [→ 0.1./→ 1.3.]
Filosofische tekst. Doordacht, kritisch en analytisch betoog dat naar de vorm sterk kan verschillen. [→ 11.0.]
Fonologie. Taalkundig onderzoek naar klankverbindingen.
Formaliseren. Een taal naar haar structuur beschrijven door het invoeren van een geaxiomatiseerde meta-taal ('calculus', 'syntaxis') met haar eigen regels. Men ziet af van iedere verwijzing naar de inhoud. [→ 3.5.1.].
Formalisme. Nadruk wordt gelegd op de vorm, de structuur tegenover de inhoud. Binnen de exacte wetenschap de poging van Hilbert te bewijzen dat de wiskunde een stelsel zonder contradicties is. [→ 3.5.8.]
Foutvriendelijkheid. Biologische systemen zijn erop gericht negatieve invloeden ('fouten') op te vangen, te verwerken en te voorkomen. Bovendien scheppen ze afwijkingen ('mutaties'), die zich aan de randen van het systeem ontwikkelen en die in tijden van grote veranderingen voor aanpassingen kunnen zorgen. [→ 8.5.2.]
FT-systeem. Open systeem dat zich via feedback (F) en terugkoppeling (T) aanpast aan zijn omgeving. [→ 8.3.]
Functie. **1**. Middel (M) om bepaald doel (D) op effectieve manier (E) te bereiken: de functie van een dijk, een fiets, een radio. Functie is dus niet alleen een activiteit, een werkzaamheid (een dijk is niet werkzaam). Dit blijkt ook uit het begrip areté, dat functie betekent. Deze kanttekening geldt ook voor het begrip functioneren. Dit houdt in dat iets aan zijn functie voldoet. [→ praktische argumentatie, 9.10.2.].
2. In de wiskunde is een functie een veranderlijke grootheid, afhankelijk van een andere grootheid of

grootheden.
Functionalisme. Opvatting waarbinnen de dingen worden beoordeeld naar hun uiterlijke relaties, vooral van oorzaak en gevolg. Zo bv in de sociologie. [→ 8.4.]. Binnen de psychologie: standpunt dat geestelijke activiteiten zoals het denken een uiting zijn van lichamelijk-zintuiglijke processen en niet een eigen fysische werkelijkheid bezitten. En als men al de aanwezigheid van mentale processen aanvaardt, dan zijn deze alleen te identificeren aan de hand van imput en output. De functionele toestand is daar niets anders dan de logische (= binaire) toestand waarin een machine (maar ook de mens) verkeert.
Für sich (sein). Kentheoretische term, die benadrukt dat mensen in zichzelf en voor zichzelf een eigen belevend en denkend bestaan bezitten. In de versie van Sartre ('être pour soi') wordt alle nadruk gelegd op de menselijke vrijheid om de absurditeit van de natuur ('être en-soi') te trotseren en te vernieten. [→ Exc.XII.2.2.]
Fysica. Natuurkunde. Met als bijvoeglijk naamwoord: fysisch. (vgl: fysiek = lichamelijk). Fysiologie: de wetenschap die zich bezighoudt met de afzonderlijke levensverrichtingen, zoals de stofwisseling, de zintuigen, de spieren, de zenuwen ('neurofysiologie'). Bijvoeglijk naamwoord: fysiologisch.
Fysicalisme. Leert dat de wereld van de verschijnselen geheel op natuurwetenschappelijke manier is te beschrijven door een nauwkeurige bestudering van de feiten aan de hand van wetenschappelijke verslagen ('protocollen'). [→ Neurath, Exc.XIX.1.2.1.]

Gaia. Moeder Aarde, de Almoeder. Binnen New Age wordt de Gaia-verering in ere hersteld: Gaia als bron van alle leven. Staat naast de Gaia-hypothese (Lovelock, Margulis). Veronderstelt in laatste instantie dat dat de aarde functioneert als een ingewikkeld FT-systeem. [→ Exc.XXXIX.5.0.3.]
Gedragswetenschap. Richt zich op uiterlijk gedrag als antwoord op stimulus en versterker. [→ 4.1.0.]. Invloed van innerlijke, psychische (= niet-fysische) strategieën op het gedrag wordt ontkend. [→ Exc.XV.2.]
Geest. Psychologisch begrip dat meestal gelijk wordt gesteld aan het menselijke denkvermogen ('het brein'), maar dat een grieks-hebreeuwse achtergrond heeft die eerder verwijst naar het begrip ziel. Vaak speculatief gebruikt ('de rede'). [→ Exc.XV.]
Geisteswissenschaft. Wetenschap van de menselijke cultuur in al zijn facetten. Zet zich scherp af tegen een natuurwetenschappelijke benadering van dit onderwerp. [→ KCF.3.2.2.]
Geldigheid. Logische term om aan te geven dat een conclusie, die is afgeleid, juist is. In een afleidingDe ('deductie') kunnen de premissen onwaar zijn, maar als ze waar zijn, moet ook de conclusie geldig zijn. Onderzoek naar de geldigheid wordt gedaan in de logica. [→ 3.5.7.]

Geloof. Het aanvaarden van bepaalde feiten op grond van redelijkheid en kennis. Met dit verschil dat het alledaagse geloof (eng.'belief') zich vaak onderscheidt van het religieuze geloof (eng.'faith'), dat een sprong veronderstelt en op paradoxen stuit. [→ Kierkegaard, Exc.XII.1.2.]
Gelukkig bewustzijn. De tevredenheid die er binnen een systeem heerst zonder dat men weet wil hebben van de onredelijke kanten ervan (Marcuse). [→ Exc.XVIII.3.3.3.]. Kan ook worden omschreven als één-dimensionaliteit.
Gelukkige slaaf. Aanduiding voor iemand die zich binnen groep of gemeenschap niet ontevreden voelt met de situatie waarin hij zich bevindt, hoewel hij in de ogen van een buitenstaander in meerdere of mindere mate wordt uitgebuit en onderdrukt. [→ KCF.6.5.2.]
Gemeenschap. In het model van Tönnies zijn mensen binnen een gemeenschap gevoelsmatig en emotioneel op elkaar ingesteld. Hier tegenover staat de moderne maatschappij met haar pragmatische en zakelijke inslag. [→ Exc.XX.3.A]
Generalisatie. Toekennen van hetzelfde woord aan verschijnselen die op elkaar lijken. Dit gebeurt via zelfstandige naamwoorden: dit is een raaf. [→ 4.3.1.]
Generalisering (G). Einde van het inductieve proces: raven zijn zwart (G). [→ 3.3.1.A.]. In het dagelijks taalgebruik: een enkel geval als algemeen beschouwen, alles over één kam scheren
Gestaltpsychologie. Holistische visie op de waarneming.
Gevoel. **1**. Tastzin. **2**. Beleving, belevingswereld, ook van allerlei lichamelijke gevoelens. [→ Exc.XIV]
Geweten. Je bewust zijn van goed en kwaad, weten hoe je behoort te gedragen. Met als filosofisch

strijdpunt de vraag of het geweten is ingeprent (Freud) of in de menselijke natuur is ingebakken (Rousseau). [→ 8.8.1.]
Gezond verstand (GV). Wordt gekenmerkt door praktisch denken, maar uit zich ook gevoelsmatig-emotioneel en irrationeel. Heeft een realistische opvatting van de werkelijkheid, zoekt zekerheid in de traditie en heeft angst voor het nieuwe. Iedere kritische houding ontbreekt. Korte-termijns denken: directe belangen en behoeften staan voorop. Is niet hetzelfde als common sense. [→ 1.3.2.]
Global village. De aarde één dorp met de TV als kampvuur (McLuhan). [→ Exc.XXXIX.7.1.]
Gnosis. Geheime leer gebaseerd op oude magische overleveringen, op mystieke ervaringen en op de mysteriën.
Godsbewijzen. Rationele poging het bestaan van God aan te tonen. Naast de bekende drie (het kosmologische, het ontologische, het teleologische) spelen er nog een drietal minder vooraanstaande bewijsvoeringen een rol. Het psychologische: veel mensen ervaren intens de aanwezigheid van god, dat maakt duidelijk dat hij wel moet bestaan. Het ethische: de onrechtvaardigen gaat het vaak voor de wind, de rechtvaardigen gaat het slecht. Dit is absurd, dus moet er wel een god zijn die in het hiernamaals de zaken weer recht zet. Het historische: zolang mensen bestaan, zijn er blijkbaar religieuze ervaringen en gewoonten geweest. Dit wijst op een religieuze oerbeleving.
Godsdienst. In sociaal opzicht: religie omgevormd tot een instituut. [→ 5.0.]. In de persoonlijke sfeer: zich afspelend tussen mysterie en een nuchtere benadering in de trant van de natuurlijke religie. Heel globaal het verschil tussen katholicisme en protestantisme.
Goed. Het bijvoeglijke naamwoord goed kan op functionele, ethische en kunstkritische manier worden gebruikt: een goede fiets, een goede daad, een goede roman. Plato was de eerste die de overgang van een functioneel naar een ethisch goed helder probeerde te formuleren.
Groep. **1**. Wiskundige term. Groep vormt grondslag van het structurele denken. [→ 6.8.1.]. **2**. Sociologische term. Onderscheid in bv primaire groep en referentiegroep. [→ Exc.XXX.5.1.2.]
Grondslagenonderzoek. Meta-onderzoek naar de vooronderstellingen, die binnen de exacte wetenschappen van kracht zijn.
Gulden Regel. Het principe van wederkerigheid ('do ut des').
Gulden Snede. Divina proportione. Een mathematische code: 5/8 = 0.625 of nauwkeuriger: 0.618. Zij wordt vanaf oude tijden in de kunst veel toegepast. Er is een verband met de reeks van Fibonacci. [→ Exc.XXVIII.]

Handeling. Menselijke activiteit, waarin vrijheid en verantwoordelijkheid liggen opgesloten.
Hart. Vanaf oude tijden de zetel van gevoel en wil. [→ Pascal, l'ordre du coeur, 11.0.4.4./11.3.B]. Bij Leibniz: vérité de coeur, de plaats waar liefde en gerechtigheid heersen. [→ 11.0.4 (noot)]
Hedonisme. Leven berust op het verkrijgen van lust ('hedonè'). Leef er dan naar! [→ 8.1.4.]
Heerschappij. Centraal staat de bescherming die wordt geboden. Zij gaat gepaard met het uitoefenen van gezag en macht. [→ KCF.5.2.]
Heilige. De (makro)kosmos wordt ervaren als een kracht die inwerkt op natuur, mens en gemeenschap ('mikrokosmos'). Deze wereld van het het goddelijke ('het numineuze') trekt aan en stoot af: tremendum et fascinosum. [→ 5.2.1/2.]
Herhaling. Speelt in filosofie op verschillende niveaus een rol: de eeuwige herhaling (Diderot, Nietzsche), de herhaling van levens ('reïncarnatie'), de emulatio (AI) en het herhalingsaspect binnen de filosofie van de kunst.
Hermetiek. Alchemie. In samenhang hiermee: de hermetische geschriften ('corpus hermeticum') toegeschreven aan Hermes Trismegistos. Een gnostisch geschrift, dat diepere kennis en verlossing belooft.
Hermeneutiek. Interpretatie-methode. In de moderne tijd nauw verwant met de Geisteswissenschaft. Legt de nadruk legt op het persoonlijke en voorlopige van iedere uitleg. Bij de interpretatie ben je in gesprek met de tekst en met zijn auteur, je probeert je in te leven en de historische context te begrijpen. Het gaat om de vraag naar het wordingsproces ('de genese') van tekst en om de zingeving die daarin ligt opgesloten.
Heros. Mythische figuur, bv Heracles, Oidipous, Orfeus, Antigone. Speelt als personage een belangrijke

rol in de helleense tragedie.
Herrenmoral. Nietzsche stelt de Herrenmoral tegenover de Sklavenmoral: tegenover de grootstheid van het leven in al zijn machtswellust, strijd en lijden staat het leven van de kuddemens die gehoorzame onderdrukking ondergaat als een deugd en die zich overgeeft aan de zwakte van zachtmoedigheid en medelijden. [→ 8.7.2.]
Heuristiek. Leer van het methodisch vinden, bv door het stellen van hypothesen binnen de wetenschappelijke methode. Volgens Kant hebben de ideeën van de rede een heuristisch vermogen als aanvulling van de wetenschap. [→ 6.7.13.]
Hiërarchie. Systeem met zijn verschillende niveaus. Ieder niveau controleert de laag onder zich. Voorbeelden: de standenmaatschappij in de ME, de RK kerk, Shell.
Historisch materialisme. Marx: de mens is een historisch en maatschappelijk bepaald wezen ('Histomat'). Hij keert zich tegen het materialisme van Feuerbach en het idealisme van Hegel [→ Exc.XXIII.12.]
Historisme. Richting die in de geschiedenis de wetten zoekt van (de ontwikkeling) van de menselijke cultuur. Dit in de overtuiging dat het gehele geestelijke leven van de mens historisch is gebonden. Met een sterk relativisme als gevolg.
Holisme. In levende systemen zijn de delen onderworpen aan de inwerking van het geheel. Dit streeft naar verwerkelijking van zijn doelen en zoekt naar een innerlijk evenwicht. Staat tegenover het atomisme dat aannneemt dat de delen samen het geheel voortbrengen. [→ 8.5.]
Homo homine lupus. De (oer)mens als bedriegelijk en agressief wezen. [→ Hobbes, KCF.3.5.1.]
Horror vacui. Afschuw, angst voor de lege ruimte. [→ Parmenides, Exc.XIII.1.3.]. Eenzelfde soort angst bestaat er binnen de antieke filosofie voor de oneindigheid [→ Pythagoras, Exc.XIII.1.2.]
Humanisme. Mensbeeld dat westerse cultuur domineert. Plaatst de mens in het centrum van alle gebeuren als een zelfbewust, redelijk, autonoom en ethisch wezen. [→ Exc.XXI.1.1.]
Humanistic psychology. Amerikaanse school. Zij gaat uit van het Zelf -als innerlijke eenheid-, dat zich verwerkelijkt door het stellen van zijn eigen doelen. Stelt zich scherp op tegenover het behaviorisme. [→ KCF.6.1.]
Humanitas. Menselijk ontplooiingsideaal. Benadrukt dat mensen hun specifieke mogelijkheden op bv ethisch, kunstzinnig, gevoelsmatig en intellectueel in samenhang en harmonie behoren te ontwikkelen. Bij de grieken is de 'kalokagathos' (< kalos/mooi en agathos/goed) de man die zich esthetisch en ethisch volledig ontwikkelt.
Humor. Verfijnde vorm van vertellen. Nadruk op de menselijke situatie met al haar leuke en verdrietige situaties. 'Humor is de op grote karaktersterkte berustende, hoogste vorm van zelfhandhaving tegenover de zinloosheid van het bestaan en van het boze toeval, tegenover menselijke kwaadwilligheid' (Schmidt/Schischkoff). [→ Exc.XL.7.]
Hylozoïsme. De leer van de bezielde stof: alle materie leeft. [→ Exc.XIII.1.1.]
Hyperrealiteit. Beelden verliezen hun representerende kracht en gaan door implosie op in een 'hyperrele nevel' waarin medium en werkelijkheid zijn opgelost. [→ Baudrillard, Exc.XXXIX.7.3.2.]
Hypostaseren. Begrippen tot dingen maken die werkelijk bestaan (Plato's ideeën). [→ 4.3.5.3.]
Hypothese. Vooronderstelling, voorlopig aangenomen stelling. Moet binnen de natuurwetenschap wiskundig worden geformuleerd.

Icoon. Beeld. Technische term die slaat op de resultaten (beelden) die voortkomen uit vormen van (af)beeldend gedrag. [→ 4.1.4./→ Exc.II.1.3.1-3./→ 10.23.0]. De creatieve kracht van het beeld is groot: het is een 'continuüm van betekenissen' (Monaco). [→ Exc.XLIII]. In de argumentatie kan zij zich, in woorden omgezet, voordoen als vergelijking, allegorie of metafoor. [→ Exc.XXVI.2.]
Idea innata. Aangeboren ideeën van de geest. [→ 6.6.1.]
Idee. Binnen de speculatieve filosofie gehypostaseerde abstracties in de vorm van generaliseringen, waarden en wiskundige structuren. Plato: de idee van het Ware, het Goede en het Schone. Bij Kant zijn ideeën als God, vrijheid, schoonheid en leven heuristisch en regulatief van aard: zij ondersteunen het wetenschappelijk onderzoek bij het ontdekken van samenhangen en zij verschaffen regels bij dit onderzoek zonder dat zij tot werkelijke kennis van de verschijnselen bijdragen.
Idealisme. De (werkelijke) wereld heeft geestelijke trekken. Staat tegenover het materialisme dat leert

dat er alleen een stoffelijke wereld bestaat. Kant neemt een tussenpositie in: alleen aan de wereld van de fenomena kan empirische werkelijkheid worden toegekend, hoewel niet kan worden ontkend dat deze werkelijkheid een afhankelijkheidsrelatie met de "Dinge an sich' suggereert.
Identitiek. Gelijk, hetzelfde. [→ Exc.II.1.]. Principe van identiteit eist dat een begrip in loop van een verhandeling in betekenis hetzelfde blijft (A = A).
Ideologie. Het geheel van denkbeelden dat in een groep leeft. [→ 1.1.1.]. Bij Marx meestal: een valse voorstelling van zaken over de fundamenten van samenleving en cultuur. [→ Exc.XXIII.D.3.3.]
Idool. Waanidee, vooroordeel. Term waarmee Bacon de manieren aanduidt waarop de mensen zichzelf misleiden bij hun redeneringen. [→ 1.3.4.]
Ignorantia elenchie. Ontlopen van de kern van de discussie door een nevenaspect aan te vallen of te verdedigen. Vergelijk de 'metabasis eis allo genos': de poging over te springen naar een ander terrein dan waarover de discussie gaat.
Imago. Technische term. Innerlijke voorstelling. Staat tegenover (zichtbaar) beeld/icoon.
Imitatio. Navolging. In de ME de navolging van Christus ('imitatio Christi'), gedurende de Renaissance van de klassieke leefwijze.
Immoralisme. Afwijzing in gedrag en oordeel van de heersende moraal. Immoreel = onzedelijk, dat wat ingaat tegen de zedelijkheid.
Imperatief. Gebod, wet.
Implicatie. Logische operator: -(p ∧ -q)/p → q. Zij wordt intensioneel als ze in de omgangstaal wordt omschreven met 'dus', 'omdat' of 'indien ... dan'. [→ 3.5.4.]
Implicatieve definitie. Binnen 'p → q' wordt p gedefineerd in termen van garantie en q van noodzaak: Een kunstwerk garandeert dat er creatief werk is verricht en creativiteit is het wezen van de kunst.
Impliciet. Ligt stilzwijgend in iets opgegesloten. Tegenover: expliciet = uitdrukkelijk.
Indeling. Onderdeel van het inductieve proces: op grond van regelmaat en overeenkomsten delen mensen de verschijnselen in en komen zo langzamerhand tot ingewikkelde classificatiesystemen. [→ 3.3.1.B.]
Index. Teken, aanwijzing. [→ 3.3.3.]
Individu. Iets waar afzonderlijk naar kan worden verwezen en waar iets over kan worden gezegd. Wordt het gedeeld dan verliest het zijn specifieke eigenschappen. Vb: een getal, een huis, een dier. Krijgt binnen de (humanistische) filosofie een beperkte betekenis en slaat alleen nog op de mens met zijn persoonlijke kenmerken.
Inductie. Proces van kennisverwerving: op grond van vergelijking en indeling komen mensen tot generaliseringen. Deze kennis is vooral praktisch van aard en gebaseerd op waarschijnlijkheid. [→3.3.1.]
Inferentie. Gevolgtrekking, afleiding.
Informatie. Term uit de informatietheorie die de verrassingwaarde, het onzekerheidsaspect (I) aangeeft.
Informatie-communicatie-technologie (ICT). De computer als centrum, als nieuwe bron van communicatie en daarmee volgens velen het begin van een culturele revolutie. ICT ook: informatie-communicatietheorie. [→ Exc.XXXIX.7.0.]
Informatietheorie. Moderne communicatie-theorie, waarbinnen een onderzoek wordt gedaan naar een efficiënte manier van overdracht van berichten. [→ Exc.V.]
Instinct. Drift. Binnen biologie verouderde term, die is vervangen door het begrip genetisch program.
Instrumentalisme. Binnen de wetenschapsfilosofie het denkbeeld dat wetten en theorieën niet kunnen worden beoordeeld op hun waarheid of onwaarheid, maar alleen bruikbaar zijn om er voorspellingen uit af te leiden. Een pragmatistisch standpunt. [→ 7.5.4.]
Intelligibel. Zuiver denkbaar. Plato's ideeën, Descartes' substanties.
Intensie. Verwijzing naar de (diepere) inhoud. [→ 4.4.4.]
Intentionaliteit. **1**. Psychische intentionaliteit: mensen zijn innerlijk met hun wensen, willen en verlangen op de wereld gericht. **2**. Semantische intentionaliteit: mensen geven betekenis aan de verschijnselen. [→ Exc.XI.5.3.3.]
Intersubjectiviteit. Beleven, waarnemen en denken doen mensen voor een deel op dezelfde manier. Kennis heeft daarom objectieve trekken. Deze liggen volgens sommigen opgesloten in de structuur van de hersenen (of van de geest), volgens anderen in de cultuur waarbinnen men leeft (dus in de collectieve

ervaringen) of in het vermogen zich in anderen in te leven. Voor positivisten ligt de intersubjectiviteit in dat wat door iedereen wordt begrepen en -wetenschappelijk- kan worden getoetst. Sommigen plaatsen intersubjectiviteit tegenover subjectiviteit, anderen tegenover solipisisme. In dit laatste geval gaat het dan om de vraag of mensen belevingen als honger of het zien van rood wel cognitief met elkaar kunnen delen.
Intrinsieke waarde. Waarde als doel op zich, niet als middel om een ander doel te bereiken. Vorming is een intrinsieke waarde.
Introspectie. Kenbron van innerlijke, psychische processen. [→ 6.4.1./→ Dilthey, KCF.3.2.2.1.]
Intuïtie. **1**. Kenbron die onafhankelijk van zintuiglijke ervaring en denkactiviteiten, de werkelijkheid 'onmiddellijk' beleeft en 'als bij ingeving' doorziet. [→ Bergson, 7.8.4.3, → Samkara, 11.2.3.]. **2**. Bij Descartes een redelijke activiteit. [→ 6.3.3.]. **3**. In het dagelijkse leven vaak gebruikt als een vaag 'voelen dat'. [→ Exc.XIV.9.]
Intuïtionisme. Leer die de nadruk legt op de intuïtie als kenbron. Speelt een rol in de metafysica, de logica, de wiskunde en de ethiek.
Ipse dixit. Hij zegt het zelf. Kritiekloos beroep op bepaalde autoriteit. In het grieks: 'autos epha.'
Ironie. Spottend het tegengestelde zeggen van dat wat men bedoelt, maar wel zo dat men weet dat de toegesprokene het begrijpt. Daarnaast binnen de filosofie: de socratische en de romantische ironie. [→ Exc.XL.8./→ 10.28.3.3.]
Irrationalisme. Richting waarbinnen men stelt dat de rede niet nodig is om achter de waarheid te komen. Men kan zich beter beroepen op gevoel, emotie en intuïtie. vb: Gestalttherapie [→ 9.6.3.], de levensfilosfie van een Schopenhauer en Nietzsche, de existentile filosofie [→ Exc.XII.1.3.4.].
Irrationeel. **1**. In strijd met de rede. **2**. Wat door het verstand niet niet kan worden gevat, ontoegankelijk voor de rede. => Een weinigzeggende term. Alleen bruikbaar als ze binnen de context duidelijk wordt omschreven.
Isomorf. Gelijk van vorm, van structuur. Er bestaat bv een gelijkvormigheid tussen propositielogica met haar waarheidswaarden 1/0 en de schakelingen binnen de computer (aan = 1, uit = 0).

Jungle-principe. Ethische code gebaseerd op het denkbeeld van de horde, met haar gewelddadig streven naar macht op grond van het recht van de sterkste. Staat naast het principe van wederkerigheid en het ahimsa-principe. [→ 10.38.5.]. Binnen de speltheorie wordt het gedefinieerd als het conflictmodel. [→ Exc.XXVII.3.1.2.]. Staat tegenover het model van Tönnies. [→ 10.38.IIIb.]

Kapitalisme. Moderne visie op arbeid, productiemethode en ruilverhoudingen ('de markt'). Kerndenkbeelden: rationaliteit (abstractie, doelmatigheid) en de homo economicus. [→ Exc.XXIII.7.]
Kentheorie. Onderdeel van de filosofie waarin een theoretisch onderzoek wordt gedaan naar de middelen en vermogens van mensen om tot kennis te komen. De kern van de discussies draait om de vraag hoe subject en object zich tot elkaar verhouden en op elkaar inwerken [→ 6]. Ook: kennistheorie.
Kitsch. Kunstzinnige anticode met stijlloosheid, smakeloosheid, surrogaat en pretentie als specifieke kenmerken. Komt voor bij de kunstenaar en bij het publiek ('midcult'). [→ Exc.XXXVI.2.3./4].
Klassenstrijd. Volgens Marx de motor van de geschiedenis: tegenstellingen, conflicten en revoluties tussen groepen en klassen beheersen een maatschappij en brengen haar op een hoger niveau. [→ Exc.XXIII.9.1.]
Klassificatie. Systematische indeling.
Komisch. Grappig, leuk. Het komische kent veel aspecten: het ongerijmde, de geestigheid, de spot en het leedvermaak. Moet worden onderscheiden van humor. [→ Exc.XL.]
Kosmogonie. Scheppingsmythe.
Kosmologie. Wetenschappelijk onderzoek met filosofisch tintje naar opbouw en herkomst van het heelal.
Kosmologisch godsbewijs. Gebaseerd op het causaliteitsprincipe: alles vereist een oorzaak. Om een regressus te vermijden moet men wel concluderen dat er een eerste oorzaak moet zijn. En dat is God: God als eerste beweger, als 'proton kinoen'. [→ 6.5.5.]
Kosmos. Heelal. Relgieus en speculatief: allesomvattende orde, wereldorde. [→ kosmisch model, 10.38.I.]
Kringbewijs. De veronderstelling als argument gebruiken om zichzelf te bewijzen/wat je wilt verklaren in

je verklaring zelf als argument gebruiken. In het grieks: 'hysteron proteron' ('het latere eerder'). [→ Exc.XXV]. Andere termen: petitio principiï en cirkelredenering.
Kritiek. Oordeel, beoordeling, veroordeling.
Kritische theorie. Moderne, maatschappij-kritische school (Horkheimer, Adorno en Marcuse) die een analyse geeft van de burgerlijke samenleving op grond van marxistische denkbeelden en ideeën uit de Verlichting. [→ 3.2.8.2.]
Kritisch rationalisme. Poppers visie op de natuurwetenschap. Nadruk op de falsificatie als logisch criterium en daarmee als afbakening ('demarcatie') van de wetenschap tegenover mythe en speculatie. [→ Exc.XIX.2.]
Kunst. **1**. Kunst is een vorm van menselijke communicatie. [→ 10.7.1.2.]. **2**. Zij kan op verschillende manieren worden ingedeeld, bv naar de begrippen ruimte (de bouwkunst) en tijd (de dans) of naar de het gebruikte medium (klank: muziek, geluid: soniek, woord: literatuur). [→ 10.7.0.2.]. **3**. Er is een grote verscheidenheid van kunststijlen: avantgardistische, experimentele, conventionele, institutionele en populaire. [→ 10.3.4.]. **4**. Historisch bestaat er de onderscheiding in officiële kunst en volkskunst. [→ 10.3.0.]. **5**. Kunst kan op een analytische en een synthetische manier worden worden benaderd [→ 10.2.3./→ 10.9.2.]. Dit onderscheid valt voor een deel samen met dat tussen art pur en kunst als geïntegreerde levensvorm (KGV). **6**. Er bestaat naast een 'belangloze' een typisch functionele kunst, bv in de vorm van de bouwkunst. [→ 10.7.3.2.].
Kunst als geïntegreerde levensvorm (KGV). Kunst wordt beschouwd als een geïntegreerd deel van cultuur en leven. Staat tegenover het l'art pour l'art ('art pur'). [→ 10.0.4.]. Gaat terug op Aristoteles. [→ 10.10.1.]
Kunst als kritiek. Marxistische visie op de kunst. Kunst eist politieke en maatschappelijke betrokkenheid ('engagement'). [→ 10.10.5-8]
Kunsttaal. Zelfstandig, geformaliseerd tekensysteem, dat losstaat van de omgangstaal.
Kunstkritiek. Omvat een analyse, een exegese, een interpretatie en een kunstzinnige beoordeling. Hierbuiten staan de constructieve vorm van interpretatie en de externe kritiek. [→ 10.9.6/7./→ Exc.XXXVI-I./→ Exc.XXXVIII.], Specifieke vormen: de hermeneutiek, de modernistische [→ Exc.XXXIX.8.3.] en de postmodernistische [→ Exc.XXXIX.9.2.] kritiek.
Kunstwerk. Kunstzinnig product waarin medium, inhoud en visie in samenhang zijn gebracht. [→ 10.8.0, afb.10.39]
Kunstzinnig. Op creatieve wijze ordenen van esthetische middelen als smaak, klank, geluid, kleur, gebaar, beeld en woord binnen samenhangend geheel. [→ Kunstzinnige activiteiten, 10.8.4, afb.10.43./→ De werkwijze van de kunstenaar, Exc.XXXII.]
Kunstzinnige communicatie. Met als belangrijkste vraag of de kunstenaar -met zijn intenties en biografie-, het kunstwerk óf het publiek de kern uitmaakt van dit proces. [→ 10.9.]
Kwaliteit. **1**. Zintuiglijke eigenschap, bv rood, kleverig, warm en nat. Als specificatie een vorm van abstractie. [→ 4.3.2./3.]. **2**. Waarde die aan een verschijnsel wordt toegekend: er wordt een oordeel geveld over de kwaliteit ('hoedanigheid') van iets: dat is een jam, dit een schilderij van goede kwaliteit. Kwaliteit staat in deze betekenis naast functie: dit schilderij staat hier goed, het voldoet aan de verwachtingen. **3**. Binnen de filosofie maakte Locke in navolging van Boyle het onderscheid tussen primaire, objectieve (= wiskundig-fysische) kwaliteiten, zoals vorm en snelheid én secundaire (= subjectief-gevoelsmatige) kwaliteiten zoals smaak en kleur. Wetenschappelijk valt dit onderscheid meer en meer weg omdat men is staat is de secundaire kwaliteiten en de gevoelens die ze oproepen te kwantificeren. [→ 10.4-6.]. Een ontwikkeling die onder meer wordt bestreden door aanhangers van Goethe en R.Steiner. Dezen stellen dat alleen een volop kwalitatieve benadering van de verschijnselen zin heeft. [→ 7.0.4.]. **4**. Binnen de klassieke logica: bevestiging of ontkenning van een oordeel (S is P). [→ 3.4.1.1.]
Kwantificatie. 1. Iets getalsmatig formuleren. 2. De toekenning aan het subject (S) van een oordeel (S = P) van de attributen 'alle' en sommige'. [→ 3.4.1.]. In de predicatenlogica wordt deze kwantificatie uitgebouwd door het invoeren van een existentiële (V) en een universele (∧) operator. Reeds in 1950 verklaarde Beth deze vorm van logica dood.
Kwantiteit. Hoeveelheid. Kwantitatief: getalsmatig. [→ 4.3.2.D.].

Law of effect. Alle gedrag wordt gestuurd door zijn gevolgen (Thorndike/Skinner).
Lebenswelt. Ieder mens leeft in een eigen leefwereld die hem van jongsaan als evident wordt meegegeven. Zij is de horizon, de laatste context van waaruit alles wat hij doet, wordt gekleurd. [→Exc.IV.4.2.2].
Leven. Het onderzoeksterrein van biologie en biochemie. Staat tegenover de anorganische (= levenloze) natuur. Twee fundamenteel verschillende visies: 1. Leven kan volledig worden gereduceerd tot biochemische processen. 2. Leven wordt gekenmerkt door een strategische gerichtheid (teleologie).
Levensfilosfie. Irrationalistische visie gefundeerd in de onmiddellijke beleving van het leven in haar instinctieve en creatieve kracht. Zo bv Schopenhauer en Nietzsche.
Levenswet. De cyclus van leven en dood. In ieder leven is de dood in de kern aanwezig, in de dood ligt nieuw leven opgesloten, met als bekend symbool de korenaar. [→ Exc.X.2.3/4.]
Liberalisme. Filosofische richting met wetenschappelijke en politieke vertakkingen. Kernideeën: de homo economicus, de menselijke vrijheid en de natuurlijke rechten. [→ Exc.XXIII.3.1.]
Libido. Sexuele begeerte. Volgens Freud ontwikkelt het libido zich vanaf de geboorte van een orale via een kannibale en een anale naar een genitale erotiek.
Linguïstiek. Taalwetenschap. Driegebiedeb van onderzoek: syntaxis, semantiek, pragmatiek. [→ 4.2.0.]
Logica. **1**. Kunst van het redeneren. **2**. Onderzoek naar de structuur, de inhoud en de functie van redeneringen. [→ 3.5.0.]. Met als belangrijke voorbeelden de klassieke logica van Aristoteles [→ 3.4.] en de moderne propositielogica [→ 3.5.].
Logicisme. Stelt dat logica het fundament vormt voor menselijke kennis. In een specifieke betekenis slaat de term op de opvatting van Frege dat de rekenkunde een deel is van de logica.
Logisch Atomisme. Poging taal en denken terug te voeren tot ondeelbare (logische) eenheden. Met als implicatie dat er diepe samenhang bestaat tussen logische taal en werkelijkheid ('afbeeldingstheorie'). [→ 4.6.2/→ Exc.XIX.1.3.]
Logisch Positivisme. Moderne, filosofische stroming. Streeft naar een wetenschappelijk wereldbeeld ('wissenschaftliche Weltauffassung'), naar een 'Einheitswissenschaft'. Ook: neo-positivisme, logisch empirisme. [→ Exc.XIX.1.]
Logistiek. Geformaliseerde logica, formele logica, symbolische logica.
Lokayata. Indische stroming met materialistische inslag. [→ KCF.4.2.3.2.]
Lumen naturale. De rede als menselijke bron van kennis laat een natuurlijk licht op de zaken schijnen. Staat tegenover het goddelijke licht ('lumen supranaturale') van de Openbaring. [→ Exc.XXXIX.2.1.]

Macht. Uiteindelijk alleen te vertalen in termen van geweld. Moet worden onderscheiden van invloed ('power'), overwicht, gezag en autoriteit. Legitieme macht betekent dan dat alleen de overheid geweld mag toepassen. [→ KCF.5.2.]
Machtigingspositie. Mensen leren zich te voegen in een systeem en leren open te staan voor opdrachten en bevelen van bovenaf. Zij voelen zich gemachtigd de wensen van anderen uit te voeren. [→ Milgram, KCF.5.2.3.]
Magie. Religieus getinte techniek die werkt met een specifieke, geheimvolle kracht ('mana'). [→ 5.2.2.]

Maieutiek. Socrates' methode om door indringend vragen de in de mens opgeslagen kennis op te roepen. < maieuma (gr), beroep van vroedvrouw.

Makrokosmos/Mikrokosmos. **1**. Binnen het religieuze model het onderscheid tussen de allesomvattende, goddelijke wereld ('makrokosmos') en de wereld van natuur, mens en gemeenschap ('mikrokosmos'). [→ 5.1.]. **2**. In de speculatieve filosofie is de mens als mikrokosmos het zinnebeeld, de spiegel, het symbool van de (makro)kosmos als schepping. **3**. In de natuurkunde het onderscheid tussen de zichtbare verschijnselen ('makro-niveau') en de wereld van de atomen ('mikro-niveau').
Mand. Direct sturend gedrag via geluid, beeld of taal. [→ 4.1.1. & 4.1.3.3.]
Mandala. Schematische, op wiskundige vormen gebaseerde weergave van de kosmos (ind). [→ 10.1.2.]
Mania. Bezetenheid (gr). Bij Plato soms als positief, soms als negatief omschreven. [→ Exc.XI.2.2.1.]
Mantiek. Kunst van het voorspellen, bv aan de hand darmen, sterren, kaarten of dromen.
Massa. Centrale term binnen de sociale ethiek. Denk aan Marx, Ortega en Braudillard: de massa als de

redding van de wereld, als domme horde en als het willoze substraat van het postmoderne leven. [→ Exc.XXXIX.7.3.2 (noot)./→ Massa en publiek, Exc.XXX.1.2.]
Materialisme. **1**. Binnen de ethiek: het hechten aan materiële zaken met afzien van religieuze, filosofische en kunstzinnige waarden. **2**. Binnen de kentheorie: alleen de stoffelijke wereld bestaat. Al het andere is schijn: de ziel en haar onsterfelijkheid, de geest met haar speculatieve projecties.
Mathesis universalis. Het geheel van de formele wetenschappen. Het was een ideaal van Descartes en Leibniz de gehele menselijke kennis hierbinnen onder te brengen. [→ 6.3.4.]
Maxime. Leefregel.
Maya. Het vlietende karakter van deze wereld (ind). [→ 11.2.5.]
Mechanistisch wereldbeeld. De wereld als een machine, die in alle opzichten causaal van opzet is (Kepler, Descartes, Newton, Kant). Leidt tot een mechanistisch mensbeeld [→ De lamettrie, KCF.3.2.1.]
Meditatie. Bezinning, bespiegeling.
Meerwaarde. Het verschil tussen prestatie en loon dat in zakken van de werkgevers verdwijnt (Marx).
Melodrama. Staat kunstzinnig binnen de synthetische traditie met haar nadruk op het esthetische. Keert zich tegen een te zwaar-romantische aanpak. Kern: de strijd tussen verlangen en de orde van alle dag. [→ Exc.XLIV.]
Mensbeeld. Visie op de mens. [→ 8.1./→ 10.38.IIIa./→ KCF.3.2.] Voorbeelden: homo religiosus, homo ethicus, homo divinans, homo moralis, homo rationale, homo ludens, homo politicus (zoön politikon), homo metaphysicus, homo faber, homo socialis, homo mysticus, homo economicus, homo estheticus. Belangwekkende tegenstellingen: apollinisch/dionysisch, faustische mens (Spengler)/ mens van Turing (Bolter), prometheïsche mens/orfische mens. Met als kerntegenstelling in de moderne filosofie en psychologie: de mens als louter fysisch wezen tegenover een wezen dat wordt gekenmerkt door niet-fysische trekken.
Mentalisme. Filosofische stroming die stelt dat mensen worden gestuurd door een niet-fysisch beginsel, dat wordt omschreven als geest (lat: 'mens') en psyche. Deze bezitten hun eigen mechanismen en wetmatigheden, los van iedere biologische basis. [→ Exc.XV.1.]
Meta-activiteiten. Methode van filosofisch onderzoek naar de opbouw, de betekenis en de functie van taaluitingen op grond van een meta-taal, een taal van tweede niveau. [→ Meta-vragen, 2.4.]. In de propositielogica als meta-taal doet men een formeel onderzoek naar de werking van voegwoorden als "dus en 'of' [→ 3.5.0.]. De meta-ethiek is een zuiver taalkundige analyse van morele uitspraken als 'Dit is goed'. Zo'n bewering geeft geen beschrijving maar functioneert als bv compliment of bevel ('mand '). Hetzelfde geldt voor esthetische beweringen als 'Dit is mooi'. Er is dan sprake van meta-esthetica. [→ 2.4.4.]. Meta-kunst is een kunst die over zich nadenkt, zij is reflexief. [→ 10.7.2.3.]
Metafoor. Vergelijkend taalgebruik dat is gebaseerd op het 'alsof' en op het gebruik van secundaire betekenissen. De vergelijking van een leraar met een koffiemolen of van een atoom met een watje. [→ Exc.VII.2-7./→ Exc.II.1.5./→ Exc.II.2.3.]
Metafysica. Speculatie in de vorm van een systeem. [→ 6.2.1.]. Belangrijkste vormen: ontologie, rationalisme, dialectiek.
Metamorfose. Verandering van vorm, overgang van de ene vorm in de andere. [→ Goethe, 7.0.4.]. Dit begrip wordt uitgewerkt in de morfologie, de leer der vormen.
Methode. Binnen de communicatie worden verschillende methoden gebruikt om berichten door te geven. Dit op grond van de communicatiemiddelen die worden gebruikt, de doelen die worden nagestreefd en de kenbronnen die worden verondersteld. [→ 2.5.]
Mimesis. Doordachte weergave. [→ Exc.VI.1.].
Minimaxstelling. Gemengde, statistische strategie, waarbij men erop speelt zijn winst te maximaliseren en zijn verlies te minimaliseren. Wordt bestudeerd in de speltheorie. [→ Exc.XXVII.3.2.2.]
Mneme. Een groep van verschijnselen die aan alle organismen eigen is, zoals het reproductievermogen.
Modaliteit. Wijze van zijn, wijze van gesteldheid, bv de manier waarop men iets doet: zien als zintuiglijke modaliteit. Noodzakelijk, contingent, mogelijk en onmogelijk zijn modaliteiten van beweringen.
Model. **1**. Veel gebruikte, maar weinigzeggende term. Zij gaat terug op het afbeeldende gedrag. Er zijn technische moddellen (windtunnels), structurele modellen (atoom, DNA), technisch-structurele modellen (bv het nabouwen van het CZS in een electronisch systeem), metaforische modellen (het atoom als

planetenstelsel) en logische modellen. **2**. Binnen het discours wordt de analogie in een aantal modellen gebruikt als een manier van onderzoek, vastlegging en verklaring. Op grond van een aantal overeenkomsten constateer ik de analogie van x en ij (xANy). Heuristisch heet dit model als de conclusie wordt gebruikt voor nader onderzoek, ontologisch als ik een equivalentie tussen x en ij claim, verklarend als ik bovendien vanuit dit laatste model afleidingen toepas die ik als een verklaring beschouw. Een samenleving lijkt op een organisme (xANy), zij wordt eraan gelijkgesteld (x ↔ y) en tenslotte wordt uit deze gelijkstelling een conclusie getrokken op politiek terrein. [→ Exc.II.2.] **Model van Tönnies**. Sociale theorie van Tönnies geconcentreerd in de onderscheiding tussen samenleving en maatschappij. [→ Exc.XX.3.A./→ 10.38.3.IIIb.]

Moderne tijd. Is een historisch periode, die men naar eigen inzicht kan laten beginnen bij bv het begin van de Renaissance of bij het begin van de industrile revolutie.

Modernisme. Kunstzinnige richting die nauw is verbonden met de avantgardes. Neemt een duddelzinnige houding aan tegenover de moderniteit. [→ Exc.XXXIX.8.3.1./→ 10.39.8.]. Vindt in Suzan Sontag haar scherpzinnige afsluiting. [→ Exc.XXXIX.8.5.]

Moderniteit. Een nieuwe, samenhangende visie die voortkomt uit Verlichting en Romantiek. Vindt in Diderot zijn prototype: drang naar kennis, kritisch inzicht, openheid, gevoeligheid en kunstzinnige verbeelding kenmerken zijn instelling. [→ Exc.XXXIX.4.]. Belangrijk is het onderscheid tussen functionele ('linkse') en beschouwende ('rechtse') moderniteit. [→ Exc.XXXIX.4.2.]. De linkse moderniteit valt in grote lijnen samen met de late-moderniteit.

Modus ponens. Als Jan komt, gaan we uit. Jan komt. Dus gaan we uit. {(p → q) ∧ p} ⇒ q. [→ 3.5.7.]

Modus tollens. Als Jan komt gaan we uit. We gaan niet uit. Dus komt Jan niet. {(p → q) ∧ -q} ⇒ -p. [→ 3.5.7.]

Moksa. Bevrijding, afsterving (ind). [→ 11.2.7.]

Monade. Eenheid. Term die Leibniz gebruikt voor op zich staande substanties. Deze zijn lichamelijk en geestelijk van aard en bezitten vormen van bewustzijn. [→ KCF.2.1 noot.]

Monisme. De werkelijkheid is één. Zij bestaat enkel uit stof ('materialisme'), uit ziel ('panpsychisme') of uit geest ('spiritualisme').

Moraal. Gedragscode, gedragsregels.

Moralisme. Oordeel overeenkomstig de heersende moraal.

Morfologie. Vormleer. **1**. In de biologie het onderzoek naar de uiterlijke vormen van een organisme. Staat tegenover anatomie. **2**. In de linguistiek het onderzoek naar de kleinste elementen binnen een taal die nog betekenis dragen. [→ 4.2.1.]

Motief. **1**. Psychologisch: beweegreden. Zet wil in beweging. [→ 9.7.1.3.]. **2**. Kunstfilosofisch: de voorstelling die met een schilderij of beeldhouwerk wordt gegeven [→ 10.25.0.].

Mysterie. De ondoorgrondelijke werkelijkheid van het leven samengevat in de levenswet.

Mysteriëncultus. Rite waarbinnen je wordt ingewijd in de geheimen van leven en dood, van de lijdende en stervende godheid, en van de wedergeboorte. [→ Exc.X.]

Mystiek. Religieuze instelling, die streeft naar vereniging en eenwording met de godheid ('unio mystica'). Middelen: meditatie, extase, sexueel-orgiastische rituelen. Kern: het innerlijke zien.

Mysticisme. Neiging tot gnosis, bijgeloof en irrationalisme.

Mythe. Verhaal dat teruggaat naar de oertijd ('Illud Tempus'). Heeft eigen verhaal- en denktrant. [→ 5.5.]. Naar de mening van Lévi-Strauss biedt de mythe een vorm van 'wild denken'. [→ Exc.XVI.5.]

Mythos. Technische term om Plato's vergelijkingen mee aan te duiden.

Narcisme. Zich lichamelijk en geestelijk richten op zichzelf, verliefd zijn op zichzelf. < Narcissus. Deze kijkt in een bron, wordt verliefd op zichzelf, valt in de put en verdrinkt.

Narratief. < narratio (lat): verhaal.

Narratieve dimensie. Een drietal dimensies -de existentiële, de tragische en de pathologische- kunnen een verhaal in hoge mate beheersen en zijn voor de interpretatie van groot belang. [→ 10.37.5.]

Narrator. De verhaler. Is de verteller binnen het verhaaldat door de auteur wordt doorgegeven. De narrator is alwetend, maar hij kan vertellen vanuit verschillende gezichtspunten ('points of view'). [→

10.28.2/3.]. De narrator ontwikkelt een visie ('the implied author'). Deze stuurt de interpretatie. [→ 10.38.0.]
Nativisme. Verdedigt het nature-standpunt en stelt dat zaken als taal, logica, intelligentie, agressie en emotie zijn aangeboren.
Naturalisme. Stelt dat de natuur de allesomvattende eenheid en samenhang veronderstelt van alle leven. Vage term, omdat het begrip afhangt van de definitie van 'natuur'. En dat gebeurt op zeer uiteenlopende manieren, van de puur materialistische van de natuurwetenschap (positivisme, pragmatisme) tot de panthestische van een Goethe. Anti-naturalistisch is bv Plato.
Nature/Nurture. **1**. Termen verwijzen naar de discussie binnen psychologie en biologie over de vraag of geestelijke, psychische en sociale eigenschappen bij mensen aangeboren zijn of het product zijn van opvoeding en omgeving. **2**. De nature/nurture-discussie wordt gevoerd op twee fronten. De eerste vraag die opkomt, luidt of de mensheid als soort een aantal eigenschappen (agressie, intelligentie, taal, logica) als genetisch programma gemeenschappelijk heeft. De tweede luidt of er individueel binnen deze genetische aanleg aangeboren verschillen mogelijk zijn. Met als derde vraag: wat betekent hier 'aangeboren'?. Vallen hier ook de afwijkingen onder die het resultaat zijn van ontwikkeling binnen de baarmoeder? Of is hier al sprake van nurture? **3**. In de filosofie wordt de nature/nurture-discussie gevoerd aan de hand van de termen apriori (Plato's ideeën, Kants opvattingen van ruimte, tijd en causaliteit) en aposteriori (Hume's visie op de causaliteit).
Natuurlijke religie. Edward Herbert van Cherbury formuleerde godsdienst op een nuchtere manier. Hij gaat uit van vijf grondwaarheden die de basis vormen van iedere godsdienst: 1. Er is een God. 2. Deze behoort te worden vereerd. 3. Deugd en vroomheid zijn de hoofdbestanddelen van de godsdienst. 4. Mensen hebben de plicht berouw te hebben van hun zonden en ze te verfoeien. 5. Hier en in het hiernamaals bestaat er een goddelijke vergelding. In deze richting ontwikkelen zich opvattingen die godsdienst omschrijven als een 'natuurlijke religie', die losstaat van alle mysterie en wondergeloof (Toland, Tindal).
Natuurlijke selectie. Het aanpassingssysteem dat gehele levende natuur in haar ontwikkeling beheerst. [→ 7.8.3.]
Natuurlijke toestand. De oorspronkelijke leefwijze van (primitieve) mensen. Wordt als voorbeeld genomen om totaal tegenovergestelde visies mee te illustreren. [→ Locke, Exc.XXIII.1.1.1./→ Rousseau contra Hobbes, 3.5.]. Ook: natuurlijke staat.
Natuurrecht/positief recht. Postief recht is het recht zoals men dat in bepaalde groepen en samenlevingen op een bepaald moment aantreft. Het ontleent haar gezag aan overheid of -nog directer- aan de rechterlijke praktijk ('ius gentium'). Binnen het natuurrecht ('ius naturale') gaat men er vanuit dat al deze rechtpraktijken teruggaan op één rechtsidee. Dit onderzoek gaat gepaard met een kritische instelling: het positief recht is verre van volmaakt, het is nodig vanuit het gevonden rechtsidee ('het natuurrecht') kritiek uit te oefenen. Het natuurrecht heeft dus een heuristische en normatieve functie. Voor de middeleeuwse theologie ligt het in de door God gegeven wet, voor de Verlichting in de menselijke rede (Grotius). [→ Locke, Exc.XXIII.1.1./→ Fysiocraten, Exc.XXIII.2.0.]. Via de rede komt men later tot de Rechten van de Mens.
Natuurwetenschap. Combinatie van theoretisch en experimenteel onderzoek. Met als resultaat empirische wetten en wiskundig geformuleerde theorieën. Zij heeft haar eigen hypothesen en grondregels. [→ 7.1.1-4.]. Wordt binnen de anti-moderniteit beschouwd als niet meer dan een sociaal-culturele (= westerse, burgerlijke) constructie. [→ Exc.XXXIX.5.3.]
Negatie. Ontkenning. Speelt belangrijke in filosofie van Hegel en Marx als voorwaarde voor beweging en verandering. Heidegger en Sartre brengen de negatie vooral in verband met het niets.

Neurose. Gedragsstoornis. Binnen psycho-analyse zwaarbeladen term die wordt ontleed vanuit de strijd van het Ik tegen sterke, verdrongen driften.
New Age. Religieus-spirituele stroming. Keert zich sterk tegen de moderniteit. [→ Exc.XXXIX.5.0.]
New Criticism. Invloedrijke, literatuurkritische stroming met de wortels in het modernisme. [→ Exc.XXXIX.8.4.]
Nexus causae. De crux van het causale denken: waar vindt precies de overgang plaats, waar ligt de verbinding ('nexus') tussen oorzaak ('causa') en gevolg?

Nihilisme. Vindt zijn fundament in het (romantische) gevoel van melancholie en vertwijfeling. Het heeft vaak een negatief-morele achtergrond: alles in leven en samenleving is mis. Maar ook een doordachte twijfel kan leiden tot een nihilistische kijk: louter toeval, chaos en entropie liggen ten grondslag aan de verschijnselen. Nietzsche overwint het nihilisme door te stellen dat met het aanvaarden ervan de menselijke vrijheid zich in al zijn grootsheid kan ontplooien. [→ 6.4.2./→ AD.I.3.]
Nirwana. Toestand van verlossing tijdens het leven door af te zien van alle strevingen. Later: de tijd van eeuwige gelukzaligheid.
Nirwana-principe. De mens verlangt volgens Freud onbewust naar de rust van de dood ('thanatos'). [→ Exc.XI.3.3.2./→ Exc.XVII.2.]
Nominalisme. Taalfilosofische term die aangeeft dat woorden niet meer zijn dan instrumenten binnen de menselijke communicatie. Abstrahering komt voort uit het gebruik van de taal. Staat in de ME tegenover het realisme. De opmerking van Antisthenes -'ik zie wel een paard, maar geen paardheid'- is kenmerkend voor het nominalistische standpunt.
Noodlot. Allesomvattende macht die gehele bestaan omvat en stuurt. Kan worden gedacht in termen van god, natuur of geschiedenis.
Non sequitur. De gevolgtrekking gaat inhoudelijk niet op. [→ AD.III.3.]
Norm. Richtsnoer, maatstaf. In ethische discussies meestal: dat waarvan men weet en erkent dat men het behoort te doen.
Noumena. De intelligibele (= louter denkbare) wereld. De wereld van de platonische ideeën of cartesiaanse substanties ('denkbare ietsen').
NP-complete problems. Problemen die samenhangen met de exponentiële groei van getallen en die zich bovendien voordoen op een breed terrein van onderzoek. [→ Exc.IV.2.2.3.]

Objectieve geest. De wereld van politiek, recht, moraal en ethiek (Hegel) of in bredere zin: de wereld van het culturele leven in al zijn facetten (Dilthey cs).
Objecttaal. **1**. Taal die beschrijving geeft van de werkelijkheid om ons heen via referentie/denotatie en extensie. Staat tegenover beeldtaal. [→ Exc.VI.1.]. **2**. Taal die onderwerp is van analyse op meta-niveau. **3**. De digitale basistaal binnen de AI.
Occultisme. Vanuit de samenhang van alle dingen -een religieus principe- neemt men aan dat er op alle -ook verborgen- terreinen geestelijke krachten werkzaam zijn. Spiritisme, alchemie em magie zijn er een hoofdbestanddeel van. [→ 10.17.1 (noot).]
Oidipouscomplex. Oidipous doodt volgens de helleense mythe zijn vader en trouwt zijn moeder. Door Freud omgezet in psycho-analytische mythe: in de doorgangsfase van jongens -Freud heeft het weinig over meisjes- is er sprake van een sexuele gerichtheid van de jongen op zijn moeder. Deze gaat gepaard met de wens dat zijn vader dood zal gaan. In zijn leven kan deze oidopale instelling diep nadelige gevolgen hebben voor zijn ontwikkeling.
Onbewust. Uiterst vage term. Kreeg vaste grond binnen de westerse cultuur via Freud, die in het onbewuste de directe motieven van al het gedrag zag.
Ontologie. Zijnsleer (gr). In het algemeen: metafysische opvatting dat er een niet-fysische, objectieve wereld bestaat ('het Zijn'), die door de rede kan worden gekend. De rede is in staat deze werkelijkheid (het Zijn) te doorgronden. Formule: denken ↔ zijn. [→ ontologisch godsbewijs, 6.5.5]. De term ontologisch wordt ook in de meer alledaagse betekenis gebruikt van 'werkelijk', 'dat wat werkelijk is': de natuurwetenschap heeft een ontologisch karakter = de natuurwetenschap gaat uit van de werkelijkheid.
Ontspanningscultuur. Esthetische vorm van gedrag. In de (post)moderne tijd door velen, ten onrechte, in negatieve zin geassocieerd met de massamedia en met uitingen van emotie, sensatie en sentimentaliteit. [→ 10.3.3./→ 10.9.2.1.]
Onzekerheidsprincipe. Principe uit de quantumfysica. Berust op twee factoren: 1. de invloed die de appartuur uitoefent op de bewegingen binnen de microfysica, 2. het gegeven dat van deeltjes niet tegelijkertijd de plaats én de snelheid kan worden vastgelegd (Heisenberg: 'Unbestimmtheitsrelation'). [→ 7.5.3.]
Operationalisme. Positivistisch beginsel: kennis komt alleen tot stand aan de hand van verrichtingen als meten (en berekenen). [→ 7.6.2]

Operator. Binnen propositielogica: logische basisvorm waarmee men logische operaties kan uitvoeren.
Oordeel. In technische betekenis: de SAP, SIP, SOP en SEP uit de propositie-logica. [→ 3.4.1.]
Ordinary language. Dagelijkse omgangstaal. Volgens sommige taal-analytische filosofen het in de tijd gerijpte product van menselijk inzicht. [→ 4.6.4.]
Organisme. **1**. Systematisch geheel dat werkt vanuit onderling samenwerkende delen. **2**. Levend wezen. Een samenleving is een organisme, maar geen levend wezen.
Orgie. Drinkgelag met extatische inslag.
Overaftelbaarheid. Term van Cantor om aan te geven dat er onvergelijkbaar meer reële dan rationele getallen bestaan. [→ Exc.IV.2.1.1./→ Exc.XII.1.2 kader.]

Paideia. Humanistisch opvoedingsideaal ontwikkeld gedurende de Renaissance. [→ Exc.XXXIX.1.1.]
Pantheïsme. Monistische en mystieke leer dat alles God is.
Paradigma. **1**. Een associatief verband van zaken (bv kleuren) die elkaar kunnen vervangen (grijs, groen). Staat naast syntagma als structureel verband. [→ Exc.XVI.4.]. **2**. Vaste, wetenschappelijke groepsovertuiging, gebonden aan de grote voorganger (Newton, Einstein). Een paradigma heeft haar eigen afgesloten en tijdsgebonden systeem, en staat in haar ontwikkelingen geheel los van andere paradigmata (Kuhn). [→ Exc.XIX.3.]
Paradox. (Schijnbare) tegenstrijdigheid. Voorbeelden: de psychologische, de logische, de semantische en de pragmatische paradox. [→ Exc.III.]
Parapsychologie. Onderzoek dat zich bezighoudt met psychische verschijnselen, die paranormaal worden genoemd omdat ze niet binnen huidige wetenschap kunnen worden verklaard, zoals psychokinese, helderziendheid, materialisatie en uittreden. De gevonden oplossingen gaan vaak in de richting van occultisme en mysticisme. Haar oorsprong ligt in animisme en dynamisme.
Pathologie. Ziektenleer. Onderzoek naar oorzaken, ontwikkelingen en symptomen van ziekten.
Patristiek. Het filosofisch-theologisch onderzoek dat door christelijke denkers werd gedaan gedurende de eerste eeuwen van de jaartelling binnen het romeinse rijk. Zij verdedigden het christendom tegen zijn belagers en bouwden een indrukwekkende theologie op. Grote invloed hebben Origenes en Augustinus.
Persoon/Persoonlijkheid. Persoon is een psychologische term waarmee men de algemene kenmerken aangeeft die een individu eigen zijn (bv een wil, een onbewuste). Persoonlijkheid geeft de kenmerken aan die een individu van anderen onderscheidt.
Piëteit. Vroomheid, eerbied, verering, zorg.
Platonische liefde. Traditioneel: zuiver geestelijke liefde gebaseerd op diepe vriendschap zonder zinnelijk-lichamelijke trekken. Uitleg die door de tekst zelf wordt weersproken of op zijn minst wordt afgezwakt: → Exc.XI.2.2.7.
Plicht. Pragmatistisch: je doet je plicht als je je aan de regels houdt die je zijn opgelegd binnen de rollen die je speelt of die je vrijwillig op je hebt genomen. Speculatief: je doet je plicht omdat je op intuïtive of redelijke gronden weet dàt het je plicht is zo te handelen. Verplichtingen staan niet gelijk aan plichten en komen voort uit afspraak of belofte.
Plot. Geheel van beweegredenen en strategieën binnen een verhaal. Staat naast de story als het verhaal in zijn chronologische samenhang. [→ 10.27.0.]
Poëtiek. Wetenschap van de dichtkunst (Aristoteles).
Poésie pure. Dichtkunst waar alle nadruk wordt gelegd op de suggestieve werking van klank, ritme en beeld. [→ 10.8.5.2.]
Poiesis. Het maken van de kunst om het maken zelf. De dichter maakt zijn gedichten eigenlijk alleen voor andere dichters ('poète pour les poètes') [→ 10.17.2.], de componist maakt alleen zuivere muziek. [→ 10.8.3.]
Positief. **1**. Bevestigend. **2**. Groter dan nul. **3**. Werkelijk voorhanden, feitelijk ('positivisme', 'positief recht').
Positivisme. Filosofische richting die zich baseert op de beginselen en uitkomsten van de natuurwetenschap. Zij is empiristisch, operationalistisch, reductief en pragmatistisch van instelling. [→ 7.6.]
Post hoc, ergo propter hoc. Erna, dus erdoor. De temperatuur op aarde stijgt na het gebruik van spuitbussen, dus is er een oorzakelijk verband.
Postmodernisering. Tendens tot verandering binnen de moderne samenlevingen. Deze wordt zichtbaar

in de doorwerking van de nieuwe informatie- en communicatietechnologie (computer, internet als global village en cyberspace als utopie), en in een nieuwe levensvisie (Pomo). [→ Exc.XXXIX.7.0.]
Postmodernisme. Kunstzinnige stroming. **1**. Als synthetisch modernisme een eclectische richting met theatrale, voyeuristische inslag. [→ Exc.XXXIX.8.1.2.]. **2**. Als antithetisch modernisme een nihilistische richting, die verbindingen heeft met de anti-moderne ideeënwereld. [→ Exc.XXXIX.8.1.3.]
Postmoderniteit. Periode waarin postmodernisering zich doorzet. Het is nog niet duidelijk hoe deze tendens moet worden uitgelegd: in laatmoderne, neo-moderne of volstrekt nieuwe ('postmoderne') termen. [→ Exc.XXXIX.4.3.]. Volgens sommigen ('de postmodernen') is er een werkelijke verandering op komst. Deze manifesteert zich op het gebied van ethiek, politiek en recht. [→ Exc.XXXIX.7.5.]
Postmodern levensgevoel (Pomo). Uit zich in een leefwijze die wordt gekenmerkt door 'authentieke inauthenticiteit' (Grossberg) en door een leven van de hak op de tak. [→ Exc.XXXIX.6.1.] Is eerder laatmodern dan antimodern van instelling. [→ Exc.XXXIX.6.3.]
Postulaat. Als juist veronderstelde stelling, die evenwel niet valt te bewijzen. Bij Kant de menselijke vrijheid, het bestaan van god, de onsterfelijkheid van de ziel.
Pragmatiek. Onderdeel van de taalwetenschap. Doet onderzoek naar de functie van de taal.
Pragmatisch. Feitelijk, op de praktijk, op nut en doelmatigheid gericht.
Pragmatisme. **1**. Legt nadruk op het bruikbaarheidsprincipe. Waar is alleen dat wat zich in het leven het beste met het geheel van onze ervaringen laat verenigen. Waar is dat wat zich door zijn praktische (= nuttige) gevolgen bewijst. Zo helpt de logica de onontwarbare verschijnselen te onleden en in samenhang te brengen. [→ 3.6.2.]. **2**. Ethisch: doel van het gedrag ('pragma') ligt in haar resultaten. [→ 8.0.5.]. **3**. Semantisch: de waarheid van een begrip ligt in uitwerking en nut. De betekenis van een opvatting blijkt uit haar praktische gevolgen (Peirce). [→ 4.4.2.A.]. **4**. Psychologisch: geestelijke activiteiten als denken en bewustzijn staan niet op zich, maar zij zijn een handig instrument (Dewey) voor het handelen. Bijvoegelijk naamwoord: pragmatistisch.
Predicaat. **1**. Het gezegde. In de bewering 'Zijn ouders zijn slaperig' is 'zijn slaperig' het gezegde. **2**. Dat wat in een oordeel over het subject (S) als eigenschap wordt meedegedeeld. In het oordeel 'Zijn ouders zijn slaperig' is 'slaperig' het predicaat (P). [→ 3.4.1.]. Een bijvoeglijknaamwoord staat in deze voorbeelden in de predicatieve positie. Attributief heet de positie 'slaperige ouders'.
Pre-existentie. Het vroegere bestaan (van de ziel vóór haar incarnatie). Zo bv Plato, die stelt dat mensen een vage herinnering ('anamnèsis') van dit bestaat in zich dragen. [→ Exc.XI.2.2.3.]
Premisse. De twee oordelen waaruit binnen een syllogisme een conclusie wordt getrokken. Dikwijls wordt een van beide verzwegen. Bij de bewering 'Ook een koek is sterfelijk' wordt verondersteld dat we het over een mens hebben: 'Omdat Koek een mens is, is hij sterfelijk'.
Primaat. Voorrang. Binnen filosofie vooral vragen naar het primaat van de rede boven de wil of van het praktisch handelen boven beschouwing en theorie.
Primitieve cultuur. Een cultuur gefundeerd in het mythisch denken. Vaak, maar ten onrechte, omschreven als pre-logisch en irrationeel. [→ 3.2.0./→ 5.2.2 (noot)/→ Exc.XVI.0.]
Principe van complexiteit. **1**. Staat tegenover het principe van eenvoud. Wordt soms beschouwd als hét uitgangspunt voor (quasi-)wetenschappelijk onderzoek. **2**. Binnen de informatica staat complexiteit gelijk aan de informatiemaat (I). [→ Exc.IV.1.2.]
Principe van de causale analogie (PCA). Bij overeenkomende uitkomsten neemt men aan dat ook de oorzaken of mechanismen gelijk zijn. [→ 6.6.2.3.]
Principe van de functionele analogie (PFA). Bij overeenkomende uitkomsten neemt men aan dat ook de programma's, die de verschillende mechanismen sturen, gelijk zijn. [→ Exc.IV.3.1.5.]
Principe van de pragmatische analogie (PPA). De uitkomst van een probleem, opgelost door verschillende soorten mechanismen (brein, computer) is dezelfde. Een nuchtere constatering die niet wordt gevolgd door suggesties over de structuur van de mechanismen en over de programma's die deze zouden sturen. [→ Exc.IV.3.1.5.]
Principe van de voldoende reden. Alles heeft een grond. Puur toeval bestaat niet.
Principe van eenvoud. Grondregel van de natuurwetenschap. Aanvaard op grond van theoretische, pragmatische en esthetische redenen. [→ 7.2.]
Principe van enkelvoud. Grondregel van de natuurwetenschap. Heeft men eenmaal een geldige en

getoetste beschrijving van een verschijnsel gegeven, dan mag men geen andere oorzaken daaraan toevoegen. [→ 7.2.]
Principe van spaarzaamheid. Beginsel dat geldt voor het drama (en de film): houdt de vormgeving en stijl eenvoudig en ongekunsteld. Complexiteit is voor deze kunstvorm eerder een handicap dan een (kunstzinnig) voordeel. [→ 10.46]
Principium coïcidentiae oppositorum (PCO). Het samenvallen van tegenstrijdigheden en tegenstellingen in een een omvattende samenhang. Kernbegrip van het dialectische denken.
Principium contradictionis (PC). Beginsel van conflict en tegenstrijdigheid: 'Maria is moeder en maagd.' Kern van het dialectische denken. Term staat soms voor het principium non contradictionis.
Principium non contradictionis (PnC). Beginsel van de niet-tegenspraak: -(p ∧ -p). Kern van het logische denken. [→ 3.5.6.B.]. Soms, verwarrend genoeg, omschreven als principium contradictionis.
Principium Similia Similibus (PSS). Religieus-magisch beginsel dat stelt dat het gelijke door het gelijke wordt opgeroepen. [→ 5.2.3.]
Projectie. Psychologisch begrip. Betekent onder meer dat mensen belevingen en bewustzijnsinhouden ervaren alsof ze werkelijk bestaan. God als projectie van het beeld van de vader, een landschap als vrolijk betitelen.
Propositie. Bewering, oordeel. In de propositielogica geschreven als p, q, r etc, in de klassieke logica als 'S is P'.
Psyche. Het innerlijke leven van de mens met zijn denken ('geest'), voelen en willen. Oorspronkelijk grieks voor ziel. Wordt nog op speculatieve manier gebruikt als zieleleven.
Psycho-analyse. De leer van Freud met haar kernbegrippen Es, Ich en Über-ich. [→ KCF.3.4.2./ →10.38.3.IIIa.5.]
Psycholinguïstiek. Taal-filosofische school (Chomsky), waarbinnen een theoretisch onderzoek wordt gedaan naar de taal als aangeboren, geestelijk element. [→ 4.1.3.]
Psychologisme. Opvatting dat de psychologie in feite de grondslag vormt voor de filosofie, zonder dit duidelijk te beargumenteren.
Psychonomie. Onderzoekt de vraag welke wetmatigheden ten grondslag liggen aan het menselijke, redelijke gedrag. Omvat de cognitieve psychologie, de speltheorie en de beslissingstheorie. [→ 9.8.1.]
Psychose. Krankzinnigheid. Binnen de psychoanalyse: strijd tussen Ich en Es, waarbij de werkelijkheid geheel uit oog wordt verloren (bij een neurose blijft die gehandhaafd). Ook: lichtere afwijkingen die tot krankzinnigheid kunnen leiden: manisch-depressief gedrag als psychose.
Punt Omega. Eindpunt van de geschiedenis. Wordt in christelijke (Teilhard) en niet-christelijke betekenis (Tipler) gebruikt. [→ 7.8.5.]

Qualia-probleem. Zijn zintuiglijke gewaarwordingen ('qualia') zoals kleuren een zuivere privé-aangelegenheid. Bestaat er een innerlijke wereld waar alleen ik toegang tot heb en waar een privé-taal bestaat? Wat betekent het dat ik zeg dat die bloem rood is? [→ Exc.XV.5.3.1./→ Exc.XV.2.0.2./→ Exc.XV.5.3.1.]
Quintessense. De vijfde stof, naast aarde, lucht, vuur en water. Overdrachtelijk: de kern van de zaak ('kwintesens').

Ratio. Rede. Kan op speculatieve manier worden gebruikt als middel kennis te verkrijgen die uitstijgt boven de verschijnselen uit ('ontologie', 'dialectiek'). Krijgt bij Kant een heuristische en regulatieve functie. Staat meestal tegenover verstand, maar wordt er ook wel gelijk mee gesteld in de betekenis van iets op redelijke manier oplossen. In dit verband wordt het onderscheid gemaakt tussen instrumentele rede, de rede die alleen maar als middel wordt gebruikt om praktische doelen na te streven en de rede als beschouwing. [→ Exc.IV.4.2.4.]
Rationalisering. Je eigenlijke motieven verbergen door ze met een redelijk saucje te overgieten. Staat tegenover motivering: je maakt duidelijk wat je wensen en beweegredenen zijn. [→ 9.7.2.]

Rationalisme. Kenleer, die stelt dat de rede ('ratio'), met zijn aangeboren ideeën, het fundament is van menselijke kennis. Staat tegenover het empirisme. [→ 6.6.]
Realisme. **1**. Naam voor de voornaamste filosofische stroming in de ME. Kerngedachte: hoe abstracter

(algemener) iets is, hoe meer werkelijkheid het bezit. Met God als 'ens realissimum', als de hoogste vorm van het Zijn. **2**. Taalfilosofisch leert het realisme dat algemene begrippen ('universalia') als geslacht, soort en wezenlijk kenmerk transcendent zijn: zij overstijgen de zintuiglijk waarneembare wereld en bestaan echt ('universalia ante res'). Een puur Platonische gedachte, die later in Aristotelische richting wordt omgebogen: de universalia zijn immanent, zij liggen in de concrete dingen opgesloten ('universalia in rebus'). **3**. Binnen de kunst een richting waarbinnen de weergave van de werkelijkheid voorop staat. Soms gezet tegenover expressionistische of formalistische stromingen. [→ 10.10.5]
Receptietheorie. Term uit de filosofie van de kunst waarin kunst wordt benaderd vanuit de communicatieve aspecten met het publiek als belangrijkste aanknopingspunt. [→ 10.9.3.3.]
Rechtvaardigheid. Sociaal-ethische norm ('code') die moraal draagt en stuurt. Twee codes beheersen filosofische discussie: de ethisch-rationele code en het jungleprincipe ('het recht van de sterkste'). [→ 8.0.4./→ 8.7.1./→ 8.9.3./→ Exc.XX.1.1.]
Redeneringsvorm. Redenering teruggebracht tot haar vorm van bv syllogisme of modus ponens. Dit los van de inhoud. [→ 3.5.7.]
Reductie. **1**. Binnen de wetenschap de methode alle verschijnselen, ook biologische, psychische en mentale, uiteindelijk te herleiden tot en te beschreven in natuurkundige termen. Het reductionisme is een basisstelling van het positivisme. [→ 7.6.3./→ 8.1.5.]. **2**. Binnen de fenomenologie gaat men uit van een tweevoudige reductie ('epochè'): de eis bij het onderzoek alle kennis en alle feitelijkheden voorlopig tussen haakjes te zetten. [→ KCF.1.2.]
Redundantie. Term uit de informatietheorie. Letterlijk: overbodigheid. Slaat op de vaste patronen, de cliché's die de basis zijn van menselijke communicatie. Staat tegenover het begrip informatie (I), dat het verrassende, onzekere en onverwachte aangeeft. [→ Exc.V.2.7.]
Reële getal. Onafgebroken, aperiodieke decimale breuk zoals $\sqrt{}$ en π. Het stuit op heilig ontzag bij de grieken en speelt later een rol bij discussies over de oneindigheid ('continuüm'). [→ Exc.XIII.1.1.2.4.]
Referent. Dat waarnaar wordt verwezen.
Referentieel teken. Tekens -woorden, beelden- die verwijzen naar wat men zal aantreffen. [→ 4.1.2.]
Reflectie. Overdenking, bespiegeling.
Reflex. **1**. Onvoorwaardelijke reflex. Automatische reactie (S) op bepaalde stimulus (S). Technisch: S -> R. **2**. Geconditioneerde en voorwaardelijke reflex. Aangeleerde reflex, die alleen werkt als vervangende stimulus wordt gevolgd door de oorspronkelijke. [→ 4.1.0.]
Reflexief. Naar zichzelf verwijzend.
Regressie. Begrip uit de psycho-analyse. Terugkeer naar een meer primitieve, onvolwassen, kinderlijke wijze van gedrag, met op sexueel terrein bv uitingen van exhibitionisme en homosexualiteit.
Regressus in infinitum. Procedure zonder einde, teruggang tot in het oneindige: de reeks van oorzaken en gevolgen wordt niet afgesloten. Het Droste-effect.
Regulatief. Ideeën, zoals de menselijke vrijheid, zijn bij Kant regulatief: zij zijn een subjectief noodzakelijke vorm waarmee ervaringskennis wordt afgesloten ('synthese'). Zij zijn niet constitutief, zij beantwoorden niet zoals ruimte en tijd aan de werkelijkheid. [→ 6.7.13.]
Reïficatie. **1**. Hypostasering. **2**. Bij Marx: de dingen niet naar hun gebruikswaarde, maar naar hun ruilwaarde beoordelen ('Verdinglichung'). [→ Exc.XXIII.D.2.1.1.]
Reïsme. Term van Kotarbinsky. Vervangt in dit boek de vage term realisme. Er wordt mee aangegeven dat de werkelijkheid behoort te worden gedefinieerd in termen van ruimte, tijd en weerstand. [→ 7.5.2.]
Relativisme. Sceptische houding en visie. Zonder tot nihilisme te vervallen, wordt aanvaard dat zekerheid voor mensen niet is weggelegd. Kennis bv kan betrouwbaar zijn, maar nooit absoluut. [→ 6.4.]. Moreel relativisme stelt dat iedere cultuur zijn eigen waarden, normen en codes kent. Het is daarom onjuist vanuit een absoluut ('universalistisch'), bv westers inzicht te bepalen dat kinderoffers, slavernij en besnijdenis van jonge meisjes ethisch ontoelaatbaar zouden zijn.
Religie. Diep emotionele reactie op de verschijnselen. Aanvaarding van samenhang en harmonie tussen mens en kosmos. [→ 5.3.2.]

Renaissance. Reactie op de ME. Onstaan van autonoom mensbeeld met nieuwe opvoedkundige en ethische idealen. Nadruk op pluriformiteit en tolerantie. [→ Exc.XXXIX.1.]

Representatie. Afbeelding, weergave. Als term geliefd bij cognitieve psychologen, maar daarom niet minder vaag. [→ Exc.II.1.3.4.]
Repressieve tolerantie. Onderdrukkende verdraagzaamheid (Marcuse). Ogenschijnlijk geeft een bewind zijn onderdanen veel vrijheid, maar in de kern blijven de oude aristocratische structuren overeind (Marcuse). [→ KCF.5.2.3.]
Ressentiment. **1**. Pijnlijke herinnering met blijvende inwerking. **2**. Rancune, wrok. Ressentiment van de zwakke slaven is volgens Nietzsche oorzaak van hun onderdrukking van de 'Herren'.
Retorica. Onderzoek naar retorisch gedrag ('retoriek'), dat zich uit in afsteken van redevoeringen. [→ 9.12]. Heeft een normatief karakter: Aristoteles legt alle nadruk op het argumentatieve aspect [→ 9.12.1.], Perelman en Olbrechts-Tyteca op het directe succes bij het publiek [→ 9.12.3.]
Retoriek. Retorisch gedrag: verbale inwerking op publiek op gevoelsmatige en emotionele wijze. [→ 9.12.3/4]
Rite. Religieuze handeling met het doel eenheid met de kosmos of met het Heilige te bewerkstelligen en/of magische krachten op te roepen.
Roltheorie. Mensen leren binnen de groep hun rollen spelen en hun positie innemen. In dit opzicht is hun gedrag geheel bepaald. [→ 8.4.1.2.]
Romantiek. Reactie op de Verlichting. [→ Exc.XXXIX.3.2.]. Sterk gevoelsmatige stroming met melancholie en 'Sehnsucht' als de emotionele kenmerken bij uitstek. Religie, kunst en de Natuur zijn voorname bronnen van intuïtieve, kosmische en symbolische kennis. In de late Romantiek ontstaat een diepe belangstelling voor de negatieve en ziekelijke kanten van het bestaan. [→ Exc.XXIX.]. De gevolgen voor de laat-moderne tijd zijn groot: deze tendens, maar ook sentimentaliteit, zucht naar sensatie, gemakkelijke esthetiek en melodrama worden losgemaakt uit de romantische code en gaan de basis vormen van veel van dat wat in door moderne massamedia wordt geproduceerd. [→ Exc.XXXVI.2.6.]
Ruis. Natuurlijke storing van het kanaal waarlangs berichten worden verzonden en die berust op de beweging van electronen ('Gaussische ruis'). Daarnaast ook gebruikt voor de storingen van berichten in het dagelijkse leven. Term uit de informatietheorie. [→ Exc.V.2.6.]

Sankhya. Dualistische leer, met pessimistische inslag (ind). Leven is lijden. Je kunt hieraan alleen ontsnappen door in te zien waar de oorsprong van het lijden ligt: in de materie, in het leven zelf. Inkeer brengt verlossing en de wetenschap van het leven verlost te worden.
Scepsis. Als technische term: doordachte twijfel. [→ 6.4.1.]. Wordt uitgewerkt in het sceptiscisme, dat een relativistische en een nihilistische richting kent. [→ 6.4.2.]
Scholastiek. Het geheel van wetenschappelijk, filosofisch en theologisch onderzoek gedurende de ME. [→ Bijlage bij deze lijst]
Schoonheid. Esthetisch en kunstzinnig begrip. Ook op een speculatieve manier gebruikt als idee. Wordt reeds in de griekse filosofie gedefinieerd in termen van vorm, proportie, symmetrie, perfectie en harmonie. [→ 10.2.3./ → 10.9.7.]
Sciëntisme. Afkeurende term waarmee men aangeeft dat de wetenschap wordt overschat en zichzelf overschat.
Secularisatie. Verwereldlijking. Het wetenschappelijke wereldbeeld (Galileï, Darwin, Freud) ondermijnt mythe en theologie. God is dood (Nietzsche), de wereld is onttoverd (Weber). [→ KCF.2.4.]
Semantiek. Betekenisleer. Onderzoek naar de betekenis binnen de taal. [→ 4.4.]
Semiotiek. Tekenleer.
Sense data. Direct zintuiglijk waargenomen gegevens.
Sensibel. **1**. Waarneembaar (du.'empfindbar'). Mundus sensibilis: waarneembare wereld. **2**. Gevoelig (du.'empfindlich'). Sensibiliteit : gevoeligheid.
Sensualisme. Leer die kennis afleidt uit zintuiglijke waarneming en gevoel. Sensueel: zinnelijk.
Sentiment. Gevoel. Sentimenteel: overdreven gevoelig.
Signe linguistique. Taalteken. Begrip uit de taalfilosofie van De Saussure. Deze onderscheidt: 1. de signifiant, de innerlijke psychische voorstelling van het taalteken als vorm. 2. de signifié, de inhoud van het taalteken als innerlijke voorstelling. Zij verwijst niet naar de werkelijkheid. Signifië en signifiant zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Hun relatie tot de buitenwereld is en blijft vaag.

Signum. Geeft binnen het S->R-schema van de gedragswetenschap de vervangende prikkel aan. [→ 4.1.0.]
Skandalon van de filosofie. Het is een aanstoot van de filosofie dat zij het nodig acht een bewijs te geven van het bestaan van de zintuiglijke werkelijkheid (Kant).
Smaak. **1**. Zintuig. **2**. Zintuiglijk kenmerk. **3**. Doordachte voorkeur. In actieve zin: stijl. [→ Exc.XXXVI.2.1.]
Sociale controle. Behavior control (Bc). Wijze waarop de leden binnen een groep of samenleving worden gedwongen zich aan te passen via beloning, straf, propaganda, voorlichting, opvoeding, scholing, vorming, feesten en plechtigheden. [→ KCF.5.2.2./→ Foucault, Homo docilis, 5.2.0.]
Socialisme. Politieke stroming gericht tegen het kapitalisme als ideologie. Stelt met name saamhorigheid centraal en eist daarom invloed van de overheid op de economische gang van zaken. [→ Exc.XXIII.8.1/2./→ het principe van Revel, Exc.XXIII.8.3.2.2.].
Sociobiologie. Richting die al het gedrag -ook het menselijke- ziet als uiting van een genetisch programma dat er op is gericht de genen zoveel mogelijk te verbreiden.
Sociolinguïstiek. Wetenschap waarbinnen een onderzoek wordt gedaan naar taal als een sociaal gebeuren. [→ 4.5.3.]
Socratisch gesprek. Term gebruikt in neo-kantiaanse kring om een methode aan te geven die aan de hand van streng genormeerde gesprekken de zelfbeleving wil toetsen en het levensinzicht wil vergroten. Heeft weinig of niets uit te staan met de oorspronkelijke socratische maieutiek, met de socratische methode van begripsanalyse en met de ironische sfeer die door Socrates wordt opgeroepen. [→ KCF.4.2.0.1.]
Sofisme. Drogredenering, schijnargument. Sofistisch: spitsvondig. [→ 3.2.1.]
Solipsisme. Het subject met zijn bewustzijn en beleving is de enige norm voor kennis. Kennis is persoonlijk en voor in de kern anderen onbereikbaar. Een opvatting die door fenomenologen wordt bestreden: het is mogelijk de innerlijke wereld van anderen via 'Einfühlung' te kennen.
Specificatie. Het toekennen van eigenschappen aan de dingen. Deze zijn in te delen in kwaliteit, episodische eigenschap, dispositie, functie, waarde, kwantiteit en relatie. [→ 4.3.2.]
Speculatie. Zoeken en aanvaarden van een diepere orde en samenhang [→ 6.2.]. Deze kan alleen worden beschreven in algemene en abstracte begrippen. Speculatie heeft een religieuze basis [→ 6.2.1.motto] en eigen methoden [→ 6.2.2.].
Spel. Kan worden onderscheiden in zuiver spelen ('to play'), spel als georganiseerde activiteit ('a play') en het strategische spel ('a game'). [→ Exc.XXVII.1.]
Speltheorie. Onderzoek naar menselijk strategisch gedrag in die gevallen waarin tegengestelde en tegenstrijdige belangen in botsing komen. [→ Exc.XVII.3.]
Spiritisme. Het geloof dat de geesten van overleden mensen onder bepaalde omstandigheden met aardse wezens in contact kunnen komen.
Spiritualisme. Monistische visie op de wereld: alles is geest. India: Atman is Brahman. [→ 11.2.3.]

Spiritualiteit. Houding gericht op een geestelijk-mystiek leven. [→ 5.7 noot.]
Standaardtheorie. **1**. Ryle: het mensbeeld dat de westerse psychologie en filosofie vanaf de Renaissance overheerst en dat wordt gekenmerkt door de intellectualistische legende van de theoretische mens (Descartes). [→ Exc.XV.0.2.2]. **2**. Binnen de natuurkunde de quantummechanica en de conclusies die daar theoretisch uit worden getrokken.
Stasis. Verstilde aandacht. Aristoteles: een specifieke houding die het kunstwerk oproept [→ 10.10.1./ → Joyce, Exc.XXXV.3]
Stelling van Saint Simon-Comte. Gesteld wordt dat er zich niet alleen een ontwikkeling van mythe via speculatieve filosofie naar de natuurwetenschap heeft voorgedaan, maar ook een vooruitgang. [→ 7.0.3.]
Structuur. Staat in zijn meest geformaliseerde vorm gelijk aan groep. Deze wordt gedefinieerd in termen van variabelen en operaties. Kenmerkend voor haar zijn het abstracte, holistische, autonome, logische en gesloten karakter. [→ 6.8.1.& 6.8.2.]. Binnen psycholinguïstiek wordt de diepte-structuur van de taal bestudeerd aan de hand van een diepte-grammatica als meta-onderzoek naar de traditionele (oppervlakte) grammatica van de taal. [→ Chomsky, universele grammatica, 4.1.3.B.]
Structuralisme. Moderne filosofische stroming. Veel vertakkingen. Uitgangspunt ligt in linguïstiek (de

Saussure): de structuur ('langue') stuurt het denken en het taalgebruik ('parole'), zij is onbewust, ligt vóór het spreken. En dat betekent dat de structuur ('synchronie') in eerste instantie van groter belang is dan het verloop in de tijd ('diachronie'): in de mythologie bv moet je de betekenis zoeken in de dieptestructuur, die aan de mythen ten grondslag ligt en niet in de ontwikkelingen die de verhalen individueel hebben meegemaakt. [→ Lévi-Strauss, Exc.XVI]
Subject. **1**. Taalkundig: onderwerp van de zin. **2**. Psychologisch: het Ik als individu. => subjectief = persoonlijk. Subject staat tegenover object (voorwerp, ding), subjectief tegenover objectief (feitelijk, los van persoonlijke belevingen en overwegingen). **3**. Speculatief: subject = substantie.
Subjectivisme. Het zelf of het bewustzijn is de drijvende kracht van de mens.
Sublimering. Binnen de psycho-analyse: het omzetten van onbewuste, instinctieve krachten zoals agressie en sex in impulsen die leiden tot geestelijke, bv wetenschappelijke en kunstzinnige prestaties.
Substantie. Zuiver denkbaar iets. [→ Descartes, 6.3.5.]. Oorspr: dat wat in en door zichzelf bestaat, wat aan alles ten grondslag ligt.
Substraat. Drager, substantie.
Summum Bonum. (God als) het hoogste goed.
Syllogisme. Logische afleiding die betaat uit twee oordelen, twee premissen (de major en de minor) gevolgd door een conclusie/gevolgtrekking. [→ 3.4.3.]. Het syllogisme vormt de kern van de klassieke logica (Aristoteles). Nederlandse term: sluitreden.
Symbool. Term heeft veel betekenissen. In dit boek wordt de betekenis beperkt: het symbool geeft zicht op andere werkelijkheid, in het symbool ligt de mogelijkheid opgesloten de wereld te transcenderen en haar op eigen wijze te begrijpen. [→ Exc.VII]
Symptoom. Karakteristiek verschijnsel dat verwijst naar bepaalde situatie of er een aanwijzing van is.
Syncretisme. Samensmelten van denkbeelden, gewoonten en gebruiken tot een nieuwe (culturele) eenheid.
Synesthesie. De ervaring dat zintuiglijke gewaarwordingen van verschillende aard (zoals kleuren en reuk) onbewust met elkaar worden geassocieerd.
Syntagma. Samenhang van elementen binnen een geheel als structuur: een menu met zijn verschillende gangen. Staat naast het paradigma als systeem van klassen of soorten, waarin de elementen kunnen worden ingedeeld: pudding, fruit, kaas (als keuzemogelijkheden voor het toetje). [→ Exc.XVI.4.]
Syntaxis. Onderzoek op meta-niveau naar de structuur van de taal met afzien van iedere verwijzing naar inhoud ('intensie') en betekenis ('extensie'). Is met de morfologie onderdeel van de grammatica.
Synthese. **1**. In de dialectiek de samenhang die these en antithese omvat of opheft. Volgens Kant een onmogelijkheid. **2**. In de filosofie van de kunst een benaderingswijze die tegenover de abstractie en afstandelijkheid van de analyse de expressief-gevoelsmatige en dynamische kanten van de kunst benadrukt. [→ 10.2.3.]
Systeem. Stelsel, geordend geheel. Grof gesproken kan men binnen de filosofie een onderscheid maken tussen systemen als geformaliseerde structuren en FT-systemen. [→ 6.8.3./→ 8.3]. Binnen de sociale filosofie wordt de maatschappij vaak opgevat als een FT-systeem. [→ Exc.XXX.3.4.]

Taal. **1**. In beperkte betekenis: menselijk verbaal gedrag dat wordt gekenmerkt door semantische intentionaliteit en syntactisch opbouw. [→ 4.1.3.A]. In ruimere betekenis: een vorm van dierlijke communicatie via een specifiek tekensysteem, zoals bv bij bijen en apen. **2**. Taal vervult binnen de menselijke communicatie verschillende functies: informatief, expressief, directief, esthetisch en fatisch (Jacobson). [→ 4.5.1.]
Taaldaad. Een uitspraak ('locution') wordt gezien als een taalhandeling. Zij dient als middel ('illocution', 'performative') om bepaalde doeleinden ('perlocution') te bereiken. [→ Austin, speech acts, 4.6.4.]
Taalspel. Taalgebruik, bv in de kerk, thuis, in het café, wordt door Wittgenstein vergeleken met kinderspellen. Zij hebben ieder een eigen structuur en woordgebruik. [→ 4.6.2.]
Tabula rasa. De mens is bij zijn geboorte een onbeschreven blad. Kennis komt alleen tot stand door ervaringen tijdens zijn leven. Het uitgangspunt van empirisme en sensualisme. 'Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu' ('Niets is in het verstand dat niet eerst in de zintuigen was').
Tao. De Weg (chin.). De kosmische orde die zich ontvouwt in de elementen Yin en Yang. [→ 11.0.4.1.]
Tautologie. Logische operator (1111). Geeft logische waarheid aan. [→ 3.5.2.]

Te. Levenskracht, deugd (chin). Vergelijk: virtus, mana.

Techniek. Vaardigheid door middel waarvan doelen gemakkelijker worden bereikt. Men onderscheidt materiële techniek, gedragstechniek en magie. [→ Exc..XVIII.1.1.]
Technocratie. Maatschappelijke sturing door de technologie met het doel de vergroting van materiële en geestelijke welvaart. Kan ook negatief worden omschreven als machtsuitoefening via de technologie. [→ Exc.XVIII.4.3.].
Technologie. Techniek verbonden met wetenschappelijke research en ingebed in het moderne economische systeem (WTE). [→ Exc.XVIII.2.1.2.]
Teken. **1**. Verwijzing/referentieel teken [→ 4.1.2.]. **2**. Aanwijzing/index [→ 3.3.3.]. **3**. Symbool. [→ Exc.VIII]. **4**. Dispositioneel teken binnen formele wetenschappen.
Teleologie. Aannemen dat er binnen kosmos en natuur een innerlijke doelmatigheid bestaat, dat er een strategie werkzaam is. [→ teleologisch godsbewijs, 6.5.5.]
Teleologisch godsbewijs. Vanuit de ordening en de innerlijke doelmatigheid van de natuur moet men wel tot de conclusie komen dat er een ontwerp aan ten grondslag ligt. Dit ontwerp komt van God. [→ 6.5.5.]
Temperament. Gemoedsstemming. Men onderscheidt in de klassieke periode vier temperamenten: cholerisch/opvliegend, melancholisch/zwaarmoedig, flegmatisch/nuchter en sanguinisch/koelbloedig (Hippocrates, Galenus). Temperament (lat): natuurlijke gesteldheid in de juiste maat.
The medium is the message. McLuhans stelling dat een cultuur wordt bepaald door de media die je er aantreft, zoals het schrift of de tamtam. Niet de inhoud maar de vorm waarin de inhoud wordt gegoten, is doorslaggevend. [→ Exc.XXXIX.7.1.]. Volgens Baudrillard komt in de postmoderne tijd ook het centrale medium (het beeld) onder druk te staan ('implosion'). [→ Exc.XXXIX.7.3.1.]
Theodicee. Poging de godheid te rechtvaardigen. Antwoord op de vraag hoe het mogelijk is dat God in al zijn almacht en voorzienigheid toch het kwaad in de kosmos heeft toegelaten. [→ Leibniz, KCF.2.2.]
Theocratie. Heerschappij van god. Eis zich ook in politiek-maatschappelijke opzicht onder de heerschappij van God te stellen (Hebreeën, RK, Islam, ortodox-protestanten).
Theogonie. Mythe over het onstaan van de goden.
Theologie. Aanpassing en bewerking van de mythe naar de kennis en behoeften van de eigen tijd. [→ 6.2.3.]
Theorema. Leerstelling.
Theorie. Beschouwing. Binnen filosofie: stelsel van vooronderstellingen, stellingen en denkbeelden, dat een samenhangende uitleg en verklaring wil geven van de verschijnselen. Binnen de wetenschap: aantal empirische wetten in een (wiskundig geformuleerde) samenhang gebracht (de theorie van de zwaartekracht, de quantumtheorie, supersnaartheorie). [→ 7.1.2./→ 7.5.]
Theosofie. Gnostisch-mystieke leer.
Thomisme. Leer van Thomas van Aquino. [→ Bijlage]
To be/to ought. Dit onderscheid houdt in dat uit de feiten ('to be') nooit conclusies op moreel-ethische gebied ('to ought') conclusies kunnen worden getrokken. [→ Hume, 6.5.6.]
Totemisme. Voorwerp, dier of plant wordt als totem genomen voor clan. Het totem is heilig en geeft de samenhang aan met de natuur. Naar dit totem noemt men zich. [→ Exc.XVI.3.2.]
Tragedie. Een drama dat gaat over een diepgaand conflict. Is iets anders dan een treurspel. Dit behandelt het ondoorgrondelijke en onverbiddelijk noodlot dat het leven beheerst. [→ KCF.2.3.]
Tragiek. Van oorsprong helleense benadering van het (halfgoddelijke) bestaan in termen van noodlot, overmoed en verblinding. Loopt uit op zelfkennis, verzoening en zuivering. [→ 10.37.5.]
Transcenderen. Te boven gaan, 'overstijgen'. Vaak: de stoffelijke wereld overstijgen.
Transcendentaal. Term van Kant om aan te geven dat onze kennis de wereld niet te boven gaat ('transcendeert'), maar beperkt blijft tot de verschijnselen ('fenomena'), hoewel zij daarbinnen wel apriorische kracht heeft. [→ 6.7.3.]
Transitief. Overgankelijk. De mogelijkheid tot overdracht van bv p via q naar r: {(p → q) → (q → r)}. [→ Exc.II.2.2.1.]
Trauma. Verwonding. Term uit de psycho-analyse: mensen worden door schokkende ervaringen (vaak uit hun eerste jaren) psychisch gewond. Er onstaan zware gedragsstoornissen (neurosen, psychosen).

Turing-machine. Machine die algoritmen effectueert. [→ Exc.IV.1.1.4.]
Turing-test. Kan de output van een computer, bv de bewijsvoering van een wiskundige stelling, niet worden onderscheiden van die van een mens dan moet men aan de computer intelligentie toekennen als men dat in hetzelfde geval ook bij de mens doet. Stelling wordt door Searle bestreden aan de hand van het voorbeeld van 'De chineze kamer'. [→Exc.IV.1.1.5.]
Twijfel. Psychische toestand van onzekerheid. In doordachte vorm: scepsis. Moet worden onderscheiden van existentiële begrip vertwijfeling (= wanhoop). [→ Hume, 6.5.7.]. Bij Descartes is de twijfel ('dubito') het beginpunt voor zijn filosofische activiteit: de methodische twijfel. [→ 6.3.1.]

Überich. Superego. Bij Freud het geweten als een verinnerlijkte toezichthouder (vaak de vaderlijke autoriteit). [→ KCF.3.4.2.3.]
Übermensch. De oppermens, de ideale mens, de mens die boven zichzelf uitstijgt. [→ 8.7.2.]. Term bekend geworden uit werk van Nietzsche, maar reeds te vinden in de antieke en duitse filosofie.
Universale. Algemeen begrip. In de filosofie gaat het vooral om geslacht, soort en eigenschap als basis-begrippen.
Universeel oordeel (U). SAP: alle raven zijn zwart. Staat tegenover generalisering (G) als zwakkere vorm: raven zijn zwart. [→ 3.3.1.A.]
Universalia-strijd. Strijd in de ME tussen realisme en nominalisme. Wordt beslecht in een compromis dat inhoudt dat unversalia een geestelijk product zijn met hun fundament in de werkelijkheid ('universalia in intellectu cum fundamento in re'). [→ 4.4.1.1./→ bijlage B.2.]
Utilarisme. Ethische theorie, gabaseerd op hedonistische en eudaimonistische motieven, en met het maximilisatieprincipe en het principe van het grootste geluk (PGG) als kernbeginselen. Ook wel: utilisme. [→ 8.6.]
Utiliteitsprincipe. Nutsprincipe. Mensen maken hun keuzes op grond van de voordelen die zij verwachten. Spelen bij de keuze ook afwegingen mee die voorbijgaan aan het directe nut van het moment, maar bv gericht zijn op de toekomst dan spreekt men van belang. [→ 9.8.2/3.]
Utopie. Ontwerp van een denkbeeldige samenleving met het doel aan te geven aan welke voorwaarden zij moet voldoen om zich volop te ontplooien. Voorbeelden: Plato's Politeia [→ Exc.XX.1.] en Skinners Walden Twee [→ Exc.XX.2.]. Ook Marx' klassenloze maatschappij [→ 'Het rijk van vrijheid', Exc.XXIII.9.3.] behoort tot het utopistische gedachtengoed. De kritiek op dit soort ontwerpen is vaak niets ontziend: utopieën zijn niets meer dan hersenspinsels, zijn staan buiten de realiteit en oefenen als programma een dwingende invloed uit, die neigt naar intolerantie.

Variabele. Veranderlijke grootheid (log).
Vaste groepsovertuiging (VGO). Omvat overtuigingen op het gebied van religie, moraal, wetenschap en kunst. Vervangt de vaak gebruikte term ideologie, die een dubbelzinnige en te beperkte betekenis heeft.
Vedanta. Filosofisch systeem ontwikkeld door de Brahmanen als uitwerking en commentaar van de Veda's.
Verbeelding. **1**. Omzetten van voorstellingen en ideeën in beeld en woord. **2**. Zich een innerlijke voorstelling maken. **3**. Samenhang aanbrengen in uiteenlopende associaties. [→ 10.8.2.]
Verdubbeling van de middenterm. Drogredenering gebaseerd op vaagheid van begrippen, bv slecht in betekenis van nadelig én boosaardig. Lat: Quaternio terminorum. [→ 3.4.4.]
Verhaal. **1**. Het verhaal als constructie, als structuur: narratieve eenheden vervullen als identiteiten (bv Alexander de Grote) een zestal functies (bv als subject) en worden in het spel ingezet. [→ 10.26.]. **2**. Verhalen kunnen worden verteld ('telling') en vertoond ('showing') [→ 10.28.1.]. **3**. Het verhaal is een mogelijke wereld [→ Exc.XXXIV.3, 5-6.], geen fictie [→ 10.27.3]. **4**. Verhalen zijn in hoge mate redundant. Denk aan: verhaalcodes, scenario's en gecondenseerde verhalen. [→10.27.2.2&5.]. **5**. Ieder verhaal is gebaseerd op gemeenschappelijke code ('de encyclopedie'). **6**. Verhalen hebben esthetische [→ 10.29.], psychologische, informatieve, morele, sociale en religieuze functies. [→ Exc.XXXIV.2.]
Verificatie. Iets is alleen zinvolle kennis als het uiteindelijk berust op zintuiglijke waarneming, is getoetst (en/of een tautologie inhoudt).

Verklaring. Uitleg naar oorzaak en gevolg. Staat binnen de natuurwetenschap tegenover de beschrijving [→ 7.5.5.] en binnen de Geisteswissenschaft tegenover het 'Verstehen'. [→ KCF.3.2.2.]
Verlichting. Kritische stroming, die rede en verstand aanvaardt als menselijke autoriteit op het gebied van wetenschap en filosofie, en de vooruitgang van de mensheid op maatschappelijk en politiek gebied beschouwt als belangrijkste doelstelling. Zij heeft haar eigen ontwikkelingen en gaat haar eigen weg in Engeland, Frankrijk en Duitsland. [→ Exc.XXXIX.2.]
Verstehen. Mensen kunnen niet op wetenschappelijke manier worden verklaard, men moet hen leren begrijpen ('Verstehen'). Dit kan alleen maar door zich intuïtief in te leven in de ander (Dilthey). [→ KCF.3.2.2.]
Versterking. Gedrag wordt grotendeels geleerd op grond van beloning en straf. [→ 4.1.0.B.]. Eng: reinforcement. Ook wel vertaald met bekrachtiging.
Verstrooiing. Term van Pascal waarmee hij het alledaagse leven, in al zijn drukte, in zijn streven naar vermaak en in zijn zoeken naar afleiding, typeert. Zonder dat dit alles ook maar enig geluk brengt. [→ 11.3.I.]
Vervreemding. Term van Hegel [→ Exc.XXIII.10.0.] die door Marx in economische, sociaal-psychologische en religieuze richting is uitgewerkt: de mens vervreemd van zichzelf, van zijn medemens, van de natuur en van de producten die hij maakt. [→ Exc.XXIII.10.]
Virtual reality. Een eens voor iedereen toegankelijke zinsbegoocheling via het computerscherm. Voorloper: internet. [→ Exc.XXXIX.7.4.0.]
Visie. In de kunstkritiek: de intrinsieke betekenis, de visie van de implied author. Wordt bestudeerd aan de hand van verschillende soorten thema's, van de categorieën waarheid, werkelijkheid en orde, en wordt afgerond met een onderzoek naar de moreel-ethische implicaties. [→ 10.38.]
Vitalisme. Het leven staat als een zelfstandige factor tegenover de materie en wordt veroorzaakt door een levenskracht, de vis vitalis. [→ Bergson, 7.8.4.]. Ook: stroming binnen de literatuur die zich beroept op de levensfilosofie.
Voelen. **1**. Aanraken, tasten. **2**. Overdrachtelijk: innerlijk voelen = beleven. [→ autistisch denken, Exc.XIV.6.].
Volkskunst. **1**. Staat tegenover de officiële stijl. Is ambachtelijk, eclectisch, traditioneel en gericht op het dagelijkse leven. [→ 10.3.0.2.]. **2**. In de betekenis van popular art: de huidige kunstvormen die uitgaan van de massamedia en doordrongen zijn van de waarden die leven in subculturen. [→ de film als volkskunst, 10.39.7.]
Voluntarisme. Richting die benadrukt dat de wil ('voluntas') de fundamentele functie is van het leven en die haar werking stelt boven die van andere psychische functies zoals het denken. [→ de wil als speculatief begrip, 6.2.2./ → Schopenhauer, Exc.XI.3.3.]
Voorstel. Technische term: binnen de praktische argumentatie komt men na inventarisatie van wensen en behoeften via een redelijke afweging van doel en middelen tot een voorstel dat voor iedereen aanvaardbaar is. [→ 9.9.]
Vooruitgang. Ontwikkelingen kunnen een vooruitgang worden genoemd. Om dat te doen heeft men een norm nodig: hij is gezond geworden, de samenleving is toleranter geworden, de wetenschap verschaft meer inzicht dan mythe en filosofie. Vooruitgang kan men ook constateren omdat men meent dat men de innerlijke doelgerichtheid van een systeem kent: de mens als afsluiting van de evolutie.
Vooruitgang is een modern idee, dat het denken van de Verlichting [→ XXXIX.2.2.] en van de natuurwetenschap beheerst. [→ positivisme, 7.6./→ Kuhn, Exc.XVIII.3.5.]
Voorwaarde. **1**. Voldoende voorwaarde: indien het regent, worden de straten nat. Regen garandeert natte straten. **2**. Noodzakelijke voorwaarde: indien wolken, dan regen/indien wapens, dan oorlog. Wolken zijn nodig om regen te krijgen, wapens om oorlog te voeren. **3**. Mogelijke voorwaarde: bij het voorlezen van verhalen gaan mensen lachen. [→ inleiding AD.III.1.2.]
Vorm. Kernbegrip uit de filosofie van de kunst. **1**. Zij staat voor creatieve ordening. **2**. Zij staat voor de compositie als samenhangend geheel (de compositie).
Vraag. In de filosofie is het belangrijk te weten op welke soort vragen men een antwoord zoekt. Men kan een onderscheid maken tussen bv existentiële, morele, ethische, wetenschappelijke, speculatieve en kunstzinnige vragen. [→ 2.1.& 2.2.]. Eigen aan de filosofie zijn meta-vragen. [→ 2.4.]

Vrijheid. Vrij ben ik wanneer ik niet gevangen zit en mijn mond in het openbaar mag opendoen. Vrij voel ik mij als ik op een terrasje in de zon van een pilsje geniet. Vrij ben ik niet als ik daar het geld niet voor heb. Vrijheid is in de eerste plaats een sociaal-psychologisch begrip. De filosofie voegt daar veel (diepzinnigs) aan toe: de mens bezit existentiële, transcendentaal-ethische en cognitieve vormen van vrijheid. Hij is vrij zijn mogelijkheden uit te buiten, zich ethische regels op te leggen en zich boven de verschijnselen te verheffen om zo inzicht te krijgen in zijn positie binnen de wereld van de verschijnselen. [→ AD.V.6]
Vydia. Diepere vorm van weten, wijsheid (ind). [→ 11.2.3.]

Waarde. **1**. Algemeen: waarden kent men toe op veel gebieden: op het alledaagse gebied van wensen en behoeften [→ 8.0.1.], op moreel-ethisch [→ 8.0.2.] en op esthetisch-kunstzinnig gebied. **2**. Binnen de ethiek wordt nogal eens een speculatieve opvatting verdedigt. Deze kan worden geïllustreerd aan de visie van Hartmann: er bestaat een rijk van waarden dat boven werkelijkheid en bewustzijn uitgaat, en dat ieder mens ten diepste kent. [→ 8.8.0.]. **3**. Vaak wordt er een onderscheid gemaakt tussen instrumentele en intrinsieke waarde. Instrumenteel is een waarde als hij tot een andere hogere waarde voert, intrinsiek als hij als doel op zich wordt nagestreefd. [→ 8.0.2.3.]. **4**. In de propositielogica kent men waarheidswaarden aan beweringen toe. [→ 3.5.1.]
Waardigheid. Eigenschappen, kwaliteiten en omstandigheden, waardoor iemand eerbied verdient of respect afdwing. Lat: dignitas. In de moderne tijd gekoppeld aan de menselijke autonomie en vastgelegd in de Rechten van de Mens. [→ Exc.XXI.3.2.]
Waarheid. **1**. Feitelijk waar: beweringen zijn waar of niet. Dit betekent dat de denotatie waar is of niet. Dat kan worden nagegaan. [→ 7.3.2.4./→ 4.4.3.]. **2**. Logisch waar: de tautologie. [→ 3.5.6.]. **3**. Speculatief waar: de waarheid van het absolute zijn, waaruit alle andere (relatieve) waarheden kunnen worden afgeleid. Deze waarheid is evident. **4**. Pragmatisch waar: de waarheid ligt in de resultaten. [→ 4.4.2.B.].
Waarheidswaarde. De waarden waar (1) en onwaar (0) die worden toegekend aan proposities. Deze waarheidswaarden kunnen worden afgeleid uit de waarheidstabellen. [→ 3.5.1.& 3.5.2.]
Waarneming. Binnen de kentheorie is het een belangrijke vraag hoe waarneming tot stand komt, hoe de verhouding is met de meer primitieve gewaarwording [→ 10.4.1.]. Voor Kant berust zij op de gegeven vormen van ruimte en tijd [→ 6.7.8.], volgens Goodman is zij een loutere interpretatie [→ 10.25.1.].
Weddenschap. Pascals uitdaging: waarom zou je niet op god wedden als je daarmee de eeuwigheid kunt winnen? Tegenover de eeuwigheid staat immers het niets, er valt dan toch niets te verliezen? [→ 11.3.K.]
Wei woe wei. Handel door niet te handelen (TTT). Forceer je niet, plaats je niet op de voorgrond. [→ 11.0.4.1./→ 11.1.63.]
Weltschmerz. Diepe en alles omvattende beleving van verdriet over de verdorvenheid en leegheid van het bestaan.
Wereldbeeld. Visie op natuur en kosmos.
Wereldgeest. Een alles sturende, alles omvattende macht die het fundament vormt van de kosmos. De griekse noes (Anaxagoras) en de Hegelse Geist.
Wereldziel. Een ziel als een kracht die gehele, levende kosmos omvat. Zij wordt omschreven gedurende de helleense periode omschreven in termen van beweging als organiserende kracht (→ Plato, Aristoteles, AD.V.1.]
Wetenschap. Term staat meestal voor het begrip natuurwetenschap, maar zij kan ook kennis en inzicht op andere terreinen omvatten. [→ 7.0.1.]
Wetenschap-Technologie-Economie (WTE). Volgens velen in hun onderlinge samenhang en inwerking het kenmerk van de laat-moderne wereld. [→ Fukuyama, Exc.XXXIX.4.2./→ Schwartz en Van Leyden, Exc.XVIII.2.4.]. WTE staat niet gelijk aan WTK (met de K van kapitalisme). Bij WTE is een politiek-ethisch programma niet buitengesloten.
Wet van de uitgesloten derde. 'p V -p'. Moeder komt of zij komt niet: er is geen derde mogelijkheid. [→ 3.5.6.B.]. Ook: wet van het uitgesloten midden/'tertium non datur'.
Wijs. Verstandig, met kennis van zaken. De omschrijving van wijsheid hangt daarmee af van wat men onder verstand en kennis verstaat. [→ KCF.4.2.]
Wijsbegeerte. Filosofie. Prachtige nederlandse vertaling, die jammer genoeg een te speculatieve (en

oubollige) bijbetekenis heeft.
Wijsgerige anthropologie. Anti-moderne stroming. Verzet zich met name tegen de natuurwetenschappelijke benadering van de mens. De mens is uniek en authentiek, zijn bestaan is een mysterie. [→ 8.1.5.]
Wil. Speculatief begrip uit filosofie en psychologie. Veronderstelt een innerlijke kracht die mensen of zelfs het gehele universum (voort)drijft. [→ 6.2.2./→ Exc. XI.3.3.1.]. Wordt vaak gezien als blijk van menselijke vrijheid: de vrije wil.
Worden. Technische term voor de bewegingen en veranderingen die de werkelijheid kenmerken. Wordt vaak uitgelegd in termen van de dialectiek (PC/PCO). Staat tegenover het technische begrip Zijn.

Zedelijkheid. Dat wat voor goed wordt gehouden, moraliteit.
Zekerheid. Doel van menselijk streven, dat zich niet alleen uit in dagelijkse zorg, maar ook in geestelijke activiteiten als religie, speculatieve filosofie en wetenschap. Vier aspecten: gevoelsmatige zekerheid (als onbezorgdheid) naast verstandelijke zekerheid op grond van de feiten, van afspraken en van evidentie. [→ Exc.I.5.].
Zelf. Technische term binnen filosofische traditie die aangeeft dat mensen autonome persoonlijkheden zijn.
Zelfkennis. Ideaal van veel filosofen: ken je eigen (existentiële) mogelijkheden en beperktheden. Bij de vroege grieken: gnoothi sé-auton, mèden agan ('ga niet te ver').
Zen. Boeddhistische meditatie-methode.
Ziel. Levensbeginsel. Soms gelijkgesteld met psyche en geest. [→ AD.V.1.]
Zijn. Technische term. Slaat op de omvattende werkelijkheid die door de rede via zuiver denken kan worden gekend ('wezen', 'essentie'). [→ Exc.XIII.1.3.]. Staat tegenover Worden, als verandering en beweging, en tegenover het Zijnde als de feitelijke ervaring om ons heen. Het zijnde is niet gelijk aan existentie' als term voor het (menselijke) bestaan.
Zin. Het prismawoordenboek geeft: geestelijk vermogen, gedachte, zintuig, verstand, gevoel, trek, verlangen, mening, opzicht, betekenis en volzin. Voor de filosofie zijn vooral zinrijk:
1. Zintuig. Zinnelijkheid als kennis via de zintuigen (Kant). **2**. Diepere betekenis. Vandaar een begrip als zingeving en de vraag naar de zin van het leven.

Bijlage. De middeleeuwse filosofie en theologie

A. Tijdsbalk

800	900	1000	1100	1200	1300	1400
Scotus Eriugena			Anselmus van Canterbury		Thomas van Aquino	
					Duns Scotus	
					Willem van Occam	
					Eckhart	

B. Drie kernpunten

B.1. Twee hoofdstromingen: een mystieke tegenover een rationele.

mystieke stroming	**rationele stroming**
Scotus Eriugena Eckhart	Anselmus
Beleving, contemplatie	Intellect: je moet begrijpen waarom je gelooft. ('Cur deus homo?': 'Waarom is God mens geworden?', ontologisch godsbewijs)
'Credo quia absurdum': 'Ik geloof omdat het onzinnig is'	*'Credo ut intelligam': 'Ik geloof om te begrijpen'.*

B.2. Universaliastrijd: realisten ('universalia ante res': 'universele begrippen gaan aan de dingen vooraf') contra nominalisten 'universalia post res': 'algemene begrippen komen voort uit de ervaring'). Compromis: 'Universalia in intellectu cum fundamento in re': 'De algemene begrippen liggen in het verstand, maar hebben een fundament in de ervaring'.

B.3. Het hoogtepunt van de Scholastiek ligt bij Thomas. Hij brengt een compromis tot stand tussen openbaring en rede: via de wetenschap is kennis, ook van God mogelijk ('kosmologisch godsbe wijs'). Inzicht in de christelijke mysteriën verkrijgt men alleen via de Openbaring van God (via Bijbel en kerkelijke traditie).
Het verval voltrekt zich met name via Duns Scotus, die een scheiding tussen geloof en weten voorop stelt, en via Willem van Occam, die de kloof tussen beide definitief maakt: via de rede is kennis van het bovennatuurlijke niet mogelijk. Bovendien stelt Scotus het primaat van de wil tegenover Thomas' intellectualisme en plaatst Occam het nominalisme tegenover diens realisme. Toch blijft Thomas in de kerk de favoriet.

2. Index

3.3.3. zonder nadere toevoeging: de hoofdtekst hoofdstukken 1-11.
KCF: korte cursus filosofie. Loopt parallel aan hoofdstuk 11.4.
Exc: excursussen I-XLV.
AD: werkboek.
→ geeft aan dat het onderwerp op de volgende pagina wordt voortgezet.
Cursivering: werk in samenhang besproken of tekst in zijn geheel of voor belangrijk deel aangehaald.

Abductie, 3.3.3./Exc.XXV.2.
abstracte kunst, 10.8.2./10.8.3.
abstractie, 4.3.3./Exc.XXIII.7.1.
Adorno, 10.10 7.
afwijking, 10.6.4.
agressie, KCF.3.5.3.
    binnen de massamedia, Exc.XXX.5.2.
algoritme, Exc.IV.1.0.1./Exc.IV.1.1.1.
amoraliteit, 10.38.4.
analogie, Exc.II.
    als fundament van inductie en taalgebruik, Exc.II.1.4.
    binnen de argumentatie, Exc.XXVI.
    binnen natuurwetenschap, Exc.II.1.6.
    gelijkenis gebaseerd op overeenkomst, Exc.II.1.2.
analogisch model, Exc.II.2.2.1.
analogisch heuristisch model, Exc.II.2.2.2./Exc.IV.1.3.6.
analogisch verklarend model, Exc.II.2.2.3.
analogische deductie, Exc.II.2.1./Exc.XXVI.1.
analyse
    binnen de kunst, 10.2.3./10.9.6.
    van een film, 10.25.8./10.36.0-7.
analytische filosofie, 4.6.
angst, Exc.XII.2.4.
animal ratione, 8.1.3.
anti-kunst, 10.2.4./10.7.2.
anti-moderniteit, Exc.XXXIX.5.

antinomieën, 6.7.2.
antropische principe, 7.5.3.
apollinisch principe, KCF.3.4.1.
arbeid
    organisatie, Exc.XXIII.9.1.
    beloning, Exc.XX.2.3.
aretè, 10.38.6.
    antieke opvatting KCF.4.1.2.
    oorsprong KCF.4.1.1.
argumentatie, AD.III.
    als vorm van communicatie, 9.1./9.1.3.
    empirische en rationele grondslag, 9.1.1
    ethische, 8.9./9.11.1.
    gebruik van analogie, Exc.XXVI.
    gezonde, 9.3.
    in de praktijk, 9.1.4.
    moraalgebonden 9.11.1.
    speculatieve, Exc.XXIV.
    twee vormen, 9.1.5.
argumentatieleer, 9.
    fundamentele kritiek, 9.6.
aristocratisch ideaal, Exc.XXII.2.0.
aristocratisch mensbeeld, Exc.XXII.2.1.0.
Aristoteles 7.0.3./8.1.3./9.12.1./10.10.1./KCF.4.2.2.
art pur, 10.0.4./Exc.XXXI.3/Exc.XXXI.9./Exc.XXXIX.8.1.
    irrationaliteit, Exc.XXXI.8.
artificiële intelligentie, Exc.IV.3.0.
atomisme, 8.4.2./Exc.XXIII.1.3.
Austin, 4.6.4.
auteur, 10.9.1.
autistisch-denken, Exc.XIV.10.
autonomie
    van de kunst 10.3.1./Exc.XXXI.1./Exc.XXXI.6.
    van de kunstenaar 10.3.1.
avantgarde, 10.7.2./Exc.XXXIX.8.1./Exc.XXXIX.9.1.1.
avydia, 11.2.2.

Bacon, 1.3.4
basis en bovenbouw, Exc.XXIII.11.1.
    juridisch-staatkundige, Exc.XXIII.11.2.
    ideologische, Exc.XXIII.11.3.
basismoraal, 8.9.4.
Baudrillard, Exc.XXXIX.7.3.
Baumgarten, 10.4.0.
beeld, 10.39.5.
    als constructie, Exc.VI.1.
    als visie, Exc.VI.2.
    en oog, 10.25.2.
    in film, 10.34.1.
    in gedicht, 10.14.1.
    gelijkenis, Exc.VI.
    interpretatie, Exc.XLIII.2.

zeggingskracht, Exc.XLIII.1.
beelden
associatie, Exc.XLIII.4.
samenhang, Exc.XLIII.3.
beeldtaal, Exc.VI.1.
beeldverhaal, Exc.XLIII.5.
begrip
cognitieve, 4.6.3.
nauwkeurigheid, 9.5.1.
behaviorisme, Exc.XV.2./Exc.XXI.
behoefte, 8.0.1./AD.VI.1 (kader).
belang, 9.8.3./9.8.4.
beleving, Exc.XIV.6.
Bell, Exc.XXXV.1.
Bergson, 4.0.4.
berouw, AD.VI.4.B.
beschouwing, AD.0.4.
analyse, AD.0.5.
beschrijving, 7.5.5
beslissing, 9.8.
betekenis, AD.II.3.
communicatieve, 4.4.2.
contextuele, 4.4.2.
fenomenologisch, KCF.1.2.1.
impliciete, 10.17.2./Exc.XXXVIII.1.
in mythe en verhaal, 4.4.6.
intrinsieke, 10.17.1./10.38.0.
pragmatische, 4.4.2.
structurele, Exc.XVI.2.
symptomatische, Exc.XXXVIII.2.
vraagstuk, 9.6.1.
betoog, 9.1.5./AD.
betrouwbaarheid
binnen argumentatie, 9.3.2.
beweging, in film 10.25.6.
bewering, 3.3.
bewustzijn, 6.5.1.
als subjectiviteit, Exc.XV.5.2.
onecht, KCF.6.5.1.
openheid, Exc.XV.5.3.4.
primair, Exc.XV.5.1.
biologisch model
als politieke leidraad, Exc.XXII.2.0.2.
Birkhoff, 10.6.3.
blackbox
communicatieve, Exc.IV.3.1.2.
Bloom, Allan, Exc.XXXIX.4.4.
Boeddha, AD.VI.7.0.2.
Bonies, Verschoven Driehoeken 10.24.4.
bouwkunst
gedurende de Renaissance, 10.2.1.
in Azië, 10.1.2.

in de Me, 10.2.0.
Brecht, 10.10.6.
broederschap
als democratisch ideaal, Exc.XXII.2.3.
Burke, Exc.XXIII.4.1.2.

Cage, Exc.XXXIX.8.1.
calculus, 3.5.7.
camera, 10.31.1.
camp, Exc.XXXVI.5.
Carnap, Exc.XIX.1.1.
Cassirer, 4.4.1.
causaliteit, 6.5.4.
ccllectivisme, 8.4.2.
censuur, 10.10.3./Exc.XX.1.4.2.
Chaitin, Exc.IV.2.1.2.
Changeux, Exc.XV.4.1.
Chiaromonte, 10.39.1.
Chomsky, 4.1.3./KCF 3.3.3.
Churchland, Paul Exc.IV.4.3.
cogito, 6.3.2.
cognitieve psychologie, Exc.IV.3.1./Exc.XV.2.2.0.
communicatie, 4.0./AD.II.
beeldende, 4.0.3./10.23.0./AD.II.2.
kunstzinnige, 10.9.
nvc, 4.0.2.
redelijke, 0.2.
twee vormen, 4.0.4.
verbale, 4.0.1.
volgens de existentiële filosofie, Exc.XII.1.3.2.
wederzijdse gedragsbeïnvloeding, 3.1.
compensatie-beginsel, Exc.XXII.2.2.2.
compositie
binnen schilderkunst, 10.22.
computer
als IPS/SMS, Exc.IV.3.1.3.
als model van de geest, Exc.IV.
bewijskracht, Exc.IV.2.2.4.
ontoereikendheid, Exc.IV.4.2.3.
praktische beperkingen, Exc.IV.2.2.
theoretische beperkingen, Exc.IV.2.1.
conceptualisme, 3.6.3.
ontwerp apriori, 6.7.11
conditio humana, 11.2.3/11.3.F./11.3.H./11.4.2./KCF.2.1./Exc.X.0.1./AD.I.3.
conformisme, Exc.XXX.5.1.
Confucius, AD.VI.7.0.1.
connotatie, 4.4.5.
conservatisme, Exc.XXIII.B.
franse traditionalisten, Exc.XXXII.4.1.3.
hedendaags, Exc.XXIII.5.
ideologisch, Exc.XXIII.4.1.
pragmatisch, Exc.XXIII.6.

consistentie
    binnen argumentatie, 9.3.1.
contemplatie, KCF.4.2.3.
contingentie, 3.5.6.
contradictie, 3.4.2./3.5.3./3.5.6.
contrapositie, 3.5.6.
contrast, 3.4.2./3.5.3.
conventionalisme, Exc.XIX.2.5.
creativiteit, 10.7.4.
criticisme, 6.7.
criticus, Exc.XXXVII.
cultuur, 11.4.3./KCF.3.1./Exc.XXIII.11.
    en Eros Exc.XI.3.4.
    onbehagen in de cultuur KCF.3.4.2.
cultuurkritiek, Exc.XX.3.
cyberspace, Exc.XXXIX.7.4.

Dada, 10.2.4.
deconstructie, Exc.XXXIX.9.2.
debat, AD.0.2.
deductie, 3.2.1./6.3.3.

definitie
    aanwijzende vorm, Exc.IX.2.
    implicatieve, 3.5.5.
    klassieke methode, Exc.IX.4.
    plaats en functie Exc.IX.1.
    stipulatieve, Exc.IX.5.
    verbale, Exc.IX.3.
Delgado Exc.XV.3.1.
democratie, Exc.XXII./AD.VII.2.
    als beginsel, Exc.XXII.2.
    denkbeelden, Exc.XXII.1.1.2.
    dilemma's, Exc.XXII.1.3.
    formeel model, Exc.XXII.3.2.
    harmoniemodel, Exc.XXII.3.1.
    idealen, Exc.XXII.1-3.
    pragmatische kijk Exc.XXII.4.1.
    procedure, Exc.XXII.1/2
    radicaal-revolutionaire model, Exc.XXII.3.3.
    republikeins model, KCF.5.1.
Dennet, Exc.IV.3.1.4.
denotatie, 4.4.3.
Derrida, Exc.XXXIX.5.2.
Descartes, 6.3.
determinisme, AD.V.6A.
deugd, 9.13./10.38.6.
deugd-ethiek, 8.6.5.
deugdelijkheid
    binnen argumentatie, 9.3.3.
Dewey, Exc.XXXV.4.
dialectiek, KCF.1.1./Exc.XIII.1.4./Exc.XVI.1.

dialoog
    binnen de vroege griekse filosofie, 3.2.
Diderot, Exc.XXXIX.4.1.
dierethiek, AD.IV.5.D.
dilemma van de gevangene Exc.XXVII.3.4.
    biologische interpretatie, Exc.XXVII.3.4.3.
    positief en negatief model, Exc.XXVII.3.4.1.
    Tit for Tat (TT), Exc.XXVII.3.4.2.
Dilthey, KCF.3.2.2.
dionysisch principe, KCF.3.4.1.
discours, AD.0.1.
discussie, AD.0.3.
    regels, AD.0.3.1.
    gevaren, AD.0.3.2.
dispositie, 4.3.2./Exc.XIV.7.
doel-ethiek, 8.6.5.
doelmatigheid, Exc.XXIII.7.1.2.
dood, Exc.XII.2.7.
    als centrale factor, Exc.XVII.2.
    als existentieel feit, Exc.XVII.1.
    als marginale factor, ExcXVII.3.
    geseculariseerd, Exc.XVII.4.

drama, 10.8.8.
    redundantie, 10.39.6.
droomsymbool, Exc.VIII.3.1/ Exc.VIII.3.3.
dualisme,
    cartesiaans, Exc.XV.02.
dubbele bodem, Exc.XXXI.7.
dynamisme, 5.2.2.

Eco, Exc.XXXIV.6.
economie
    als wetenschap, Exc.XXIII.2.1.2.
    klassieke engelse school, Exc.XXIII.2.2.
    marxistische analyse, Exc.XXIII.9.
    wetmatigheden, Exc.XXIII.2.1.1.
Edelman, Exc.XV.4.2./Exc.XV.5.0.
eenvoud
    esthetisch, 10.6.3.
    ethisch, Exc.XX.3B
eidos
    kunstzinnige icoon, 10.23.1.
élan vital, 7.8.4.
Eleaten, 3.2.1.
Eleusische mysteriën, Exc.X.1-4.
elite, Exc.XXII.2.0.1.
Ellul, Exc.XVIII.3.2.
emergentisme, Exc.XV.0.3.
emotie, Exc.XIV.4./Exc.XIV.5.
empirische wet, 7.1.1.
empirisme, 6.5./Exc.XIX.1.0.

dogmatisme, 6.7.1.
empirisme, 6.5.
klassiek, 6.6.2./6.6.3.
emulatie
procedure, Exc.IV.1.1.3.
theoretisch belang, Exc.IV.1.1.4.
Epicurus 8.1.4.
episodische eigenschap, 4.3.2.
equivalentie, 3.5.4./Exc.XXV.3.
erotiek, Exc.XI.1-4.
erotische ladder, Exc.XI.1.2.4.
esthetica, 10.C./AD.VIII.
esthetisch, 10.7.2./AD.VIII.1.
ervaring, 10.4.
gewaarwording, 10.5.
maat, 10.6.3.
waarneming, 10.6.
idee, 6.7.16
ethiek 6.3.8./6.5.6./8.0./11.3.N.
argumentatie, 8.D.
belang van het mensbeeld, 8.1.1.
drie morele basisbeginselen, 10.38.5.
experimentele, Exc.XX.2.6.
goede leven, 8.0.3. →
ethiek
ideële kritiek, 8.0.5.
moreel-ethische codes, AD.VI.7.0.
persoonlijke, 8.0.3./8B.
postmoderne, Exc.XXXIX.7.5.1./Exc.XXXIX.7.5.3.
pragmatische aanpak, 8.9.2.
rationele code, 8.9.3./9.11.
recht van de sterkste, 8.7.1.
sociale, 8.0.4-5, 8C.
twee ethische codes, AD.VI.7.2.
être pour autrui, Exc.XII.2.6.
être en soi, Exc.XII.2.1.
être pour soi, Exc.XII.2.2.
eutuchia, 8.6.6.
evenwicht, Exc.I.1.2.
evenwichtspunt, Exc.XXVII.3.2.1.
evidentie, 6.3.3.
evolutie
als wetenschappelijke hypothese, 7.8.2.
culturele, KCF.5.3.4.
van het leven, KCF.5.3.3.
evolutietheorie, 7.8.
exegese , 10.9.6.
van film, 10.25.8./10.37.
van gedicht, 10.15.
existentie, Exc.XII.1.3.1.
existentiële filosofie, Exc.XII.1.
existentiële bewijsgrond, Exc.XXIV.1.3.

experiment, 7.3.2.2/3
expressie, 10.7.4.
expressiviteit, 10.10 3./Exc.XXXIII.
extase
    kunstzinnige, Exc.XXXV.3.
extensie, 4.4.3.

Fabula, 10.27.
    creatieve aanvulling 10.30
falsificatie, 7.3.2.5./Exc.XIX.2.3.
fascinatie, 10.6.5./Exc.XXXV.2.
feit, 7.3.2.4.
feitelijke argumentatie, 9B./AD.III.1.
    deductieve, 9.4.3.
    opzet, 9.2.
    verklarende, 9.4.2.
    voorspellende, 9.4.1.
    voortgang, 9.5.
fenomena, 6.7.3.
fenomenologie, KCF.1.2.
Feuerbach, Exc.XXIII.12.1.
film, 10G./AD.VIII.6.
    als droom en drug, 10.39.1./10.39.2.
    als kunstzinnig medium, 10G.
    als volkskunst, 10.39.7. →
film
    beweging, 10.25.6.
    casting, 10.33.4./10.36.5.
    enscenering, 10.33./10.36.5.
    filmdoek, 10.31.3.
    filter, 10.31.2.
    formalisme, 10.34.3.
    geluid, 10.32.3-6.
    kleding, 10.33.2.
    kunstzinnige ordening, 10.35.
    lens, 10.31.2.
    licht, 10.32.1.
    materiaal 10.25.4./10.31./10.36.3./ 10.37.4.
    medium 10.32./10.36.4./10.37.4.
    montage, 10.34.2./10.34.3./10.36.6.
    naturalisme, 10.34.2.
    ordening, 10.34.
    ruimte, Exc.XLI.1.2./Exc.XLI.2.
    setting, 10.33.1. →
    shot, 10.25.5./10.34.1./10.36.6.
    stilte, 10.32.4.
    tijd, Exc.XLI.1.2./Exc.XLI.3.
    werkelijkheid, 10.39.3./Exc.XLI.1.
    werkmodellen, AD.VIII.6.1/2.
filmkritiek, 10.39.
    kunstzinnige, 10.39.8.
filosofia negativa, Exc.XXXIX.5.1.

filosofie, AD.I.
    als geuite en doordachte twijfel, 1.3.
    als kritische bezinning, 1.3.3.
    als kritische methode, 1.3.4.
    als reactie op het gezonde verstand, 1.3.2.
    empirische grondslag, Exc.XIX.1.4.
    jargon, 0.3.
    niet westerse, 0.4.
    ontstaan, 1.3.1.
    vraagstelling, 0.1.
    westerse, 0.5.
filosofie van de kunst, AD.VII.
filosofische tekst
    aanpak, 11.0.4.
    inhoud, 11.0.3.
    kenmerken, 11.0.1.
    vorm, 11.0.2.
Finkielkraut, Exc.XXXIX.6.4.
Fodor, Exc.IV.3.1.5.2.
Foucault, KCF.3.4.1./KCF.5.2.0.
foutvriendelijkheid, 8.5.2.
Freud, KCF 3.4.2./Exc.XI.3.3./Exc.XI.4.2.
Fromm, 1.3.3.
FT-systeem, 8.3.
functie, 4.3.2.

functionalisme
    psychologie, Exc.IV.3.1.5.
    sociologie, 8.4.
Fysiokraten, Exc.XXIII.2.0.

Galileï, 7.0.3.
gastronomie, 10.7.0.
gedicht, 10.8.5./10.12./AD.VIII.3.
    ritme, 10.12.2.
    structuur, 10.12.4.,
    taalgebruik, 10.12 3,
    traagheid, 10.14.6.
    waardering, 10.12.5.,
gedragsargumentatie, 9B
gedragswetenschap, Exc.IV.3.1.0./Exc.XV.2.2.1.
    bezwaren, Exc.XX.2.8.1.
    mogelijkheden, Exc.XX.2.8.3.
    voordelen, Exc.XX.2.8.2.
geest, Exc.IV.3.1.1./Exc.XV./AD.V.5.
    als communicatief proces, Exc.XV.3.
    als IPS/SMS, Exc.IV.3.1.4/5.
    als programma, Exc.XV.0.4. →
    computer als model, Exc.IV.
    geisteswissenschaft, KCF.3.2.2.
geestigheid, Exc.XL.2.
gelijkenis, Exc.II.1.

gelijkheid, Exc.II.1.1.
    als democratisch ideaal, Exc.XXII.2.2.
geloof, 11.3.M.
geluk, AD.VI.3.
gelukkige slaaf, KCF.6.5.2.
gemeenschap, Exc.XX.3A.
generalisatie, 4.3.1.
generalisering, 3.3.1.
genot, AD.VI.3.
genre
    als indeling en verwachtingspatroon, Exc.XLII.1.
    als instrument, Exc.XLII.2.
    naar onderwerp, Exc.XLII.5.
    soorten, Exc.XLII.4.
geschiedenis
    als politieke leidraad, Exc.XXII.2.0.3.
gesloten beraad, 9.11.3.
getal, Exc.XIII.1.2.
gevoel, Exc.XIV.2, 6, 8.
gewaarwording, 10.4.1.
    esthetische, 10.5.
geweten, 8.8.1.
gezin, KCF.6.3.
    drie modellen, KCF.6.3.1.
    huidige situatie, KCF.6.3.2.
god, Exc.XII.2.8.

goed
    het goede leven, AD.VI.1.
Gödel, 3.5.7.
godsbewijzen, 6.5.5.
goedheid
    automatische, Exc.XXI.1.2.3.
Goethe, 7.0.4./10.18.3.
Gogh, café-terras aan het palace du forum bij nacht, 10.24.3.
Gorgias, Exc.XIII.2.1.
Greshoff, 9.0./9.13.
Guéhenno, Exc.XXXIX.7.5.2.
gulden regel, AD.VI.7.1.
gulden snede, Exc.XXVIII.
    constructie, Exc.XXVIII.1.
    esthetische benadering, Exc.XXVIII.4.
    kosmische interpretatie, Exc.XXVIII.5.
    toepassing, Exc.XXVIII.2.

Hebb, Exc.XV.4.1.
Hebreeuwse scheppingsmythe, 5.5.2.
Hebreeuwse oergeschiedenis, Exc.XVI.5.2.2.
    een structurele analyse, Exc.XVI.5.2.3.
hedonisme, 9.10.1.
heersers, Exc.XX.1.5.
Hegel, Exc.XXIII.12.1.

Heidegger, Exc.XXXVI.1.
heilige, 5.2.
Herakleitos, Exc.XIII.1.4.
herinnering, Exc.XI.2.2.3.
Hilbert, 3.5.7.
historisch materialisme, Exc.XXIII.12.
Hobbes, KCF.3.5.1.
holisme, 8.5./Exc.XXIV.1.3.
Homans, KCF.5.2.0.
homo economicus, Exc.XXIII.8.3.
Huffmancode, Exc.V.2.4.
hulpvaardigheid, Exc.XXII.2.3.
humanisme, Exc.XXI./Exc.XXXVI.0.
    kritiek, Exc.XXII.2.1.0.
Hume, 6.5./6.7.4.
humor, Exc.XL.7.
hyperrealiteit, Exc.XXXIX.7.3.2.

Icoon
    afbeeldend gedrag, 4.1.4.
    als analoge constructie, Exc.II.1.3.
    eidos, 10.23.1.
ik, 6.7.5./Exc.XXI.
    als drager van vrijheid, AD.V.6B.
Illich, KCF.6.4.3.
implicatie, 3.5.4.
inauthenticiteit, Exc.XXXIX.6.1.

inconsistentie
    in verhaal, 10.36.2.
indeling, 3.3.1.
indicatie, 3.3.3.
individu, 8.
    en groep, Exc.XXII.4.2.
inductie, 3.3.1.
    analogie als fundament, Exc.II.1.4.
    binnen wetenschap, 7.3.1./7.4.1.
inductiebeginsel
    zwakte, 3.3.1.
informatie, 10.7.1.
informatie (I), Exc.V.1./Exc.V.2.2./Exc.V.2.3.
    als speculatieve term, Exc.V.3.
informatietheorie, Exc.V.
instinct, KCF.3.4./Exc.XX.3C.
instrumentalisme, 7.5.4.
intensie, 4.4.4.
intentionaliteit
    semantische, Exc.XV.3.0./Exc.XV.5.3.3./AD.V.A.
interpretatie, 10.9.6./10.17/10.38.
    categorieën, 10.38.2./10.38.3.
    als constructie, Exc.XXXVIII.
    morele implicaties, 10.38.4/5.

van beeld, Exc.XLIII.2.
introspectie, 6.1.4.
intuïtie, 11.3.B.
intuïtisme
binnen ethiek, 8.8.0.
inventiviteit, 10.7.4.
invloed, KCF.5.2.1.
ironie, Exc.XL.8.
in film, 10.37.7.
irrationaliteit, 9.1.2./Exc.XII.1.3.3.
isomorfie, Exc.IV.1.0.2.

James, William, KCF.1.3./KCF.5.4.2.
Jaspers, 9.6.2.
Jünger, Friedrich Georg, Exc.XVIII.3.1.

Kandinsky, 10.20.1.
Kant, 6.7.
Kanzi, KCF.3.3.2.
kapitalisme, Exc.XXIII.7.
Keller, Helen, Exc.XV.3.2.
kennis, 6.1./AD.IV.
grenzen, 6.7.5.
metafysische kennis?, 6.5.2.
kentheorie, 11.2.6
keuze, 9.8.
Kierkegaard, Exc.XII.1.2.

kitsch, Exc.XXXVI.
als dispositie, Exc.XXXVI.1.
als kunstzinnige anticode, Exc.XXXVI.2.
het kitschproduct, Exc.XXXVI.3.
klank, 10.6.2.
als poëtisch medium, 10.12.1/10.14.3/4.
klassenstrijd, Exc.XXIII.9.1.
Klein, Yves 10.20.2.
kleur, 10.6.1.
cultureel gebruik, 10.18.2.
expressiviteit, 10.20.
formeel-esthetische traditie, 10.21.
in film, 10.32.2
picturale traditie, 10.19.
wetenschappelijke analyse, 10.18.1.
kloof mens-dier, AD.V.3.
Koko, KCF.3.3.2.
komische
als esthetisch-informatieve code, Exc.XL.
communicatieve functie, Exc.XL.5.
maatschappelijke functie, Exc.XL.6.
kringbewijs, Exc.XXV.
kritiek

modernistische, Exc.XXXIX.8.4.
postmodernistische, Exc.XXXIX.9.2.
Kubrick, A Clockwork Orange, 10H.
exegese, 10.43
interpretatie, 10.44,
kritiek, 10.45.
technische analyse, 10.42.
verhaalanalyse, 10.40.1./10.40.2.
waardering 10.46.
Kuhn, Exc.XIX.3.
kunst, 10.
als art pur, 10.0.4./AD.VIII.2.
als bron van kennis, 6.1.5.
als creatieve tegenkracht, Exc.XXIX.1.3.
als een verhoogde vorm van vitaliteit, Exc.XXXV.4.
als geïntegreerde vorm (KGV), 10.0.4./Exc.XXXI.9./Exc.XXXIX.8.2./AD.VIII.2.
als kritiek, 10.10.5-8
als maatschappelijke factor, 10.0.1.
als sociaal verschijnsel, 10.11.
bij primitieve volken, 10.1.1.
complex probleem, 10.0.2.
extase, Exc.XXXV.3.
functie, 10.10,
institutionele, 10.3.2.
modernistisch, Exc.XXXIX.8.1-3.
officiële, 10.3.0.
postmodernistisch, Exc.XXXIX.9.1.
stipulatieve definitie, 10.0.3.
kunstenaar
werkwijze, Exc.XXXII.
kunstkritiek, 10.9.6./10.9.7.
drie vormen, Exc.XXXVII.1.
externe kritiek, 10.38.7.
film, 10.39.
institutionalisering, Exc.XXXVII.2.
kunstwerk, 10.8.
inhoud, 10.8.5-8.
materiaal, 10.8.1.
medium, 10.8.2./10.8.3.
onderwerp, 10.8.4.
visie, 10.8.9.
kunstzinnigheid, 10.7.
bij primitieve volken 10.1.3.
kunstzinnig, 10.7.2./AD.VIII.1.
code, 10.9.4/10.9.5.
communicatie, 10.9.3.
ervaring, Exc.XXXV.
reactie, 10.9.3.
kwaadaardigheid, Exc.XL.3.
kwade trouw, Exc.XII.2.4.
kwalitateit, 4.3.2.
kwantiteit, 4.3.2.

Laatste context, Exc.IV.4.2.2.
Langer, 4.4.1.
Lao tze, 11.0.4.1.
Lao tze, Tao Te Tjing. Enige fragmenten 11.1.
leedvermaak, Exc.XL.4.
leer van Diotima, Exc.XI1.2.
leven als idee, 6.7.15
Lévi-Strauss, Exc.XVI.
liberalisme, Exc.XXXIII.A.
    economisch, Exc.XXIII.2.2.
    kernbegrippen, Exc.XXIII.3
    links en rechts, Exc.XXIII.3.2.
    politiek, Exc.XXIII.1.
libido, Exc.XI.4.2.2.
lichaam, Exc.XII.2.9./Exc.XV.
liefde, 11.3.M./Exc.XI.4.4.,
    affectiemodel, Exc.XI.4.4.1.
    conflictmodel, Exc.XI.4.4.3.
    contractmodel, Exc.XI.4.4.3.,
linguïstiek, 4.2.
literatuur, Exc.XII.2.10.
    metafoor, Exc.II.1.5.
Lochner, De Moeder Gods in het rozenprieel 10.24.1.
Locke, Exc.XXIII.1.1.
logica, 3./Exc.XVI.1.
    als tekensysteem (T), 3.5.1.
    functie, 3.5.0.
    klassieke, 3.4.
    operator, 3.5.2.
    propositielogica, 3.5. →
logica status, 3.6.
    waarheid, 3.5.6.
    wetten, 3.5.6.
logisch atomisme, Exc.XIX.1.3.
logisch empirisme, Exc.XIX.1.
logische representaties
    als analoge constructies, Exc.II.1.3.
Lohse, 10.21.1

Maatschappij, Exc.XX.3A.
    open, 1.1.3.
Macchiavelli, KCF.5.1.
macht KCF.5.2.5.,/AD.VI.6.
    legitieme, KCF.5.2.6.
machtigingspositie, KCF.5.2.5,
magie, 5.2.3.
make up
    film, 10.33.3.
mana, zie dynamisme.
mand, 4.1.1./9.7.0./9.7.1./9.10.4.
mania, Exc.XI.2.2.1.

Marcuse, Exc.XI.3.4./Exc.XVIII.3.3.
Marcuse, Een-dimensionale filosofie, 4.6.4.
Marx, Exc.XXIII.D.
marxisme, Exc.XXIII.D.
    als heuristisch model, Exc.XXIII.13.3.
    redeneertrant, Exc.XXIII.13.1.
    visie op de kunst, 10.10.5-7.
    voorspellingen, Exc.XXIII.13.2.
massa, Exc.XXX.1.2.
massacommunicatie, Exc.XXX.
massamedia, Exc.XXX./AD.III.9.
    boodschap, Exc.XXX.2.
    eenzijdigheid, Exc.XXX.6.1.,
    gebruik, Exc.XXX.3.1-3.
    invloed, Exc.XXX.5.
    invloed van het technologisch medium, Exc.XXX.5.4.
    kritiek en weerwoord, Exc.XXX.7/8.
    manipulatie en indoctrinatie, Exc.XXX.6.3.
    passiviteit, Exc.XXX.6.2.
    systeemtheoretische achtergrond, Exc.XXX.3.4.
materie, 6.7.6.
mathesis universalis, 6.3.4.
matuur, 11.4.3.
maya, 11.2.5
McLuhan, Exc.XXXIX.7.1.
medelijden, 8.8.2.
meditatie
    als functie van de kunst, 10.10.2
melancholie, Exc.XXIX.1.

melodrama
    achtergronden, Exc.XLIV.1.
    kenmerken, Exc.XLIV.2.
    kunstzinnigheid, Exc.XLIV.3.
mensbeeld, 8.1./AD.V.
    animal ratione, 8.1.3.
    dualistisch, 6.3.7.
    fysiologisch, Exc.XXI.1.2.1.
    humanistisch, Exc.XXI.1.1.
    in ME, 1.1.2.
    materialistisch, 8.1.4.
    mens als machine, KCF.3.2.1.
    mens van Turing, Exc.IV.4
    mentalistisch, Exc.XV.1.
    religieus, 8.1.2.
    rol of zelf?, KCF.6.1.
    specifieke positie van de mens, KCF.3.3.1.
    unieke positie van de mens, KCF.3.3.3.
mentalisme, AD.V.4.
metafoor, 4.3.4./Exc.VII.2-4./AD.II.4.

complexiteit, Exc.VII.2.5.
disjunctie, Exc.VII.2.7.
in mythe, speculatie en literatuur Exc.II.1.5.
kracht, Exc.VII.2.6.
metaforisch model, Exc.II.2.2.3.
metaforische transformaties, Exc.XVI.3.
metafysica, contra wetenschappelijke analyse 7.7.
metafysica 6.2.1./6.3./6.3.6./11.2.6.
kritiek op, Exc.XXXIX.5.2.1.
meta-kunst, 10.7.2.
methode, 2.5./Exc.XII.1.3.3.
als evidentie en deductie, 6.3.3.
dubito, 6.3.1.
fenomenologische, KCF.1.2.2.
natuurwetenschappelijke methode, 7.1-7.4.
midcult, Exc.XXXVI.4.
Middeleeuwen
schoonheidsopvatting, 10.2.0.
VGO, 1.2.
Milesiërs, Exc.XIII.1.1.
milieu, AD.IV.5.D.
minimaxstelling, Exc.XXVII.3.2.2.
Modernisme, Exc.XXXIX.III.
code, Exc.XXXIX.8.3.
kritiek, Exc.XXXIX.8.4.
Moderniteit, Exc.XXXIX.I.4.
late moderniteit, Exc.XXXIX.4.3/4./Exc.XXXIX.7.6.
scepsis contra beschouwing, Exc.XXXIX.4.2.
visie, Exc.XXXIX.4.1.
modus ponens, Exc.XXV.1.
modus tollens, Exc.XIX.2.1.
Mohammed, AD.VI.7.0.4.
moksa, 11.2.7.
Monet, Gezicht op het parlementsgebouw in Londen 10.24.2.
Montaigne, 11.0.4.3.
Montaigne, Essais 11.4.
moraal, 1.1.1.
ME, 1.1.5.
motivering, 9.7.2.
Mozes, AD.VI.7.0.3.
MTV, Exc.XXXIX.6.2.
muziek, AD.VIII.4.
beoordelingsmodel, AD.VIII.4 (kader).
binnen de Romantiek, Exc.XXIX.1.5.
film, 10.32.6.
zuivere, 10.8.3.
mythe 1.1.1./4.3.4./4.4.6./5.5./10.1.2./AD.IV.2.
als structuur, Exc.XVI.5.1.
als ritueel drama, Exc.X.
chtonische, Exc.X.3.
denktrant 5.6.
illud tempus, 5.5.1.

kritiek op, KCF.2.2.
metafoor, Exc.II.1.5.
verhaaltrant, 5.5.2.
verschil met wetenschap, 7.0.2.

Naastenliefde, 8.8.2.
natuur, KCF.3.
natuurlijke selectie, 7.8.3.
natuurlijke toestand, KCF.3.5.
de edele wilde, KCF.3.5.2.
strijd van allen tegen allen, KCF.3.5.1.
natuurmystiek
binnen Romantiek, Exc.XXIX.6.
natuurwet, Exc.XXIII.1.1.
natuurwetenschap, 7./AD.IV.5.
als sociale constructie, Exc.XXXIX.5.3.1.
creatieve selectie, Exc.XIX.2.
ethiek, AD.IV.5.B.
geloofwaardigheid, 7.5.1.
irrationaliteit, Exc.XIX.
kenmerken, 7.0.1.
normale en buitengewone wetenschap, Exc.XIX.3.
opzet, 7.1.
rationaliteit, Exc.XIX.
theoretische achtergrond, 7.1.2.
theorie en praktijk, 7.0.5. →
verschil met mythe 7.0.2.
werkhypothesen en grondregels, 7.2.
Neurath, Exc.XIX.1.2.
neurofysiologie, Exc.XV.4.
nevenargument, 9.5.3.
New Criticism, Exc.XXXIX.8.4.
New Age, Exc.XXXIX.5.0.
niet-nul-som-spelen, Exc.XXVII.3.3/4.
niet-westerse filosofie, 0.4
Nietzsche, 1.3.3./6.4.2./8.7.2./KCF.3.4.1.
nieuws, dubbele selectie Exc.XXX.4.
nihilisme, 6.4.2./8.7.2./KCF.5.4.1./Exc.XXIX.1.2./AD.I.3.
Nijhoff, Het lied der dwaze bijen, 10.13.
analyse, 10.14.
exegese, 10.15.
interpretatie, 10.17.
waardering, 10.16.
nostalgie
als romantische houding, Exc.XXIX.1.6.
Novalis, Exc.XXIX.1.4.
nul-som-spelen, Exc.XXVII.3.2.
nut, 8.6.1./9.8.2./9.8.3.

Objecttaal, Exc.VI.1.
Omega, 7.8.5.
onbewuste, AD.V.2.

onderwijs, Exc.XX.2.5.
ongerijmde, Exc.XL.1.
ontologie, 6.3.5./Exc.XIII.1.3./Exc.XXIV.1.1.
    logica, 3.6.1.
ontologisch model, Exc.II.2.1.2.
ontspanningscultuur, 10.3.3./10.3.4.
ontwerp
    persoonlijk, Exc.XII.2.5.
    sociaal, Exc.XX.
ontwikkeling, KCF.5.3.1.
onverschilligheid, politieke Exc.XXII.1.2.3.
onwetendheid, 11.3.B.
    avydia, 11.2.2.
oordeel
    aposteriori, 6.5.3.
    apriori, 6.5.3.
    kunstzinnig, 10.9.7.
    S is P, 3.4.1.
    waarnemingsoordeel, 6.7.9.
oordeelsvermogen, 11.3.F.
oorsprong, vraag naar 7.8.1.
open overleg, 9.11.2.
openbaring
    en intellect, 11.2.4.
    van God in christus, 11.3.L.
optimisme KCF.5.4./Exc.XXIII.2.1.3./Exc.,XXIII.2.1.5.
    redelijk, KCF.5.4.2.
    sociaal alternatief, KCF.5.4.3.
opvoeding, 1.1.2./11.4.6./KCF.6./AD.III.7.
    Walden Twee, Exc.XX.2.4.
    Politeia, Exc.XX.1.4.2.
opvoedingsinstanties
    vier aspecten, KCF.6.2.1.
orde, 10.38.3.
ordinary language, 4.6.4.
originaliteit, 10.7.4.
overwicht KCF.5.2.1./KCF.5.2.2.

Paglia KCF.3.4.3./Exc.XI.4.4.3.
paradigma
    structuralistisch, Exc.XVI.3.
    binnen wetenschapsfilosofie, Exc.XIX.3.1/Exc.XIX.3.4.
paradox, Exc.II.
    logische, Exc.III.2.
    pragmatische, Exc.III.4.
    psychologische, Exc.III.1.
    semantische, Exc.III.3.
    van Hempel, 3.4.5.
parallel gedistribueerde processen, Exc.IV.4.3.
Parmenides, Exc.XIII.1.3.
Pascal, 6.1.1./11.0.4.4.
Pascal, Pensées 11.3.

pederastie, Exc.XI.2.2.5-7./Exc.XI.4.1.2.
Penrose, Exc.XV.5.2.3.
Perls, 9.6.2.
persoon
    en zijn vrijheid, ADV.6.
personage, 10.27.1./10.27.4.
pessimisme, KCF.5.4./Exc.XX.1.2./Exc.XXII.2.0.4./Exc.XXIII.2.1.4.
Pico, Exc.XXI.
pijn, Exc.XV.2.2.
Plato 6.1.2./9.12.2./Exc.XI./Exc.XX.
    mythos van de grot Exc.XX.1.8.1.
    mythos van de lijn, Exc.XX.1.8.2.
    mythos van het tweespan, Exc.XI.2.2.2.
    mythos van Poros en Penia, Exc.XI.1.2.2.
    mythos van Teuth, Exc.XI.2.0.
    Phaidros, Exc.XI.2.
    Politeia, Exc.XX.
    Symposion, Exc.XI.1.
platonische liefde, Exc.XI.2.2.5-7.
plichtsbesef, 8.8.1.
plot, 10.27.
poésie pure, Exc.XXXI.5.
poëzie, 10E.
    metrum, 10.14.5.
politiek, 11.4.5./AD.VII.
    misstanden, Exc.XX.1.7.
    postmoderne, Exc.XXXIX.7.5.2.
    theorie, Exc.XXIII.
Popper, 9.1.2./Exc.XIX.2.
positivisme, 7.6./Exc.XV.0.1
Postman, Exc.XXX.4.0./Exc.XXXIX.7.2.
postmodernisering, Exc.XXXIX.7.
Postmodernisme, Exc.XXXIX.IV.
    synthetisch, Exc.XXXIX.9.1.2.
    antithetisch, Exc.XXXIX.9.1.3.

Postmoderniteit, Exc.XXXIX.II.
    laat modern?, Exc.XXXIX.6.3.
    leefwijze, Exc.XXXIX.6.
    visie, Exc.XXXIX.7.5.
pragmatiek, 4.5.
pragmatisme, 9.10.1./KCF.4.2.3
    binnen ethiek, 8.0.5.
    binnen logica, 3.6.2.
praktische argumentatie, 9.9./9.10./AD.III.2.
    centrale formule, 9.10.2.
    gevaren, 9.9.3.
    situatie-gebonden, 9.10.5.
    uitwerking, 9.10.3.
    voorwaarden, 9.9.2.
Protagoras, Exc.XIII.2.1.
psyche Exc.IV.3.1.1./Exc.XV.1.1./Exc.XV.5.3.2.

psychonomie, 9.8.1
publiek, Exc.XXX.1.2.
Pylyshyn, Exc.IV.3.1.5.2.
Pythagoras, Exc.XIII.1.2.

Qualiaprobleem, Exc.XV.5.3.1.
quantumfysica, 7.5.3.

Rationalisering, 9.7.2.
rationalisme
    dogmatisme, 6.7.1.
    klassiek, 6.6.3.
    neo-rationalisme, 6.7.
    pseudo-rationalisme, 9.1.2.
    school van Wolff, 6.6.1.,
realisme
    binnen de kunst, 10.10.5.
realistisch-denken (R-denken), Exc.XIV.10
recensent, Exc.XXXVII.3.
receptietheorie, 3.2.2.
recht
    postmoderne, Exc.XXXIX.7.5.2.
rechtvaardigheid, 8.0.4./Exc.XX.1.3./AD.VI.7.
rede, 6.7.13./11.3.B./KCF.1.0./Exc.XX.1.2.
    contra hartstocht, 11.3.D.
    contra instinct, KCF.3.4.
    tweespalt, KCF.1.3.
redenering, 3.3.
redeneringsvorm, 3.5.7.
reductie
    wetenschappelijke reductie, 8.1.5.
redundantie 10.7.1./Exc.V.2.7.
reeks van Fibonacci, Exc.XXVIII.3.
reflex, 4.1.0.
regelmaat, 10.6.3.

regels
    beperking van de persoonlijkheid, 8.7.
    sociale, 8.2.
Regenbooglied van de Pygmeeën, 5.5.2.
reïsme, 7.5.2./Exc.XLI.1.1.
    tegenover VR, Exc.XXXIX.7.4.2.
relativisme, 6.4.2./10.6.6.
religie, 5.3.1.
    als sociaal-psychologisch verschijnsel, 5.3.2.
    discussie, 5.4.
    kosmische model, 5.1.
    status, 5.3.
    symbool, Exc.VIII.2.
Renaissance, Exc.XXXIX.1.
    schilderkunst als speculatieve wetenschap, 10.2.1.

retorica, 9.12.
    succes als criterium, 9.12.3/4.
retoriek, AD.II.3.
    en argumentatie, 8.9.1.
Ricardo, Exc.XXIII.2.1.4.
rijk van vrijheid, Exc.XXIII.9.3.
ritme, Exc.XIII.1.2.
    in film, Exc.XLI.3.2.
    in gedicht, 10.12.2.
roman, 10.8.6.
Romantiek, Exc.XXIX.
    breuk met de Verlichting, Exc.XXXIX.3.2.
    code, Exc.XXXVI.6.
    de andere zijde, Exc.XXIX.2.
    melancholie, Exc.XXIX.1.
romantische persoonlijkheid, Exc.XXIX.3.
Rousseau KCF.3.5.2./Exc.XXXIX.3.1.
ruimte
    binnen cyberspace, Exc.XXXIX.7.4.3.
    binnen de film, Exc.XLI.
ruis, Exc.V.2.6.
Ryle 4.6.3./Exc.XXI.

Salomo, KCF.4.2.0.
samenleving, 8, 11.4.5.
    als FT-systeem, 8.3.
    als sociaal systeem, AD.VI.5./AD.VII.1.
Samkara, 11.0.4.2.
    De advaita-vedanta 11.2.
Sartre, Exc.XII.2.
satire, Exc.XL.4.
scepsis, 6.4.1./11.4.1./KCF.1./Exc.XII.1.3.3.
    in de vroeg griekse filosofie, Exc.XIII.2.
scepticisme, 6.5.
Scheppingsverhaal uit Tahiti, 5.5.2.
schilderij, 10.8.7.
    vier schilderijen ontleed, 10.24.

schilderkunst, 10.F./AD.VIII.5.
    achtergrond, 10.24.0
    beeld en visie, 10.23.,
    compositie, 10.22. →
    gedurende de renaisance, 10.2.21
    kleur, 10.18-21
    voorstelling, 10.24.0.
school
    als straffe organisatie, KCF.6.4.2.
    doelstellingen, KCF 6.4.3.
    functie, KCF.6.4.1.
schoonheid, Exc.XI.2.2.4.,
    als waardeoordeel, 10.9.7.
Schopenhauer, Exc.XI.3.3./Exc.XXXV.2.

schuld, AD.VI.4.B.
Schwartz en Leyden, Exc.XVIII.2.4.
Searle, Exc.XV.5.2.1.
secularisatie, KCF.2.4.
semantiek ,4.4.
sexe
    oorlog der sexen, KCF.3.4.3.
sexualiteit, Exc.XI.4.2.1./AD.III.6.
    sex en geweld, AD.VI.4.
signaal, 4.1.0.
signum, 4.1.0.
Skinner, Exc.XX./XXI.
Skinner, Walden Twee. Exc.XX.2.
Sloterdijk, Exc.XVIII.2.3.
smaak, Exc.XXXVI.2.1.
Smith, Adam Exc.XXIII.2.1.3.
sociaal contract, Exc.XXIII.1.2.
sociale controle, 1.1.2./KCF.5.2.3.
sociale autoriteit, KCF.5.2.4.
socialisme, Exc.XXIII.8.
    denkbeelden, Exc XXIII.8.1.
    kritiek op het kapitalisme, Exc.XXIII.8.2.2.
    radicalen, Exc.XXIII.8.3.1.
    sociaal-democraten, Exc.XXIII.8.3.2.
sociolinguïstiek, 4.5.3.
Socrates, 3.2.2./KCF.4.2.0./Exc.XI.
socratisch gesprek, 9.10.0.
Sofisten, 3.2.1./9.12.2./Exc.XIII.2.1.
    recht van de sterkste, 8.7.1.
Sontag, Exc.XXXIX.8.5.
spanning, 10.6.4.
specificatie, 4.3.2.
speculatie, 4.3.5./6.2./10.1.2./AD.IV.4.
    in de vroege griekse filosofie, Exc.XIII.1.
    gebruik van metafoor, Exc.II.1.5.
    methode, 6.2.2.
speelfilm, 10.25.7.
    als genre, Exc.XLII.3.
    essayistische, 10.39.4.
spel, Exc.XXVII.1.2.
    kenmerken, Exc.XXVII.1.2.1.
    nevenfactoren, Exc.XXVII.2.3.
    soorten, Exc.XXVII.1.2.2.
spelen, Exc. XXVII.1.1.
speltheorie, Exc.XXVII.3.
    drie modellen, Exc.XXVII.3.1.2.
    isolatie of fundament?, Exc.XXVII.3.1.3.
    strategie, Exc.XXVII.3.1.1.
sport, Exc.XXVII.2./AD.III.8.
    als pseudo-activiteit, Exc.XXVII.2.4.
    analytische benadering, Exc.XXVII.2.1.
    kritisch-theoretische analyse, Exc.XXVII.2.2.

pragmatische analyse, Exc.XXVII.2.3.
spot, Exc.XL.4.
sprong, Exc.XII.1.2.
staat
als fundament van het bestaan, KCF.5.1.1.
polis, Exc.XX.1.4-7.
Il Principe, KCF.5.1.3.
standaardtheorie, Exc.XV.0.2.
Steiner, George Exc.XXXIX 8.3.2.
stemming, Exc.XIV.3.
Stirner, 8.7.0.
stijl
persoonlijke, AD.VI.2.
Stoa, KCF.4.2.2.
story, 10.27
straf, AD.III.5.
strategie, Exc.XXVII.
strategisch spel, Exc.XXVII.1-4.
structuralisme, Exc.XVI.
structuur, 6.7.
groep 6.8.1.
kenmerken 6.8.2.
structuur, 6.7
Stuart Mill, Exc.XXIII.2.1.5.
subjectivisme 10.6.6.
substantie, 6.3.5.
syllogisme, 3.4.3.
symboliek
in film, 10.37.6.
symbool, 10.39.5./Exc.VIII./AD.II.5.
en werkelijkheid, Exc.VIII.6.
in analytische psychologie, Exc.VIII.3.2.
kunstzinnig, Exc.VIII.5.
persoonlijk, Exc.VIII.4.
religieus, Exc.VIII.2.
synchroniteit
binnen de kunst, Exc.XXXI.5.
syntagma, Exc.XVI.3.

synthese, 6.7.7., 6.7.8., 6.7.12.
in film, 10.25.3.
in de kunst, 10.2.3
systeem, 6.7./6.8.3.
filosofische interpretaties, 6.8.4.
taal,
beeld en taal, AD.II.
functie, 4.1.3./AD.II.3.
functies, 4.5.1.
in film, 10.32.5.
Markovketens, Exc.V.2.5.

oorsprong, 4.1.3.
structuur, 4.2.1.
twee-talentheorieën, 4.5.2.
universele grammatica, 4.1.3.
verbaal gedrag, 4.1.3.
wet van Zipf-Mandelbrot, Exc.V.2.5.
taalanalyse, 4.6.1.
techniek, Exc.XVIII.1.
basis van alle verandering, Exc.XXIII.9.2.
driedeling, Exc.XVIII.1.1.
methode, Exc.XVIII.1.2.
technologie, Exc.XVIII.
kritiek, Exc.XVIII.3.
negatieve kanten, Exc.XVIII.2.3.
neutraliteit, Exc.XVIII.4.1.
positieve kanten, Exc.XVIII.2.2.
verslavingsaspect, Exc.XVIII.4.2.
wetenschappelijke context, Exc.XVIII.2.1.
tegenargument, 9.5.4.
tegenstrijdigheid, zie contradictie.
teken
referentieel, 4.1.2.
tekst, Exc.XXXIX.5.2.2.
teleologie, Exc.XXIV.1.2.
televisiebeeld
realiteit Exc.XXX.5.3.
thema, 10.38.1.
theologie, 6.2.3.
theorie
wetenschappelijke, 7.1.2.
tijd
heilige tijd en duur, Exc.X.0.2.
in de film, Exc.XLI.
psychische, Exc.XLI.3.3.
Tit for Tat, Exc.XXVII.3.4.2.
toetsing, 7.3.2.
Tolstoi, 10.10.4.
Tönnies, Exc.XX.3A.
Toulmin, Exc.XXXIX.2.3.
tragedie, KCF.2.3.
transiviteit, Exc.II.2.1.1.
Turing, Exc.IV.1.1.
Turing-test, Exc. IV.1.1.5.
twijfel 6.2.1./6.5.7./11.3.G./AD.IV.3.
typografische tijdperk, Exc.XXXIX.7.2.

Utilarisme 8.6./AD.VI.4.C.
kritiek en weerwoord, 8.6.6.
meetbaarheid, 8.6.3.
sociale implicaties, 8.6.4.
utopie, Exc.XX.1.8.0./Exc.XX.2.8.3.
binnen Romantiek, Exc.XXIX.1.7

cyberspace, Exc.XXXIX.7.4.4.
vaste groepsovertuiging (VGO), 1.1.
in de ME, 1.2.
Veblen, Exc.XXVII.2.4.
verandering
maatschappelijke, KCF.5.3.
verbeelding, 10.8.0.
kunstzinnige, 10.2.2.
verdubbeling van de middenterm, 3.4.4.
vergelijking, Exc.VII.2.1.
beeldend, Exc.XXVI.2.
verhaal, 4.4.6./Exc.XXXIV.
als mogelijke wereld, Exc.XXXIV.3/4.
analyse, 10.14.1./10.36.
code, 10.27.2.
constructie, 10.36.1.
en beleving, Exc.XXXIV.1.
esthetica, 10.29.
exegese, 10.37.
functies, Exc.XXXIV.2.
herhalingen, 10.37.3.
inconsistentie en lacune, 10.36.2.
inkleding, 10.27.3.
interpretatie, 10.38.
kerngedeelten, 10.37.2.
meta-code, Exc.XXXIV.4.
narratieve dimensies, 10.37.5.
narrator, 10.28.2./10.28.3.
(on)toegankelijkheid, Exc.XXXIV.6.
ontwikkeling, 10.37.1.
ruimte en tijd, 10.27.2./10.27.3.
structuur, 10.26
vertellen en vertonen, 10.28.12.
verwachtingspatroon, 10.27.5.
verklaring, 7.5.5.,
Verlichting, Exc.XXXIX.2.
rede, Exc.XXXIX.2.1.
vooruitgang, Exc.XXXIX.2.2.
kritiek vanuit de Romantiek, Exc.XXIX.1.1./Exc.XXIX.3.2.
verliefdheid, Exc.XI.2.2.4-6./Exc.XI.4.2.3.
versterker, 4.1.0.
verstrooiing, 11.3.I.
vertoog, AD.0.4.
vertwijfeling, 6.5.7./AD.IV.3.
vervreemding
economische, Exc.XXIII.10.1.
godsdienstige, Exc.XXIII.10.3.
psychische en sociale, Exc.XXIII10.2.
verwondering, 6.2.1.
videoclip, Exc.XXXIX.6.2.
virtual reality, Exc.XXXIX.7.4.0.

virtus 11.4.4./KCF.4.1.
Visconti, De dood in Venetië, Exc.XI.3.2.
visie
    binnen kunstwerk, 10.8.9.
voelen, Exc.XIV.1./Exc.XIV.9.
volkskunst, 10.3.0./10.3.2./10.3.5.
    film, 10.39.7.
volksvertegenwoordiging, Exc.XXII.1.1.1.
voorspelling, 7.5.5.
voorstel, 9.7.0./9.9.1./9.10.4.
vooruitgang, KCF.5.3.2.
    binnen wetenschap, Exc.XIX.2.4./Exc.XIX.3.5.
vorm, 6.7.6.
    significante, Exc.XXXV.1.
    in de kunst, 10.7.3.
vormingsideaal, KCF.6.2.2.
vraag
    aard, 2.2.
    analyse, 2.1.
    hoe en waarom, 2.3.
    meta-vraag, 2.4.
vriendschap, Exc.XI.4.3.
vrijheid 9.0./Exc.XXI./AD.V.6.
    als democratisch ideaal, Exc.XXII.2.1.
    als idee, 6.7.14.
    binnen kapitalisme, Exc.XXIII.7.4.
    sociale, Exc.XXII.2.1.1/2.
vroege griekse filosofie Exc.XIII.
vydia, 11.2.3.

Waarde, 4.3.2./8.0.2.
waardigheid, Exc.XXI./AD.VI.8.
    als humanistisch beginsel, Exc.XXI.3.2.
    als sociaal-ethisch beginsel, Exc.XXI.3.3.3.
    begripsanalyse, Exc.XXI.3.1.
    kritiek, Exc.XXI.3.3.
waarheid, 10.38.2.
waarneming, 10.4.1.
    conventie en interpretatie, 10.25.1.
    esthetische, 10.6.
wachters, Exc.XX.1.4.
wansmaak, Exc.XXXVI.2.2.
Wave, AD.III.4.
weddenschap, 11.3.K.
Weizenbaum, Exc.IV 4.2.1.
welwillendheid, 8.6.2.
wens, 8.0.1./AD.VI.1.(kader).
wereldbeeld
    in ME.,1.1.3.
werkelijkheid, 10.38.2.
    binnen de quantumfysica. 7.5.3.
    dagelijkse, 11.2.1.

filmische, 10.39.3./Exc.XLI.1.
wetenschap, 7.0.1.
formele gelijkheid, Exc.II.1.6.
gebruik model, Exc.II.2.
in ME., 1.16.
kwalitatieve en kwantitatieve, 7.0.3/4.
wetenschap-technologie-economie (WTE), AD.IV.5.C.
wijsgerige anthropologie, 8.1.5.
wijsheid, 11.4.4./KCF.4.2.
conventionele, KCF.4.2.1.
doordachte, KCF.4.2.2.
wiskunde, 6.7.10.
NP-complete problems, Exc.IV.2.2.3.
orthogonaal-latijnse vierkanten, Exc.IV.2.2.1.
overaftelbaarheid, Exc.IV.2.1.1.
padvinden, Exc.IV.2.2.2.
reëel getal, Exc.XIII.1.2.
travelling salesman problem, Exc.IV.2.2.3.
Wittgenstein, 4.6.2./10.18.4.
woede, Exc.XV.2.1.

Zakelijkheid
binnen argumentatie, 9.3.2.
zekerheid, Exc.I.1.1.
zelf, Exc.XXI.
zelfbewustzijn, Exc.XV.5.3.5.
zelfkennis, 11.3.J.
Zeno, Exc.XIII.1.3.
ziel, Exc.XI.2.2.2./AD.V.1.

3. Afkortingen

In deze lijst staan de afkortingen van technische termen die in het boek worden gebruikt. In de meeste gevallen worden zij binnen hun samenhang uitgelegd. Voor hun betekenis kan men bijna altijd terecht in de begrippenlijst, ook kan de index worden geraadpleegd.

A-denken	autistisch denken
AHM	analogisch heuristisch model
AHN	fundament van de feitelijke argumentatie: algemene uitspraken (in de vorm van een implicatie) gaan terug op hypothesen en een netwerk van beweringen.
AD	analyse/discussie
AM	analogisch model
AVM	analogisch verklarend model
A.I.(AI)	artificiële intelligentie
Bc	behavior control, sociale controle
CBB	communicatieve blackbox
Cl'O	Clockwork Orange
DG	dilemma van de gevangene
D/M:E-nE-R-G	schema van de praktische argumentatie: Doel, middel, effect, neveneffecten (voor- en nadelen), risico's en gevolgen op lange(re) termijn
Enc	encyclopedie. **Encfil**, de filosofische kennis van dat moment in die samenleving.
Exc	excursus
FT-systeem	feedback en tegenkoppelingssysteem
G	generalisering
GV	gezond verstand
H-denken	hyerinneringsdenken
ICT	informatie-communicatie-technologie
IPS/SMS	information processing system/symbol manipulating system
KCF	korte cursus filosofie
MM	metaforisch model
MP	modus ponens
MT	modus tollens
NVC	non verbale communicatie
PC	principium contradictionis
PCA	principe van de causale analogie
PCO	pricipium coïncidentiae oppositorum
PFA	principe van de functionele analogie
PGG	principe van het grootste geluk
PnC	principium non contradictionis
PPA	principe van de pragmatische analogie
R-denken	realistisch denken
RT	ruimte/tijd
S is P	oordeel: subject heeft eigenschap p (predicaat)
S -> R	stimulus/respons-schema
TTT	Tau Te Tjing
TM	Turingmachine
U	universeel oordeel
UTM	universele Turingmachine
VGO	vaste groepsovertuiging
WTE	wetenschap-technologie-economie